

Jätetty 8/4-43.

Janakkalan pitäjän
muinaisjäännökset.

Kesällä 1942

luetellut

Berit Boström.

Keväällä 1942 sain Kansallismuseon Esihistorialliselta osastolta stipendin Janakkalan muinaisjäännösten luetteloitua varten. Stipendimatkalla olin kesäkuun puolivälistä heinäkuun puoliväliin.

Aikaisempia
selostuksia

Aikaisempia selostuksia näistä asioista on m.m. A. Heikel'in esityksessä "Kertomus muinaisjäännöksistä Hauhon kihlakunnassa" (1878) sekä V. Kerkkosen teoksessa "Janakkalan historia" (1930). Kirjoituksessa "Muinaisjäännökset Vanantaustalla Janakkalassa" (1866) Y. Koskinen ja K. E. F. Ignatius selostavat kaivauksiaan Vanantaan kartanon maalla ja "Suomen muinaislinnat" (1891) nimisessä teoksessaan Hj. Appelgren tekee selkoa Unikkolinnasta. J. Aillon tutkimuksessa "Hämeen linnan esija rakennushistoria" (1917) käsitellään m.m. Hakoisten linnaa ja Etelä-Hämeen asutusoloja keskiajan alussa. Samoja asioita esittää myös J. Rinne teoksessaan "Suomen keskiaikaiset mäkilinnat" (1914). Sitäpaitsi käsitellään joitakin Janakkalan muinaisjäännöksiä, esim. Hakoisten linnaa ja P. Laurin lähettä, enemmän tai vähemmän ohimennen monessa muussakin teoksessa, mutta siitä ei sen enempää. Panamattomien joukosta -niitä kaikkia säilytetään Kansallismuseon topografisessa arkistossa - mainitsen m.m. A. Europaeuksen kertomuksen Ranginajan kivikautisesta asuinpaikasta (1923), H. Salmon ja O. Keskitalon kaivauksertomuksen Irjalan kartanon kivikautisesta asuinpaikasta (1939) sekä Salmon selostukset leht. V. Kerkkosen huviläalueen, Kotirannan, kivikautisesta asuinpaikasta (1939) ja Vanantaan Vähä-Kurjen ^{Kalmistosta} kaivauksesta (1939). Tutkimuksista Mäki-Flink'in tontilla, likellä P. Laurin lähettä on N. Cleven kertomus ⁽¹⁹³³⁾ ja Unikkolinnasta J. Aillon ^{Hj. Appelgren'in} selostus ja pohjapiirros. Lisäksi on J. Volonmaan stipendikertomus Hämeen muinaislinnoista (1935-36). Mitä historiallisen ajan muistoihin tulee on A. Heikel'in muistiinpanoja Komoportin harjusta, Annanmäestä sekä Monikkalan puutarhassa tehdystä kaivauksesta (viimemainittu käsittää sekä rautakautta että historiallista aikaa) (1896).

Luonto

Janakkala on Hämeen eteläisimpiä pitäjää. Sen vuoriperä on pääasiallisesti migmatiittigraniittia, joka tosin harvoin tulee näkyviin, ja useimmiten on saven, moreenisoran tai hiekan peittämä. Suurin osa

maanpintaa on 100-150 m. merenpintaa ylempänä, mutta monin paikoin kulkee poikki pitäjän vierinkivi- tai soraharjuja - siellä täällä katketen ja muodostaen jyrkkiä kukkuloita -, jotka ovat 150 m. korkeampia. Eräs tällainen harju kulkee rautatien itäpuolella luoteis-kaakkoissuunnassa Hausjärveltä Turenkiin ja sieltä jatkuen joen toiselle puolelle ja edelleen Hattelmalanharju- nimisenä Hämeenlinnaan päin. Toinen samansuuntainen harju kulkee Ryttylästä Leppäkosken ja Janakkalan kirkon kautta Vanajan rajalle. Kolmas harjanne saa alkunsa Lopen puolella ja jatkuu Valajärven ohi Haapaniemenjärven eteläpään. Myös Mallinkaistenjärven länsipuolella sekä pitäjän koilliskulmassa on harjujonoja, jotka ovat samansuuntaisia kuin edellämainitut, mutta myös lounaisesta koilliseen kulkevia harjanteita on, esim. pitäjän lounaiskulmassa. 1).

Janakkala on Etelä-Hämeen järvialueen jatkoa. Sen keskuksena on Kernaalanjärvi, joka on 79 m. Y. M. D. Neljältä eri suunnalta - n. 60 läheisestä ja kaukaisesta järvestä - virtaa järveen vettä. Etelästä tulee Lopenjoki Lopenjärvestä tuoden mukanaan vettä m. m. Kesijärvestä, Sokslammesta ja Alasjärvestä sekä muodostaen Tervakosken. Toisen päähaaran muodostaa Tuulensuun- 1. Hyvikkälänjoki, joka saa alkunsa Haapaniemenjärvestä, mihin ^{yhtyvät} m. m. Joutjärvi ja Rehakanjärvi idästä, Rengonjoki lännestä sekä Kartjoki ja Valajärvi etelästä. Kolmas haara - Viralanjoki - tulee luoteesta, Kalvolasta asti Taka-, Ala- suo- ja Viralanjärven kautta muodostaen Koskenkosken, Lanankosken ja Viralankosken. Neljäs haara - Puujoki - laskee Ilmusjärven kautta Kernaalanjärven itäiseen osaan. Se virtaa m. m. Lammin ja Hausjärven kautta Uittamonjoen nimisenä. Pitäjän itäosiin se on yhteydessä m. m. Heinäjoen ja sen sivuhaarojen kautta. Likellä Puujoen suuta on Leppäkoski.

Maanpinta alenee vähitellen sekä lännestä että idästä Kernaalanjärveen päin. Rannat ovat matalat ja monin paikoin hyvin suoperäiset. Röhyn suo oli vielä v. 1708 vetelikköä, mistä näemme, että järvi ennen muinoin on ulottunut melkein nykyisen mittansa verran kaakkoon. Samaten tiedämme, että suomasta oli järven länsipuolella aina Valkamaan asti vielä 1800-luvun alkuvuosina. 2). Kernaalanjärven ja

1) Suomen maa IV. s. 289-91.

2) Rinne, Mäkilinnat. s. 131-3.

ja Hildenjoen välinen alue on suoperäistä ja samaten Räikälänjoen suuseutu. Myös Haapaniemenjärvi on muinoin ollut paljon laajempi kuin meidän päivinämme. Niin kerrotaan, että se ja Rekalanjärvi ovat muodostaneet yhden ainoan järven, joka olisi ulottunut aina Unikkolinnalle asti 1). Luultavasti myös Alasjärvi ennen on ulottunut paljon pitemmälle sekä lounaiseen että kaakkoon, sillä näissä suunnissa on suoperäistä maata.

Vuosien kuluessa on näitten vesireittien kulkukelpoisuus vähentynyt aiheutuen m.m. jokien tuomasta liejusta sekä maankohoamisesta, mutta ennen kaikkea kanavoimis- ja perkaustöistä. Niin mainitaan esim. että vesi Kernaalanjärvässä ja sen ympäristössä laski n. $1\frac{1}{2}$ m. muutamissa koskissa 1800-luvulla suoritettujen perkauksien seurauksena. 2). Voin mainita, että monessa paikoin Janakkalaa sain kuulla, että järvien vesipinta viimeisenä 10 vuotena olisi alennettu n. $1-1\frac{1}{2}$ m. Niin kerrottiin m.m. Joutjärvestä ja Mallinkaisten järvistä.

Hildenjoen ja sen jatkon - Vanajanjoen - kautta on tämä Janakkalan vesialue yhteydessä muuhun Hämeeseen ja Kokemäenjoen kautta Pohjanlahteen. Suomenlahteenkin oli varmasti ennen muinoin yhteyttä sekä Lopen kautta että pitkin Puujokea ja Svartsåta, joka viime mainittu virtaa halki Porvoon pitäjän. Heikel arveleekin, että Janakkala ja Vanaja ovat saaneet nimensä siitä, että vesi-janat l. rivit janautuvat l. yhdistyvät yhteen vesi-vanaan näillä seuduilla 3).

Edellä mainitusta selviää, että Kernaalanjärvellä todellakin on ollut keskeinen asema ja että sillä varmaan muinoin on ollut mitä suurin merkitys.

Mitä pitäjän luontoon tulee, haluaisin kiitellä sen kauneutta ja vaihtelevaisuutta. Korkeita vuoria, metsäisiä harjanteita ja kukkuloita näkee hyvin paljon ja niiltä on mitä ihanin näköala yli järvien, jokien ja viljeltyjen tasankojen. Varsinkin lukuset, jyrkät kukkulat ja niitten väliset syvät, usein melko pimeät notkot eli n. s. lukot herättävät huomiota. Niitä on monessa paikassa, mutta haluaisin erikoisesti mainita Turengin seudun.

Kivikauden
löydöt

Vanajaveden, Längelmäveden ja Hauhon reitit ovat Hämeen kivi- ja rautakauden kulttuurin pesäpaikkoja. Metsästystä ja kalastusta har-

1) Heikel, Kertomus ... s. 53.

2) Rinne, Mäkilinnat. s. 135.

3) Heikel, Kertomus... s. 8.

joittaen näitten asujat kulkivat - etupäässä vesiteitä pitkin - jopa kauas asumattomiin erämaihin. Näillä matkoillaan he milloin viipyivät lyhyen ajan, milloin kauemmin, joskus ehkäpä vakinaisesti asettuen asumaan näihin syrjäseutuihin ja jättäen jälkeensä sekä kiinteitä muinaisjäännöksiä että irtolöytöjä. Kuten odottaa sopii, niin myös Janakkalasta - Vanajan naapuripitäjästä - on kivikauden aikuisia löytöjä tavattu, samoin kuin myös jonkunverran Rengosta, Loppelta, Hausjärveltä ja Lammilta. - Vanajasta puhumatta.

Seuraavassa luettelen Janakkalan kivikauden löydöt, ensin asuinpaikkalöydöt ja sitten irtolöydöt :

1) Leppäkosken kylä.

Ranginojan uutistilan kivikautinen asuinpaikka. N. 300 m. Ranginojan (oli aikaisemmin Leppäkosken kartanon torppana) asuinrakennuksesta on hiekkakuopasta löytynyt uurteellinen kivinuija (22 cm.p. 12,5 cm.l. purre keskellä), jota säilytetään Leppäkosken koululla sekä kampaleimoilla koristettuja saviastianpalasia. Paikalla käydessä v. 1923 prof. Äyräpää vielä kaivamalla löysi muutamia kourallisia - n. 40 kpl. - samaan astiaan kuuluvia saviastianpalasia (n:o 8226). Palaset olivat koristeltuja kuopilla ja hienoilla kampaleimoilla. Savi läheni eräitä Jäkärän keramiikkalaatuja. Eräs koristamaton reunapala oli toisesta astiasta. Kulttuurikerroksen tapaista maata oli kuopan toisella reunalla, mutta sieltä ei löytynyt astianpalasia, luumuruja eikä iskoksia. Prof. Äyräpää arvelee, että kysymyksessä on joku lyhytaikainen oleskelupaikka tai kenties kampakeramiikkakulttuurin hauta. (Kerkkonen, Janakkalan historia, kuvat 1-2.) 1).

2) Irjalan kylä.

Irjalan kartanon (omist. hallintoneuvos Oskar Möller) kivikautinen asuinpaikka. V. 1938 löytyi kartanon maasta saviastianpalasia (n:o 10897), minkä t:ri H. Salmo ja yliopp. O. Keskitalo kesällä 1939 suorittivat kaivauksia paikalla. Asuinpaikka sijaitsee Haapaniemenjärven ja Rehakanjärven välisellä kannaksella, edellisen järven rannalla. Paikalla näkyy nokea, luita ja kvartsiiskoksia. Liesiä oli ainakin 14 kpl. - yksi tai useampikerroksisia. Ainoastaan muutamia eheitä hiottuja esineitä löytyi. Kulttuurikerros oli 40-45 cm. paksu,

1) A. Europæuksen kertomus.

mistä Salmo arvelee, ettei tässä ole kysymys aivan tilapäisestä asuinpaikasta. (Löydöt n:o 11062:1-283) 1).

J a n a k k a l a n k i r k o n k y l ä.

13. Leht. V. Kerkkosen Kotiranta-nimisen huvilapalstan kivikautinen asuinpaikka ^{2 Kuolalanjärvi} Ratulanjärven rannalla n. ½ km kirkolta länteen. Paikalta löytyi kolme liettä 2).

Irtolöytöjä on museon muistiinpanojen mukaan seuraavilta paikoilta (luettelen ensin pitäjän länsiosan löydöt pohjoisesta alkaen ja vasta sen jälkeen itäosasta löydetyt esineet):

V i r a l a n k y l ä.

Oikokirves (n:o 1869:55), ostettu Kiihamäen torpasta. (Kerkkonen, kuva 6)

T u r e n g i n k y l ä.

Kourutaltilta (n:o 3804:1). Kinnala. (Kerkkonen, kuva 7)

M o n i k k a l a n k y l ä.

Kivinulja (n:o 3144:3). Monikkalan kartano. Löydetty eräästä kummusta, joka lienee ollut potaskauunina, ei siis alkuperäisestä paikasta.

V a n a n t a a n k y l ä.

Reikäkivi (n:o 2750). Vanantaan kartano.

L e p p ä k o s k e n k y l ä.

Taltilta (n:o 1869:56). Leppäkosken kartano. (Kerkkonen, kuva 3)

Oikokirves. (On ent. lääk. yliopp. Väinö Seppälällä, joka on sen näyttänyt J. Ailliolle.) Rankilan uutistila.

H a a p a n i e m e n k y l ä.

Kourutaltilta (Sat. mus. n:o 8129). Haapaniemen talo.

R e h a k a n k y l ä.

Tuura (n:o 3453:1). Rehakan kartano. (Kerkkonen, kuva 5)

Oikokirves (n:o 11061). Tapialan talo.

Vasarakirveen vasarapuoli (n:o 1869:57), saatu Niinisalosta.

1) H. Salmon ja O. Keskitalon kaivauskertomukset.

2) H. Salmon kertomus.

V ä h i k k ä l ä n   k y l ä .

Kourutaltoa (n:o 3136). Toivan kartano (nyk.omist.O.Y.Tervakoski A.B.)

N a p i a l a n   k y l ä .

Vasarakirves (n:o 3555), saatu Heikkilästä. (Kerkkonen, kuva 4)

Kivikirveen kantaosa (n:o 6190:10). Heikkilä.

M a l l i n k a i s t e n   k y l ä .

Onsitaltoa (n:o 1832:4). Kanervisto.

Tähän voin lisätä matkoillani Janakkalassa saadut esineet sekä kirveen, jonka näin eräässä talossa 1) :

T e r v a k o s k i .

Kirves (n:o 11326). Tervakosken tehdasalue.

Kirves (n:o 11327). Tervakosken tehdasalue.

T u r e n g i n   k y l ä .

Kirves (n:o 11328). Koivuniemi (sanotaan Koivistoksi).

I k a l o i s t e n   k y l ä .

Taltoa (n:o 11329). Kaislaranta.

T u r e n g i n   k y l ä .

Mäkelässä eli Metsä-Mäkelässä (omist.Juho Väinö Mäkelä, os.Ryttylä, Turkhauta) näin vasarakirveen, jonka Erkki Mäkelä n.10 v.sitten löysi Puujoen rannalta Mäkelään kuuluvan Jokimaan tilan maasta. Kirves on 11,5 cm.p., suurin leveys 6 cm., reiän kohdalta 4 cm, paksu. Reiän halkaisija on yläpuolelta 2,5 cm. ja alapuolelta 2,3 cm. (Piirros n:o 1)

Seuraavassa aion myös mainita sellaiset esineet, jotka kerrottiin löydetyn Janakkalasta tai sen lähiseuduilta, mutta jotka nyt ovat joutuneet hukkaan :

-
- 1) Esim. Turengin, Iso-Hiiden ja Monikkalan kyliin kuuluvia ulkopalstoja on pitäjän itä-osissa kaukana emäkylistään eivätkä kaikki samaan kylään kuuluvat alueet ole yhdessä paikassa, vaan kaukana toisistaan. Lisäksi on siellä alueita, jotka kuuluvat Ikaloiden kylään - siis Vanajan pitäjään. Ks.s.19.

V i r a l a n   k y l ä.

Kustaa Koivu, Kallioinen (os. Turenki, Virala), kertoi n.10 v. sit-
ten löytäneensä reilällisen kivikirveen eräästä hänen omistamastaan
pellostasta (savi- melkein suomaata) Kuuslammen rannalla. Kirves löytyi
aivan maanpinnalta. Koivu oli muistavinaan, että se oli tummaa ki-
veä. Hänen selostuksestaan päätellen se oli joko vasara- tai tappi-
kirves.

H y v i k k ä l ä n   k y l ä.

Hakalassa kuulin Esko Niemiseltä (os. Turenki, Hyvikkälä), että n.
5 vuotta sitten joko hän tai Anton Pynnönen löysi reikäkiven Suojär-
ven rannalta (kunnan maata), Rauhalan likeltä. Kiven oli Pynnönen vie-
nyt mukanaan Helsinkiin. Pynnönen on ilmoittanut minulle, että kivi
luultavasti on hukkunut, sillä hän ei löydä sitä.¹⁾

Tupalan talon isäntä, Lauri Virtanen (os. Turenki, Hyvikkälä) ker-
toi, että Vuorelasta (omist. Vuorinen, os. Turenki, Hyvikkälä) on
on löytynyt kiviesineitä²⁾.

H a k o i s t e n   k y l ä.

Yli-Joutjärven talossa (omist. Martti Salonen, os. Tervakoski,
Joutjärvi) sain isännän sisarelta, rouva Lyyli Anttilalta kuulla, et-
tä n. 25 v. sitten eräästä hiekkakuopasta n. 70 m. luoteeseen asuin-
rakennuksesta oli löytynyt "joku kivikirves". Hän oli kuullut, että
paikalla oli ollut hiiltä ja vähän kiviä. Nyt ei hiekkakuopassa nä-
kynyt mitään erikoista. Tämä on hyvin epävarma löytö³⁾.

S a u v a l a n   k y l ä.

Mäenpäässä (omist. Lauri Salonen, os. Launonen, Vähikkälä) kuulin,
että sieltä kuudetta kymmenettä vuotta sitten on löydetty tasataltta
sysimillua poltettaessa. Esine löytyi n.0,5 m. syv. hiekkamaasta n.
100 m. luoteeseen asuinrakennuksesta. Lisättiin, että maist. Einar
Nordenswan (nyk.os. Helsinki, kesäos. Launonen, Toivola) kerran sai sen.
Soitin maist. Nordenswanille ja sain tietää, että hänen aikomuksensa
oli ollut tuoda se museoon, mutta 1940 se jäi Viipuriin. Hänen kerto-
mansa mukaan oli talta tummaa diabaasia n.5-6 cm.p. ja n.3,5-4 cm.l.

1) Pynnösen kirje on top.arkistossa.

2) Olen kirjoittanut Vuorelaan, mutta vastausta ei toistaiseksi ole saapunut.

3) Olen kirjoittanut isännälle, mutta vastausta ei ole saapunut.

U h k o i l i a n k y l ä .

Tapas in Otto Viitase n Korpelasta (os. Riihimäki, Punka) ja sain kuulla hänen löytäneen maastaan kiviesineen, joka luultavasti on taltta. Se löytyi erään uunin pohjan likeltä. Viitanen lupasi lähettää taltan minulle, mutta en vielä ole sitä saanut. ¹⁾

L e p p ä k o s k e n k y l ä .

Leppäkosken koskea peräksessään v. 1939 työmiehet löysivät 2 talttaa. Löytöpaikka on Leppäkosken kartanon maata. Emännän, rouva Sipilän, isä Juho Ranki (os. Leppäkoski) kertoi tästä löydöstä ja sanoi pyytäneensä saada ostaa toisen taltan, joka oli hyvin kaunis, mutta löytäjä ei myynyt sitä. Ranki ei tiennyt mihin esineet nyt ovat joutuneet. Näistä samoista talttoista kuulin myös muutamien Valkamassa (likellä Puujokea) työskentelevien työmiesten kertovan, mutta eivät hekään tienneet sen enempää kuin, että löytäjät olivat pitäneet esineet.

T u r e n g i n k y l ä .

Kun Koivuniemestä sain kirveen (n:o 11328) kertoi isäntä, Akseli Elo (os. Turenki, Heinäjoki), että lähes 40 vuotta sitten löytyi iso kivikirves n. 700 m. kaakkoon Ihanainen asuinrakennuksesta. Siihen aikaan oli Ihanainen Elon vanhempien hallussa, mutta nykyään Akseli Seroff (os. Turenki, Heinäjoki) omistaa sen.

S a l o i s t e n k y l ä .

Vihtori Bomberg'ilta (os. Turenki, Saloinen) Korpelassa sain kuulla, että Arvo Bomberg (nyk. Soimila) n. 25 v. sitten löysi pellostata kirveen, joka vielä vähän aikaa sitten oli tallessa, mutta nyt on hukkunut. V. Bomberg lupasi lähettää sen, jos se jälleen löytyisi.

Lassilassa sain omistajalta, Ilmari Niemeltä (os. Turenki, Saloinen) kuulla, että sieltä on löytynyt kiviesineitä, jotka isäntä n. 4-5 v. sitten oli antanut museoon. Mitään tietoa näistä ei minulla kuitenkaan ole. ²⁾

Niemi kertoi myös nähneensä taltan Taka-Silvolassa, jonka omistaa Toivo Silvolan perikunta (os. Turenki, Saloinen). Taltta

1) Olen kirjoittanut, mutta vastausta ei ole saapunut.

2) Ovat mahdollisesti Hämeenlinnan museossa.

oli kuulemma löytynyt eräästä savikuopasta n.1,5 m.syv. Olin käynyt Taka-Siivolassa ennenkuin tapasin Niemen, mutta talonväki oli poissa¹⁾ eikä kukaan tiennyt löydöstä mitään.

T u r e n g i n k y l ä .

Vaari Vihtori Koskela (os. Turenki, Löyttymäki) kertoi, että Koskelasta on löytynyt "2 ukonnaulaa, toinen musta ja toinen harmaa, aivan kuin hioinkiviä". Kysymyksessä on nähtävästi 2 talttaa. Esineet ovat hukkuneet.

M a l l i n k a i s t e n k y l ä .

J.V. Mäkelältä²⁾ sain kuulla, että hänen veljensä, Lauri Mäkelä (os. Vojakkala, Loppi) koulupoikana muutamien toverien kanssa oli löytänyt muinaisesineitä Jussilan talon maasta (omist. Rauhaniemi O.Y.), minkä johdosta kirjoitin H. Mäkelälle. Vastauskirjeessään hän kertoo, että sieltä löytyi kiviesineitä, mutta selostuksesta ei pääse selville siitä, ovatko ne kivikautisia.³⁾

I k a l o i s t e n k y l ä .

Myös Haukijoen talossa (omist. Akseli Haukijoki, os. Turenki, Mallinkainen) kerrottiin erään kiviesineen löydetyn n.20-30 v.sitten. Kiveä ei enää ollut tallessa, mutta kerrottiin sen olleen n.25-30 cm. läpim. ,melko pyöreän, n.10-15 cm.kork. Keskellä oli pyöreä kulutus. Kivi löytyi Haukijoen läheltä suo- ja savimaan rajalta. N.10-15 m. löytöpaikasta on lähde ja n. 20 m. siitä röykkiö, joka kaikesta päätäten on liedensija t.m.s. Mahdollisesti kysymyksessä on hioinkivi⁴⁾.

Sain kuulla ,että Vuorenmaassa(omist. Eeti Vuorenmaa, os. Turenki, Mallinkainen) olisi säilytetty kiviesinettä. Paikalla sain tietää, että Oskari Vuorenmaa jo kauan sitten oli löytänyt reiällisen, kolmi- kulmaisen kiviesineen savimaasta erään lähteen likeltä ja n. 500 m. asuinrakennuksesta koilliseen päin. Nykyään kivi on hukassa. (Piirustus n:o 2)⁵⁾

1) Olen kirjoittanut, mutta toistaiseksi ei vastausta ole saapunut.

2) Vrt. s. 6.

3) Mäkelän kirje on top.arkistossa.

4) Röykkiöstä enemmän s. 53.

5) Vrt. kapt. Lehtisen kirjettä top.arkistossa.

(Vanajan pitäjä .

Tässä yhteydessä mainitsen, että Lastuvuoren maasta (os. Turenki), aivan likeltä Janakkalan rajaa on Kalle Noren n. 60 v. sitten pellostaan löytänyt taltan, jonka hänen tyttärenpoikansa, Hankkijan puutarhuri Aarne Lehtonen (os. Turenki) on ottanut talteen ¹⁾.

Hausjärven pitäjä .

Olen maininnut, että Valkaman työmiehet tiesivät kertoa Leppäkosken koskesta löydetyistä taltoista ²⁾. Kuulin samojen miesten myös kertovan, että valtion miehet perätessään Puujoessa olevaa Kiehonkoskea, Turkhaudan kylä, olivat löytäneet taltan. He eivät kuitenkaan tienneet mihin se oli joutunut. - Kiehon tila sijaitsee vähän päälle kilometrin Mäkelästä länsiluoteeseen päin.)

Edellisessä olen luevellut kaikki ne kivikautiset esineet, jotka minun tietääkseni on löydetty Janakkalasta, siis sekä sellaiset, jotka säilytetään museoissa, tai yksityisillä henkilöillä, että sellaiset, jotka kuulin löydetyn, mutta jotka ovat hukkuneet. Lukuunottamatta asuinpaikkojen löytöjä on näitten lukumäärä yhteensä n. 35 kpl., josta suunnilleen puolet säilytetään museoissa - tästä yksi Sat. museossa. Nämä Janakkalan löydöt edustavat sekä läntistä että itäistä kivikauden kulttuuriamme. Hämeen kivikauden löydöt on löydetty etupäässä vesistöjen varsilta, niin myös Janakkalassa. Kartasta niitten levinneisyys selviää.

Pronssikaudelta ei Janakkalasta ole ainoatakaan löytöä. Sama on Rautakauden asian laita myös rautakauden ensimmäisillä vuosisadoilla. Tämähän löydöt onkin yleinen piirre sisämaahamme nähdessä. Johtuiko se siitä, että nämä alueet olisivat menettäneet kivikautisen väestönsä, vai käytettiinkö jatkuvasti kiviesineitä näillä sisämaan seuduilla siihen aikaan, kun pronssi oli käytännössä merenrantamilla, siitä eivät tutkijat ole päässeet täyteen selvyyteen.

1) Olen kirjoittanut Lehtoselle, mutta vastausta ei toistaiseksi ole saapunut.

2) s. 8.

Roomalaisella rautakaudella oli joka tapauksessa asutusta Koke - mäenjoen varsilla aina Pirkkalaan ja sieltä etelään Sääksmäelle ja Pälkäneelle asti.

Keskimmäisellä rautakaudella oli asutusvyöhyke hiukan laajentunut, joten se silloin käsitti myös Tyrvännön, Hauhon, Hollolan jopa Sysmän seudut. 1).

Tältä ajalta on Janakkalasta irtolöytö :

H a a p a n i e m e n k y l ä .

Tuluskivi (n:o 1869:64), löyd. Haapaniemen järven rannalta likeltä Kommion siltaa. (Kerkkonen, kuva 8)

Minkäänlaisia kiinteitä muinaisjäännöksiä ei täältä sitä vastoin tunneta. Voin mainita ,että Heikelin mukaan on Hauhossa 2, Lopella 1 ja Nurmijärvellä 1 kiviröykkiö, joiden hän arvelee kuuluvan joko pronssikaudelle tai varhaisemmalle rautakaudelle 2). Siinä tapauksessa, että ne ovat esihistoriallisia on ehkä luultavampaa, että ne ovat rautakautisia.

Myöhemmälle rautakaudelle siirtvässämme huomaamme, että asutuksen leveneminen on yhä jatkunut. Asutusalue ulottui idässä Päijänteeseen toiselle puolelle ja Janakkalan pitäjä - varsinkin Kernaalan seutu - muodosti alueen varsinaisen etelä-ajan, joskin Lopeltakin on löytöjä. Sen sijaan olivat Renko ja Hausjärvi siihen aikaan takamaita. Rautakaudella olikin Etelä-Hämeen järvialue silloisen kulttuurin keskuspaikkoja, mistä on tavattu lukuisia sekä kiinteitä muinaisjäännöksiä että irtolöytöjä. Veisin tässä nimenomaan mainita Tampereen ja Janakkalan välisen vesistön.

Seuraavassa luettelen Janakkalan rautakauden löydöt :

V a n a n t a a n k y l ä .

Vanantaan kartanon (omist. maist. Henrik Standertskjöld) maalta tavattiin v. 1864 joukko rautakautisia esineitä, minkä johdosta prof. Y. Koskinen ja t:ri K.E.F. Ignatius lähtivät löytöpaikkaa tutkimaan. Heidän selostuksestaan käy ilmi, että ennen kaivauksia oli seuraavat esineet löydetty ja lähetetty Yliopiston kansatieteellisiin kokoel-

1) Tallgren, Suomen muinaisuus. s. 109, 122-3, 163-4.

2) Heikel, Kertomus... s. 38, 42-3.

• miin (n:o 567) :

7 rautaista keihään- eli peitsenkärkeä

2 rautaista sirppiä

2 rautaveistä kamaralla

4 vähäisempää puukonkaltaista veistä

rautainen nuolen- eli peitsenkärki

2 kirvestä

3 kupuraista rintaselkeä pronssista, polkimet poissa

2 renkaanmuotoista selkeä pronssista, polkimella

samanmuotoinen rautainen solki polkimella

kiehkurarenkaan osia, 6 kpl. pronssista

Yllämainitut tutkijat kirjoittavat m.m., että nämä esineet löytyivät tietä rakennettaessa n.100 sylvän päässä asuinrakennuksesta eräästä matalasta kivikosta loivasti viettävällä rinteellä. Täällä löytöpaikalla huomattiin 2 selkeata kehää, jotka kaivettiin esille. Ne olivat osittain maaperäisistä kivistä, joiden väliin oli koottu pieniä kiviä. Ne olivat 3-5 kyyn.läpim. Kehien sisällä oli turpeen alla ensin multaa, sitten kerros nyrkin kokoisia kiviä ja sen alla taas multaa ja n.4-5 korttelin syvällä oli koskematonta maata. Kivikerroksen sekä ylä- että alapuolelta löytyivät seuraavat esineet (n:o 597) :

• Toisesta kehästä (A)

rautainen nuolenkärki

pronssinen hihmansolki

2 pronssista, osittain rikkoutunutta kalua (vyönkoristuksia ?)

kappale pronssisesta renkaasta taikka kenties rengassoljesta sekä

kappale pronssisesta polkimesta

2 puolittain sulanutta pronssi- taikka vaskipalaa

pirstoja kahdesta särkyneestä saviastlasta

pieni luuherne

muutamia hiilenkappaleita ja luupalanen

• Toisesta kehästä (B)

tuumanpituinen pronssikalu, luultavasti kuolaimista

hienoihin kiehkuroihin väännetty pronssilanka, luultavasti kappale

lostakin rannerenkaasta

saviastian pirstoja
hevosen- ja linnunluita
hiiliä

N.7 sylvästä tästä kehästä (B) oli Helsinkiin lähetetty löytö tul-
lut esille. Nyt tästä samasta paikasta löydettiin keihäänkärki. Min-
käänlaisia merkkejä ei ollut siitä, että tässäkin olisi ollut soikea
kehä. (Koskinen ja Ignatius, Muinaisjäännökset ... taul.I-II, Kerkko-
nen, kuvat 9-10) 1).

V.1939²⁾ suoritti Salmo ^{taivaastulosta} kaivauksen Vanantaan kartanon Vähä-Kurjen
maalla, missä hiekkakuopasta oli löydetty luuranko. Paikka sijaitsee
n.70 m. torpasta länteen. Salmo totesi, että maanpinnalla vielä oli
näkyvissä soikeita kuoppia, jotka ovat hautoja ja joissa on hiili-
pitoinen pohjakerros. 2)

Tältä paikalta on myös löytynyt 1.100-luvulta oleva keihäänkär-
ki (n:o 11056), jota jonkun aikaa oli säilytetty Leppäkosken koulul-
la ja jonka Salmo toi mukanaan.

Vanantaan kylästä on lisäksi löydetty seuraavat esineet:

Rannerenkaan puolikas (n:o 2947). Vanantaan kartano. (Kerkkonen, kuva
14)
Saviastian palasia. 3 kpl. (n:o 3452:6). Vanantaan kartano.

3) Kernaalan kylä. (suurin osa kuuluu Vanantaan kartanon
omistajalle)

Koskinen ja Ignatius kävivät myös Kernaalassa, mistä Kernaalan
harjulla jyvämäkasiinin perustuksia kaivettaessa oli tavattu haut-
löytö. Heidän käydessään siellä oli makasiini jo rakennettu paikalle,
eivätkä he enää voineet siellä suorittaa kaivausta. 3)

Seuraavat esineet olivat sieltä löytyneet (n:o 598):

rautainen keihäänkärki

pronssinen väkipuukontuppi sekä ruostuneita kappaleita rautaisesta
terästä (Kerkkonen, kuva 11)

3 särkynyttä pääkalloa

joukko isoja rautaisia niittausnauloja (Kerkkonen, kuva 12)

2 katkennutta miekankärkeä raudasta

rautainen keihäänkärki (Kerkkonen, kuva 13)

1) Koskinen ja Ignatius, Muinaisjäännökset...

2) Salmon ^{taivaastulosta} kaivauskertomus.

3) Koskinen ja Ignatius, Muinaisjäännökset ...

Keihäänkärki (n:o 4444). Kernaalan järven ranta, löydetty järven ja kivimakasiinin väliseltä alueelta. (Kerkkonen, kuva 15)

Keihäänkärki (n:o 3452:4). Veittonen. Räkälän joen varrelta.

Keihäänkärki (n:o 3452:5). Veittonen.

4. Monikkalan kylä.

Monikkalan kartanon (omist. ins. Erik af Enehjelm) puutarhastallöytyi v. 1893 pronssinen kupurasolki (Kerkkonen, kuva 17), minkä takia Heikel matkoilla ollessaan ryhtyi kaivausta suorittamaan. Hänen kertomuksensa mukaan oli hiekkakäytävien alla mustaan. 3 tuuman paksuinen maakerros, josta löytyi hiiliä, polttamattomia luita ja saviastianpalasia sekä vähän kuonaa.

Tältä puolelta puutarhaa on monesta paikasta löydetty hiiliä ja usein myös luita. Erästä paikasta oli 1850-luvulla tavattu iso määrä ihmisluita. Myös rakennuksen pohjia ja uunia on täältä usein löytynyt ja kerrotaan, että tässä ennen muinoin on ollut monta taloa.

Aivan likellä sitä paikkaa, mistä solki oli löytynyt oli kumpu, josta kansantaru tiesi kertoa, että paikalla olisi ollut kappeli, minkä jäännöksiä kumpu olisi. Koekaivausta suoritettaessaan sai Heikel kummusta esiin potaskauunin. Sen alla oli puoleksi mädäntyneitä puita tai lautoja ja niiden alla samanlaista mustaa multaa kuin soljen löytöpaikalla. Tässä mullassa oli m.m. saviastianpalasia, pronssipalasia, rautaisia nautoja ja luita (n:o 3144:1-10).

Heikel arvelee, että tähän puutarhaan mahdollisesti pakanuuden ajalta keskiajalle siirtyessä olisi haudattu ihmisiä ja lisää, että taru mahdollisesti viittaa siihen. 1).

Vana javeden roetti (?)

2 keihäänkärkeä (n:o 468)

2 pronssista rengasta (n:o 468)

Turengin kylä.

Paturin talon maalta löytyi v. 1833 hopea-äärre (n:o 9), joka sisälsi rahoja, naisten pääkoristeita y.m. Työmiesten puheen mukaan olisi löytöjä ollut enemmän.

Kiipulan kylä.

1) Heikel, Resorna ...

Kiipulan talon (ent.läntisen = Kustaa Kiipulan talon, nyk.talot on yhdistetty) niitystä löydettiin v. 1891 3 hopearengasta (n:o 2787) (Kerkkonen, kuva 16). Onkohan tämä mahdollisesti uhrilöytö?

R ä i k ä l ä n k y l ä .

P.Laurin lähteen seutu. Vuosien kuluessa on lähteen likeltä löytynyt usita esineitä. Useimmat niistä ovat Mäki Flink'in (omist.suutari Karl Flink) perunamaasta, asuinrakennuksen ja maantien väliseltä alueelta. Löydöt ovat:

rautainen keihäänkärki (n:o 4922:1)

pronssinen rannerengas (n:o 4922:2) (Kerkkonen, kuva 18)

keihäänkärki (n:o 5456:1)

pronssinen spiraalisormus (n:o 5456:2)

pronssinen hevosenkengänmuotoinen solki (n:o 6610:1) (Kerkkonen, kuva 19)

pronssinen solki (H:linnan mus. n:o 771)

pronssinen rannerengas (H:linnan mus. n:o 773)

pronssinen solki (H:linnan mus.n:o 1150)

pronssinen ketjukappale (H:linnan mus. n:o 1151)

pronssinen sormus (H:linnan mus. n:o 2016)

Maantietä levitettäessä v.1933 tuli jälleen esille löytöjä, min-
kä johdosta maist.N.Cleve lähti paikkaa tutkimaan. Cleve arvelee,
että kysymyksessä mahdollisesti on maanalainen polttokalmisto.

Löydöt ovat:

rautainen varsiputkellinen keihäänkärki (n:o 9435:1)

rautaisen kaksiteräisen miekan kappale (n:o 9435:2)

rautainen ruodollinen veitsenterä (9435:3) 1).

Janakkalan löytöjen joukossa mainitaan myös rautainen keihään-
terä (n:o 10128), mutta ei ole varmaa tietoa siitä ,onko se Janakka-
lasta vai mahdollisesti Lapualta.

Edellisessä olen luetellut kaikki ne rautakauden löydöt, joista
museossa on tietoja. Seuraavassa alon myös hiukan puhua esineistä,
jotka näin matkallani taikka, jotka kuulin löydetyn pitäjistä :

Leppäkosken kansakoululla säilytetään 2 keihäänkärkeä. Opettaja
Airisto (os. Leppäkoski) oli muistavinaan, että toinen, josta kärki

1) N.Cleven kertomus.

puuttuu (piirros n:o 3), on löydetty Kernaalan kylästä, Hildenkärjestä (1.-niemestä) (kuuluu Vanantaan kartanon omistajalle),

Toista keihäänkärkeä, joka on kokonainen, en saanut nähdä, sillä se oli eräessä arkussa, jonka avain oli hukassa. Herra Airiston mukaan tehdastyömies Paavo Pietilä on sen löytänyt sorakuopasta Santalalan likeltä, Leppäkosken kylästä.

Räikälän kylä.

Hamppulan kansakoululla - likellä Hakoisten kartanoa - säilytetään keihäänkärkeä (piirros n:o 4), joka opettaja F.V. Valarannan (os. Turenki, Hamppula) mukaan "on löydetty siitä pellostä, joka on Laurin lähteen alapuolella" 1).

Hakoisten kylä.

Alli-Joutjärven talossa (omist. Otto Levänen, os. Tervakoski, Joutjärvi) sain emäntä Maria Leväselältä kuulla, että "joku keihäänkärki" on löytynyt pellostä, joka on savimaata. Isäntä taasen kertoi, että se löytyi jo aikaisemmin kynnetystä pellostä ja ettei muita esineitä ole löytynyt.

Edellisessä ²⁾ olen kertonut, että Yli-Joutjärven talossa (omist. Martti Salonen, os. Tervakoski, Joutjärvi) isännän sisar, rouva Lyyli Anttila, kertoi minulle erästä kivikautisesta löydöstä. Hän lisäsi, että paljon isoja pronssisia solkia ja muita koruja n. 25 v. sitten löytyi pitkin mäkeä, ainakin vajan ja navetan takaa, aidan molemmin puolin, enemmän sen alapuolelta. Ne löytyivät perunamaasta, joka oli jo aikaisemmin kynnettyä maata, melkein maanpinnalta. Löytöpaikka sijaitsee mäkirinteeillä n. 50-60 m. pohj. vanhasta rantaviivasta. Uusi rantaviiva on nyt n. 15-20 m. ulompana, sillä vedenpinta on alennettu n. 1,5 m. (Karttakopio ja valok. 1-2)

Kaivoimme hiukan aidan alapuolelta, mutta mitään erikoista ei näkynyt. Siinä oli ainoastaan soraa ja paikoitellen savea. Voin mai-

1) Opett. Valarannan kirje on top.arkistossa.

2) s. 7.

nita, että tällä rinteellä on vanhoja aherruksia, josta erään sa-
nottiin olleen pajan. Tämän ympärillä olikin maanpinnalla rauta-
romua.

Rouva Anttila lisäsi, että soljet olivat joutuneet lasten leik-
kikaluiksi ja sillä tiellä hävinneet. Hän kertoi nähneensä samanlai-
sia solkia museossa. Ovatkohan nämä esineet todellakin esihistorialli-
sia ? Pronssia ne kertojan mukaan olivat. Mahdotonta han ei ole, että
täältä olisi löytynyt rautakautisia esineitä, sillä löytyihän myös
naapuritalosta, Ali-Joutjärveltä , keihäänkärki. Onkohan Joutjärven
pohjoisrannalla ollut joitakin rautakautisia hautoja, tämä kysymys
jää ainakin toistaiseksi vastausta vaille.

Vähän matkaa Joutjärvestä länteen on Ahola niminen palsta, jon-
ka työmies Otto J. Anttila omistaa (os. Tervakoski, Joutjärvi). Ant-
tilalta sain kuulla, että eräästä kivistä löytyi kei-
vin kevyt , soljentapainen esine ja paljon kovasimenpalasia.
Röykkiö sijaitsi Anttilan tontilla n. 30 m. asuinrakennuksesta. Sen
paikalla on ennen ollut rakennus. Ehkäpä tämä solki on historialli-
selta ajalta peräisin.

Sama O. Anttila kertoi myös, että keihäänkärkiä on löydetty Ja-
nakkalan-Lopen maantietä suoristettaessa. Ne löytyivät Unikkolinnan
läheisyydestä Penikulmantukkimäki-nimiseltä hiekanummelta , mäen
korkeimmalta kohdalta ja n. 2 m. tien itäpuolelta. Löytöpaikka sijait-
see n. 60-80 m. pohjoiseen päin maantien ja Rehakan kartanon oikotien
risteyksestä heti sen kilometrinpylvään pohjoispuolella, millä on
1 / 16 .

Edellisessä olen luetellut kaikki tietooni tulleet rautakauden
löydöt Janakkalasta - siis ne , jotka säilytetään museoissa, ne jotka
ovat koulujen hallussa sekä ne, joiden kuulin löytyneen, mutta nykyään
hukkuneen.

Kartasta käy ilmi, että useimmat ja tärkeimmät löydöt on tavattu
Kernaalanjoen ja Hildenjoen seutuvilta esim. Vanantaan, Kernaalan, P.
Laurin lähteen seudun ja Monikkalan löydöt. Ehkä tässä on kysymys
jonkinlaisista kyläkalmistoista, jollaisia kaiketi pakanuuden ajalla

oli käytännössä . Myöskin kaikki muut löydöt ovat tulleet päivän valoon järvien tai vesireittien varsilta ja tämä onkin luonnollista, sillä vesiteitä pitkinhan ihmiset ennen muinoin enimmäkseen kulkivat.

Että tärkeimmät löydöt ovat keskittyneet juuri Kernaalanjärven seutuville ei ihmetytäkään, sillä tällä järvellä oli varmasti suuri merkitys keskeisen asemansa vuoksi ¹⁾ ja luultavasti liikenne täällä silloisiin oloihin nähden oli melko vilkasta. Viideltä eri suunnalta oli mahdollisuus vesireittiä pitkin päästä tänne ja täältä pääsi vesiteitä pitkin jopa Pohjanlahteen ja Suomenlahteen. Varmasti pääsi myös maitse kulkemaan. On otaksuttu, että m.m. Val-kamaasta -likellä Tuulensuunjoen suuta - olisi kulkenut tie eteläiseen suuntaan Unikkolinnan ohi ²⁾ ja eiköhän toinen tie ole kulkenut Turengista Hattelmalan harjulle ja Hämeenlinnaan päin muita teitä mainitsematta. Hämeen aakrelöydöt todistavat, että onpa ulkomailtakin tänne sisämaahan saapunut vieraita kulttuurivaikutteita.

Ennen muinoin Hämeen alue ulottui aina Pohjanlahteen saakka. Pyhäjokea on pidetty sen pohjoisrajana. Koko alue Tampereen seudun pohjoispuolella oli erämaata. Myös Uuttamaata on pidetty hämäläisten erämaama, jonka kaakkoisraja olisi Kyminjoki. Pohjois-Hämeen erämaat olivat luultavasti alkuaan koko Hämeen heimon yhteistä erämaata, josta sen yksityiset miehet jo varhain olivat anastaneet itselleen omia, pysyviä maapaloja m.m.n.k.oravimetsiä. On arveltu, että Etelä-Hämeen erämaat sitävästoin eivät alunperin olleet koko heimon omaisuutta, vaan kuuluivat määrättyille alueille esim. suurpitäjiin, joiden erämaista ainoastaan pitäjän tai alueen omat miehet saivat nauttia.

Hämeessä on ollut viisi alku- eli suurpitäjää nimittäin : Hauho, Hollola, Sääksmäki, Hattula ja Vanaja ³⁾. 1200-luvulla Häme jo muodosti oman linnaläänin, sillä v. 1297 mainitaan "entinen Hämeen vouti."

Janakkala kuului muinoin Suur-Vanajaan. Pohjosesta käsin pitäjä on saanut asutuksensa. Mitä paikannimistöön tulee on huomautettu, että se on yleis-hämäläistä ⁴⁾. Janakkalan keskuksesta asutus jälleen

1) Vrtts.2.

2) m.m. Ailio ja Heikel.

3) V. Voionmaa, Muinaishistoriallinen Häme. s. 26.

4) Kerkkonen, s.67-68.

on levinnyt syrjäseutuihin .On myös huomautettu, että monin paikoin on nimiä , jotka luultavasti ovat peräisin Janakkalasta. Kerkkonen mainitsee m.m. Kerkon kylän Porvoossa ja arvelee, että se on saanut nimensä Janakkalan Kerkkolan kylän mukaan. 1).

Heikel mainitsee, että keskiaikaiset lähteet käyttävät Vanajasta sekä Vaanöö, Vanå, Vonö että Mäskälä nimitystä. Mäskälä nimeä käytettiin melkein ainoastaan hallinnollisessa, mutta Vanö etupäässä kirkollisessa suhteessa. Heikel lisää, että Janakkalan vanhimmissa maakirjoissa uskonpuhdistuksen ajalla kutsutaan sen itäistä osaa Mäskälän pitäjäksi. Hän arvelee tämän osoittavan ,että nimellä on "vanhaa hallitushoidollista eli muinaistarullista tukea, joka ei riippunut kirkollisista pitäjistä." Hän jatkaa: "Olen myös kuullut sen tarullisen arvelun ,että Mäskälä ennen olisi ollut joku avara ala Hämeenlinnan tienoilla." "Kustaa Vaasan aikana ulottui Mäskälä Hattulan etelärajasta Nurmijärven pohjoispäähän saakka ja Hiiden kartanosta Hietaisiin Lammin eteläpäässä. 2).

Niin pitkälle Heikel. Vanajan kirkon seutuvilla on vielä meidän päivinämme Mäskälän kylä. Ehkä nämä suuret alueet, jotka uudenajan alussa kulkivat Mäskälän nimellä ennen muinoin kuuluivat tähän kylään. Voin tässä yhteydessä mainita erään seikan, joka osoittaa, että Janakkalan ja Vanajan suhteet ennen ovat olleet hyvin läheiset nimittäin, että Janakkalan itäosassa on vieläkin alueita, jotka luetaan Ikaloisten kylään, Vanajaan.

Haluaisin vielä mainita Itä-Janakkalan ihmeellisen kyläjaon. Kaukana Mallinkaisten puolella on nimittäin vielä meidän päivinämme Monikkalan, Iso-Hiiden ja Turengin takamaita puhumattakaan yllämainitsemastani Ikaloisten kylään kuuluvasta alueesta. Osa näistä takamaita on kai myöhäistä omistusta, mutta varmaankin siellä on myös sellaista, joka ulottuu kauas taaksepäin. Eikö tämä tavallaan kuvasta erämaaomistusoloja ?

Muinaislinnat Rautakauden kiinteisiin muinaismuistoihin kuuluvat myös muinaislinnat. Hämeessä nämä muodostavat aivan kuin linnoitusketjun ja on arveltu, että linnoilta linnalle on annettu merkkejä vihollisten läheisyydessä. Harvaan asutuilla seuduilla on luultavasti linnojen sijasta

1) Kerkkonen, s. 68.

2) Heikel, s.134-5.

Käytetty sopivia merkinantopaikkoja. Linnat sijaitsivat useimmiten vanhoilla asutusalueilla ja kulkuväylien likellä, joten väestö nopeasti pääsi niihin, mutta varmaankin oli myös syrjäseuduilla pakolinnoja tai -paikkoja ehkä usein varustamattomia, joihin paettiin vihollisten uhatessa.

Pitäjässä on seuraavat muinaislinnat ja linna-nimiset paikat:

1) Unikkolinna on luode-kaakko-suuntainen kallioharjanne, joka sijaitsee n. 1,5 km. Rehakan kartanosta pohj. koill.-suuntaan Janakkalan-Lopen valtamaantien ja pohjoisesta päin Rehakan kartanoon vievän oikotien välisessä kulmassa. Vuoren huipulla Hakoisten, Rehakan ja Hyvikkälän rajat yhtyvät. Vuori kuuluu siis kolmeen eri kylään. Ennen sekä Rehakka että Hyvikkälä kuuluivat Hakoisten kartanon omistajalle, mutta nykyään Hyvikkälällä on toinen omistaja.

Unikkolinnaa, joka sijaitsee syrjäisessä ja metsäisessä paikassa, on pidettävä jonkinlaisena pakolinnana. On arveltu, että tie historiallisen ajan alussa ja ehkä jo pakanuuden ajalla olisi kulkenut Valkamaasta etelään linnan ohi^{I)}.

Harjanne on kolmelta puolelta tasaisten alankomaitten ympäröimä. Haapaniemenjärven ja Rehakanjärven sanotaan ennen muinoin ulottuneen likelle tätä vuorta. Vuoren pohjois- ja eteläpuolella on korkeita kukkuloita vähän matkan päässä. Lännessä ja luoteessa vuoren rinne ulottuu maantielle asti ja siitä pääsee melko vaivattomasti vuorelle. Kaakossa vuori jatkuu matalampana penkereenä, jonka yli vanha maantie ennen kulki. Koillisreuna on jyrkkää ja rotkoista (Kerkkonen, kuva 24) ja siinä on n. s. Pirunpesä (valok. n:o 9, Heikel'in kuva 47), mistä kiipeämällä voi päästä vuorelle. - Minulle kerrottiin, että sieltä kulkee käytävä syvälle vuoren sisään, mutta ettei juuri kukaan uskalla mennä sinne, sillä siellä on hyvin kammottavaa olla. Tämä on esimerkkinä ihmisten mielikuvituksesta, sillä tällaista käytävää ei tietenkään todellisuudessa ole. - Myös lounaisreuna on äkkijyrkkä, mutta sitä ympäröi pengeri, joka ulottuu luoteisellekin rinteelle. Kaakkoispään eteläpuolella on rotko, jonka kautta pääsee penkereeltä vuorelle. Vuoren päällystä on soikeanmuotoinen, n. 90 m. p. (länsiluode - itäkaakko) ja n. 45 m. l. ja melko tasainen, vaikkakin keskellä vuorta on vähän notkoista ja vuoren kaakkoispäässä on

1) Vrt. s. 18.

yllämainittu rotko, Appelgrenin suorittamien mittausten mukaan Unikkolinna on 24 m. korkea.¹⁾

Luoteisrinteen päällä on valli melkein siltä kohtaa, mistä vuori alkaa viettää alaspäin. Kivivalli on n. pohj.koill.-eteläloun.-suuntainen. Sen pituus on nykyään 11,5 m. Molemmissa päissä on isoja kiviä -n. 1 m.läpim. -ja niitten jatkona aivan pieniä kiviä. Vallin pohjoispäässä on n.2 m.läpim.röykkiö pienistä kivistä ja sen pohjoispuolella vielä 2 m. pieniä, hajallaan olevia kiviä. Eteläpäässä on joukko pieniä kiviä, jotka ulottuvat aina kallion reunaan asti. Vallin leveys on nykyään p.3-3,5 m., mutta ennen valli oli paljon kapeampi ja osa niistä kivistä, jotka nyt ovat sivuilla, ovat varmasti ennen olleet vallin päällä ja ehkä myös sen jatkona. Keskeltä valli on n.0,75 ja 0,90 m. kork. ja isot kivet molemmissa päissä ovat 0,80, 0,65 ja 0,50 m.kork. Vuoren länsirinne on matalin pohjoispäässä, minkä tähden on ihmeellistä ettei valli ulotu pitemmälle, ja luultavinta onkin, että se ennen on ollut pitempi. Voionmaan mukaan se olisikin 20 m.p. ja 1-1,5 m.l.²⁾ ja O. Anttila, joka asuu likellä Unikkaa³⁾ mainitsi, että vallit vielä n. 10 v. sitten olivat selvemmat kuin nykyään. Pitkin vuorenrintettä näkyykin kiviä, jotka epäilemättä kuuluvat tähän varustukseen. (valok.no 3-4, Allion valok. top.arkistossa ja Heikel'in kuva 46. N. 25 m. vallin pohjoispäästä on yllämainittu Pirunpesä.

Kallion pohjoispäässä on pieni harjanne, n. 18,5 m.p. (pohj.luode-eteläksakko) ja 4,5 - 5 m. l., jonka keskellä on kiviä n. 10 m.p. ja 3-4 m.l.alalla. Voionmaan mukaan valli on 21 m.p. Tämän harjanteen ja vuoritasangon väliin on syntynyt ennen mainittu rotko, joka on n.17 m.p.(n.koill.-loun.) ja n. 11 m.l. Sen eteläpäässä on n. 8,5 m.l. "aukko". Yläpäästä rotko on n. 1-1,5 m. syvä ja alapäästä n.2 m. syvä. Aukon kohdalla on jonkun verran kiviä. Siinä on idästä läskien 2,2 m.kiviä, sitten 1,3 m.l.aukko, sitten taas kiviä 3,3 m. ja tässä tulee eräs matala n.1,7 m.p.kiinteä kallio-kappale vastaan. Vaikuttaa siltä kuin tässä olisi ollut valli -ehkä edellisen jatkona- ja luon-

1) Appelgren, Suomen muinaislinnat. s. 37.

2) Voionmaan stipendikertomus. s.24.

3) Vrt.s.17.

nollisinta han se olisikin, sillä tästä on melko helppo päästä vuorelle. Aukon alapuolella on rinteellä joukko kiviä, joista ainakin suurin osa varmasti on ylempää peräisin. Appelgrenkin puhuu tästä rotkosta ja lisää: "...tämäkin on varustettu vallilla (Kaak.-Luot.), joka nyt on matalaksi rauvennut."¹⁾ (Valok. 3-9)

Ailio on arvellut ettei Unikkolinna olisikaan muinaislinna, vaan että sen kivijonot olisivat luonnonmuodostelmia²⁾, mutta Sauramo pitää varmana, että nämä vallit todellakin ovat ihmiskäden rakentamia³⁾.

Vanhin muistiinpano Unikkolinnasta on 1600-luvulta. Siinä sanotaan: "Dett andra som kallas unijoko linna dher som Jättarna i forndom tijd stridit hafwa medh hvar anna, och syness änu på berget medh stora steenar omkringh lagdder, lijk såsom dheras skantz hafva varit"⁴⁾

H a k o i s t e n k y l ä.

Hakoisten linnasta - Hakoisten kartano (omist. asessori Rosenberg) - on paljon sekä puhuttu että kirjoitettu⁵⁾. Siihen kuuluu sekä esihistoriallisia vuorilinnoja muistuttava pesälinna kivimuureineen - 63 m. Kernaalanjärveä ylempänä - että maavallilla varustettu esilinna - n. 20 m. pesälinnaa alempana. En käy selostamaan linnan rakennustekniikkaa, vaan aion ainoastaan selostaa joitakin mielipiteitä linnasta.

Perimätiedon mukaan Hakoisten linna olisi Hämeen linnan edeltäjä. Birger Jaarli olisi ensin ryhtynyt rakentamaan linnaansa tänne, mutta kun paikka huomattiin epäsuotuisaksi, luovuttiin siitä. Heikel huomauttaa, että eräässä asiakirjassa v:lta 1625 sanotaan Hakoisten kartanoa vanhaksi Hämeenlinnaksi.⁶⁾

Rinne on tutkimuksissaan päässyt siihen tulokseen, että Hakoisten linna edustaa keskiaikaista rakennustapaa, mihin viittaa m.m. kalkkilaasti ja tiilenkäyttö sekä puolustuksen keskittämisperiaate. Rakennustekniikan mukaan hän päättelee, että linna on rakennettu n. 1250, siis Birger Jaarlin aikana. Hän on sitä mieltä, että kuiva vallihauta sitä vastoin viittaa 1250 ja 1275 välisille vuosille. Esityksessään hän koettaa todistaa, että Birger Jaarh todellakin on linnan rakenta-

1) Hj. Appelgren, Suomen muinaislinnat. s. 37.

2) Ailion selostus top. arkistossa.

3) M. Sauramo, Eräistä Hämeen muinaislinnoista. s. 214.

4) Kerkkonen, s. 23. ...

5) Esim. Elmgren, Heikel, Rinne, Ailio, Mikkola, Kerkkonen.

6) Heikel, Kertomus... s. 96-97.

ja ja mainitsee m.m. linnan edullisen asemannennestään huomattavan keskustan, Kernaalanjärven, rannalla sekä Hämeen pääasutusalueelle vievän reitin läheisyydessä. Hän lisää, että Birger Jaarlin retken tarkoituksena oli pysyväisesti liittää Häme Ruotsiin sekä että Hakoisten seutu oli asutuksen eteläisin haarautuma. Hän jatkaa, että paikkaa linnalle etsittäessä oli pidettävä silmällä venäläisten sotaretkiä ja lisää, että mitä tietä venäläiset tulivatkaan, niin heidän piti sivuttaa Hakoisten linna.¹⁾

Mitä esinelöytöihin tulee, niin ne viittaavat siihen, että linnaa on käytetty ainakin 1200-luvun puolivälistä 1300-luvun alkupuolelle asti.

Ailio taasen on sitä mieltä, ettei päälinnan kehämuurin tekniikka, eikä liioin sen asuinrakennus välttämättömästi todista, että linna olisi vasta 1200-luvun puolivälistä ja hän lisää, että esilinnoja on käytetty jo pakanuuden ajalla. Hän epäilee myös, että Birger Jaarli olisi ehtinyt ryhtyä varsinaisiin rakennustoimiin, sillä hän saapui Hämeeseen vasta myöhään syksyllä, eikä viipynyt siellä kovin kauan. Ailio katsoo myös, ettei Hakoisten linna ole sopusoinnussa Birger Jaarlin politiikan^{kanssa}, jonka päämääränä oli Hämeen valloitus ja taistelu novgorodilaisia vastaan. Hänen mielestään linnan olisi pitänyt olla aivan vesireitin varrella ja sitä paitsi olisi vesilinna paremmin vastannut tarkoitustaan. Hän tehostaa käsitystään, että jo varhemmin, Tuomas piispan aikana, tarvittiin linnaa käännytystyön tueksi ja puolustukseksi vihollisia - sekä pakanallisia hämäläisiä että novgorodilaisia vastaan ja on sitä mieltä, että siihen tarkoitukseen on Hakoisten linna hyvin soveltunut varsinkin, jos kirkko varhemmin sai jalansijaa täällä kuin Vanajalla.

Tutkimuksissaan Ailio tulee siihen tulokseen, että Hakoisten linna olisi rakennettu 1200-luvun alkupuoliskolla ja hän ajattelee varsinkin vuosia 1220-37, jolloin järjestelmällistä käännytystyötä suoritettiin Tuomas piispan johdolla. Mahdollista kuitenkin on, että Birger Jaarli sittemmin käytti^{linnaa} tukipisteenä ja että se oli Hämeen hallintolinnana Hämeen linnan valmistumiseen asti.²⁾

Mitä Hakoisten linnan myöhempiin vaiheisiin tulee, niin Elmgren on koettanut esittää, että Sigtunan annaaleissa mainitulla Aksborgin

1) Rinne, Mäkilinnat.

2) Ailio, Hämeen linnan ...

hävityksellä v. 1292 tarkoitetaan Hakoisten linnan hävitystä. Toiset tutkijat sitä vastoin pitävät sitä epätodennäköisenä¹⁾. He arvelevat, että Aksborgilla tarkoitetaan Palestiinassa olevaa Akonin kaupunkia, joka 1291 vallattiin. Sekä Rinne että Ailio ovat sitä mieltä, että novgorodilaisten retki v. 1311 kohdistui näihin Etelä-Hämeen osiin ja että Vanain linnalla, joka hävitettiin, tarkoitetaan juuri Hakoisten linnaa. Tämän käsityksen J.J.Mikkola hylkää ja koettaa todistaa, etteivät novgorodilaiset saapuneetkaan sisämaahan, vaan Suomenlahden rannalle Pyhtään seutuville²⁾.

Oli miten oli, kun Hämeen linna n.v.1300 oli syntynyt, niin Hakoisten linna varmasti ainakin suurimmaksi osaksi menetti merkityksensä³⁾.

Olen jo ylempänä maininnut, että esinelöydöt viittaavat siihen, että linnaa olisi käytetty ainakin 1200-luvun puolivälistä 1300-luvun alkuun asti. Löytöihin kuuluvat m.m.seuraavat esineet :
raha 1300-luvun alusta, 112 nuolenterää, 5 veistä, katkelma viikatteen tai sirpin terästä, 2 naskalintapaista pistinasetta, pieni puuros ?, 2 avainta, lukonvieterin katkelma, 2 (mahdollisesti) poran terästä, rautanauvoja, 2 soihdunpidintä, tulirauta, piikivenpalasia, hioinkivenliuskelmia, kappale valetun vaskikattilan kyljestä, kappale metallipadan sangasta, kappale lasiastiasta, 3 solkea, 3 rautarengasta, poltetussa savessa kankaanjälkiä, luukampa, tiiltä, laastia, poltettua savea, luupalasia y.m. 4).

Olemme siis nähneet, että linnan varustukset ja useimmat löydöt ovat 1200-luvulta peräisin, mutta mahdotonta ei kuitenkaan ole, että linna olisi ollut käytännössä jo esihistoriallisella ajalla, vaikkei minkäänlaisia jälkiä siitä ole. ^{keksitty} Sehän ei olekaan niin

1) Esim. Rinne. s.278.

2) J.J.Mikkola, Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311.

3) Myös Hämeen linnan syntymisen ajasta ovat Rinne ja Ailio eri mieltä. Rinteen käsitys on, että se rakennettiin vasta heti v.1315 jälkeen, kun sitä vastoin Ailio pitää todennäköisenä, että nykyinen päälinna olisi rakennettu viimeistään vähän ennen Karjalan risti-retkeä m.m. siksi, että sitten Viipurin linna sai rajalinnan aseman.

4) Rinne, s. 168.

ihmeellistä, sillä vanhat varustukset kai hävitettiin, kun uusia, tukevampia linnoitustöitä suoritettiin. Yleisluonteeltaan Hakoisten linna on samaa tyyppiä kuin esihistorialliset linnat ja se olisi hyvin soveltunut Etelä-Hämeen linnoitusketjuun. Voionmaan mukaan Hakoisten linna, Hämeen linnoista eteläisin, on n. 100 km. päässä Karjaanjoen suusta ja n. 80 km. Vantaanjoen suusta. Merkinantopaikkoina on ajateltu seuraavia kukkuloita: Hakoisten Linnavuori, Inkolinna tai Kiianlinna, Mantereenlinna, Aulangonlinna, Tenholan ja Rapolan linnat y.m., siis tärkeintä kulkuväylää pitkin.¹⁾ Hakoisista on näkynyt jopa Aulangonlinnalle sekä muillekin Janakkalassa ja Vanajalla sijaitseville korkeille paikoille, joista jotkut kenties ovat toimineet suojapaikkoina. Voin m.m. mainita Linnamäen Kernaalan kylässä²⁾. Sitävastoin Hakoisten Linnavuorelta tuskin näkyy Unikonlinnalle. Matkaa ei ole kuin 3,5 km., mutta välillä on kukkuloita. (Valok.n:o 10-14)

V ä h ä - H i i d e n k y l ä .

Inkolinna niminen harjanne on entisen Vähä-Hilden kartanon maalla (Kartanon entinen omistaja hovineuvos Daniel Johannes Wadén möi v.1911 maat ja piti ~~XXXXXXX~~ ainoastaan päärakennuksen ja pienen maapalstan, jonka hänen tyttärensä ins.rouva Ella Ollonqvist nykyään omistaa. Maat kuuluvat maanviljelijä Juho Mikkolan leskelle, rouva Tammiselle ja hänen maataan linnalla^{n alue} suurimmaksi osaksi on.). Se on eteläkoill.-länsiloun.-suuntainen, havumetsää kasvava hiekkaharjanne, joka sijaitsee n.300 m. päärakennuksesta länteen päin. Janakkalan ja Vanajan välinen raja kulkee sen poikki, joten pieni pala jää Vanajan puolelle. Harjanteen itäpään on muodostunut pitkä, ja viettävä kieleke, kun sitävastoin länsipää on leveämpi ja jyrkempi. Päälyystä on n. 60-70 m.p. ja 40 m.l. Minkäänlaisia varustuksenjätteitä en sieltä löytänyt ja rouva Ollonqvist vakuutti, ettei siellä ole mitään erikoista nähtävänä. Tosin huomasi mäen länsiosassa erään n. 10-15 m. pitkän, matalan kivijonon, mutta nykyisessä muodossaan se ei vaikuta vallin-jätteeltä³⁾. Yleensä maanpinta on melko tasaista ja vailta kiviä. Portaat johtivat ennen mäelle, mistä on ihana näköala kaikkiin suuntiin. Ja onksiellä ennen ollut näkötorni. (Valok. n:o 15 - 20)

1) J.Voionmaan stipendikertomus s. 92-93.

2) s. 27.

3) Vrt.Voionmaan stip.kert. s. 27.

Aivan Inkolinnan vieressä on Lehonenvuori ja vastapäätä Inkolinnaa luoteissuunnassa on Vanajan puolella toinen hiekkamäki -nykyään melkein vailla puita - nimeltään Kilianlinna, myöskin se ilman varustuksia. Tässä on siis vierekkäin kaksi linnanimistä mäkeä. Ovatkohan ne, vaikkei varustuksia olekaan, kaikesta huolimatta olleet jonkinlaisia turvapaikkoja esihistoriallisella ajalla, ei ole varmaa mutta ei silti mahdotonta.

J. Voionmaa pitää todennäköisenä, että Kilianlinna on muinaislinna ja hän arvelee, että soraharjua on jonkun verran muovailtu. Sitä vastoin Inkolinna on melko epävarma muinaislinna, siinä kun ei edes itäpäässä ole minkäänlaisia varustuksen merkkejä. Voionmaa arvelee, että Inkolinna on merkinantopaikka ja hän lisää, että se soveltuu siihen tarkoitukseen paremmin kuin Kilianlinna. Kun ennen mainittua merkinantojärjestelmää v. 1934 koeteltiin vastaanotettiin merkki Hakoisten Linnavuorelta täällä Inkolinnalla ja lähetettiin täältä edelleen Mantereenlinnalle.

Voionmaa viittaa siihen seikkaan, että linnat usein ovat rajapaikkoja esim. Unikkolinna Hakoisten, Hyvikkälän ja Rehakan rajalla sekä Inkolinna Janakkalan Kilpiälän ja Vähä-Hiiden sekä Vanajan Rekolan rajalla ja arvelee, että saman pitäjän tai kylän miehet ehkä ovat rakentaneet itselleen oman linnan naapurien taholta mahdollisesti uhkaavan vaaran torjumiseksi. 1)

Haluaisih tässä yhteydessä huomauttaa Inkolinnan ja Kilianlinnan edullisesta asemasta Hiidenjoen varrella ja viittaa myös siihen, mitä sanon Vähä-Hiiden uhrilähteen yhteydessä. 2)

Rouva Ollonqvist'ilta sain kuulla, että Inkolinnaa myös kutsutaan Inkerinlinnaksi ja hän kertoi seuraavan tarun: "Hiisi asui ennen muinoin näillä seuduilla. Sillä oli Inkeri-niminen tytär, joka rakastui ihmislapseen. Isä ei hyväksynyt tätä, vaan piti tyttärtään vangittuna tällä mäellä, mutta Inkeri heittäytyi mäeltä. Siltä mäki on saanut nimensä!"

Voionmaan mukaan Inkolinnan nimi v.1548 mainitaan "IngoLinna eller Ingurin Linna" muodossa. Hän arvelee, että nimellä on yhteyttä Vanajalla keskiajan alussa asuneeseen Ingo-sukuun. 3) Onhan mahdollista, että nimessä piilee Ingo-suvun nimi ja ettei kansa ole ymmär-

1) Voionmaa, s. 104.

2) s. 34.

3) Voionmaa, s. 26, 105.

tännyt sitä, vaan on luullut, että siinä on Inkerin nimi varsinkin kun kylän nimellä on yhteyttä taruolentoon. Aivan varmaa se ei kuitenkaan ole, sillä Hiisi-nimi ja siihen liittyvät tarinat voivat olla hyvinkin vanhat.¹⁾

K e r n a a l a n   k y l ä .

Kernaalanjärven kaakkoispuolella, n.1,5 km. suoraan etelään Leppäkosken kartanosta ja n.0,5 km. rautatien länsipuolella on Linnamäki niminen tila, jonka luoteispuolella on kukkula nimeltään Linnamäki²⁾, joka on Vanantaan-kartanon maata. Linnamäki on melko laaja sora- ja vuoriharju. Sen länsirinne on korkea, mutta siitä pääsee kuitenkin hyvin mäelle. (Valok. n:o 21). Korkein ja jyrkin kohta on luoteessa. Myös pohjoinen reuna on jyrkkä ja siitä on vaikea päästä ylös. Tämän pohjoispuolella on samaan mäkir ryhmään kuuluvia kukkuloita, joiden reunavilivat kiemurtelevat niin, että keskelle syntyy notko. Linnamäen itärinte on myös melko korkea, mutta siinä mäki ~~XXXXXXXXXX~~ muodostaa penkereitä. Lounaispäässä on mäki loivaa. Siinä on myös jonkinlaisia penkereitä ja siitä pääsee helpoimmin mäelle.

Päällystä on laaja. Yleensä se on tasaista ja ainoastaan vähän kiviä näkyy. Minkäänlaisia varustuksia en siellä huomannut. Mäntyjä ja kuusia kasvaa mäellä, mutta yleensä metsä nykyään on melko harvaa. Mäeltä on hyvä näköala. Luoteispäästä näkyy m.m. Leppäkoskelle, Vanantaalle, Hakoisiin ja Turenkiin; jopa Lehonenvuori ja Inkolinna näkyvät. Itärinteeltä taasen näkee yli viljelyksien Ranginjoelle päin. (Valok. n:o 22 - 25)

Vanha Juho Ranki Leppäkosken kartanossa kertoi, että Linnamäen notkossa on ollut väkeä ryssiltä pillossa, olipa siellä jonkun verran puolustauduttukin. Onkohan mäki saanut nimensä siitä, että se on ollut pillopaikkana ryssien uhatessa, vai onko sen nimi vanhempaa perua? Tietenkin sitä esihistoriallisena aikana on voitu käyttää tilapäisenä turvapaikkana - joko mäen päälle tai notkoon olisi lähdetty pako - mutta mikään varsinainen linna se tuskin on ollut, sillä lounaisrinte on loivaa ja kuten sanottu ei siellä ole minkäänlaisia varustuksen jätteitä.

1) Vrt. s. 33.

2) J. Ranki kutsui sitä myös Linnavuoreksi.

Voionmaalla on myös tiedossa, että Vanataan Tanttalassa Mallinkaisissa päin olisi Linnamäki eli Kasarmimäki. Sen enempää hän ei siitä tiedä ja hän arvelee nimenolevan myöhäissyntyinen. Matkoillani en kuullut mitään tästä.

Uhrikivet

Etelä-Hämeessä on paljon uhrikiviä, esim. Vanajalla niitä on monta. Janakkalasta en kuitenkaan tavannut ainoatakaan, vaikka erikoisesti kysyin niitä ja "uhrilähteitten" läheisyydestä koetin etsiä niitä. Tiedetään kuitenkin, että Vanantaan kartanon maalla ennen on ollut uhrikivi. Heikel kirjoittaa tästä näin: "Luutnantti Standertskiöld kertoi minulle vielä hyvin muistavansa erästä suurta kiveä neljälä tai viidellä puolen kahvikupin suuruisella kuopalla, jonka hän muutama vuosikymmen sitten oli nähnyt kymmenkunnan askeleen päässä siitä paikasta, missä ne löydöt tehtiin, joista edempänä tulee puheta¹⁾, mutta hänen kerran poissaollessansa se oli porattu kappaleiksi ja pantu ometan perustukseen"²⁾.

Tämä on siis ainoa Janakkalasta tavattu uhrikivi. Tietenkin on mahdollista, että niitä on muitakin, jotka eivät ole herättäneet huomiota, esim. sen takia, että ne ovat sammaltuneet, mutta luulisin, ettei niitä ole hyvin monta koskaan ollut, sillä jo Vanajan eteläosassa niitten luku vähenee. Tosin on uhrikivi aivan likellä Janakkalan rajaa, nimittäin Kinnarin maalla. Myöskin tämän läheisyydessä on rautakautinen kalmisto³⁾.

Uhrilähteet

Monessa eri paikassa ~~tämä~~ pitää on "uhrilähteitä". Useimmat niistä ovat varmasti melko myöhään tulleet käytäntöön, mutta toiset lienevät hyvinkin vanhoja. Monin paikoin kerrottiin, että niihin vielä 30-40 v. sitten on "uhrattu" joko rahaa, neuloja, nappeja t.m.s. sairaille vettä otettaessa. Uhrilähteen vesi oli tehokasta varsinkin sammastaudin⁴⁾ parantamiseen. Eräs vanha mummo esim. kertoi, etteivät sammastipat auttaneet, mutta kyllä vesi uhrilähteestä. Niinkuin muuallakin Suomessa niin täälläkin usein mainittiin, että oli hyvin tärkeätä, että vesi virtasi pohjoiseen päin. Useimmat lähteet, joista seuraavassa kerron, virtaavat todellakin pohjoiseen, mutta onpa joukossa sellaisiakin, joista vesi virtaa toiseen suuntaan.

1) Tässä kirj. s.11.

2) Heikel, Kertomus... 63-64.

3) Palaan tähän vielä Vähä-Hilden uhrilähteen yhteydessä. s. 34.

4) Lasten suu ja kieli kävivät valkoisiksi.

On otaksuttu, että uhrilähteitten käyttö olisi pakanallista perua. Kansan käsityksessä oli ~~XXXXXX~~ varsinkin keväällä ja alkukesämuinoin lä¹⁾mitä suurin merkitys. Silloin koko luomakunta jälleen heräsi uuteen elämään ja silloin henkimaailman olennot olivat liikkeellä. Kaikenlaisilla maagillisilla menoilla oli hyvien henkien suopeus voitettava ja pahojen henkien aikeita torjuttava. Lähteisiin uhrattiin, niistä juotiin terveydeksi ja monin paikoin näihin menoihin liittyi myös ruumiin peseminen lähteessä. Tällaisia kylpylähteitä on käytetty laajalla alueella Skandinaviasta aina Marokkoon ja sieltä Venäjälle. Niitten pohjoissuuntainen virtaus on ollut erittäin tärkeä. On selitetty, että se johtuu siitä, että on arveltu kaikkien sairauksien ja yleensä kaiken pahan tulevan pohjoisesta ja paha piti lähetää samaan paikkaan, mistä se oli tullut. Kylvettäessä lika ja sairaus poistui ruumiista ja pohjoiseen päin virtaava lähde vei pahan lähtöpaikalleen. On myös koetettu selittää, että lähteessä kylpeminen on alkuperäinen muoto sekä juominen ja veden ottaminen kotiin myöhemmin syntyneitä muotoja.¹⁾

Keski-Ruotsissa on tällaisia kylpylähteitä useimmiten käytetty p.Kolminaisuuden aattona, kun niitä sitävastoin Etelä-Ruotsissa käytettiin Juhannuksena, mutta onpa sellaisiakin lähteitä, joihin muinakin merkkipäivinä on uhrattu.²⁾ Rinnakkaismuotona tälle kylpemiselle on meillä Suomessa juhannuskasteessa kleriminen, jonka tarkoituksena myös ~~on~~ oli tautien poistaminen, sekä juhannussauna ja siihen liittyvä järvikylpy.³⁾ Varsinkin alueella Längelmävedeltä Turkuun päin on tällaista kylpemistä Juhannuksena harjoitettu ja voi sanoa, että näillä seuduilla Juhannuksena yleensä on tahdottu olla paljon vesillä.⁴⁾

Onpa meillä muutamia tunnettuja Juhannuslähteitäkin. Nikander mainitsee m.m. lähteen Lembötessä Lemlandilla, Kupittaaan lähteen, jota myös sanotaan P.Johanneksen lähteeksi ja josta Gyllenius 1600-luvulla on kertonut, sekä Turun seutuvilla olevan Muhkurin lähteen, jonka

1) Flentzberg, A., Offerkällor och trefaldighetskällor.

2) U. Harva, Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. s. 50.

3) G. Nikander, Fruktbarhetsriter ... s. 282, 284. Harva, s. 53.

4) Maist. Helmi Helmisen tiedonanto.

käyttäminen 1800-luvulla kiellettiin¹⁾. Harvan mukaan meillä Suomes-
sa yleensä on hyvin vähän tietoa määrättyinä päivinä suoritetusta
lähdepalvonnasta²⁾.

Seuraavassa kerron Janakkalan uhrilähteistä.

R ä i k ä l ä n k y l ä.

Pyhän Laurin lähde on Janakkalan tunnetuin lähde. Se sijaitsee
etelästä kirkolle vievän maantien itäreunassa Mäki-Flink'in tontin
eteläpuolella ja aivan rautakautisen löytöpaikan vieressä³⁾. Kerk-
kosella on siitä kuva(n:o 29). Siinä lähde vielä näyttää melko yksin-
kertaiselta neliskulmaisine puu- tai kivisalvoksineen. Nykyään se on
paljon hienompi ja herättää heti huomiota. Sen viereen on m.m. pysty-
tetty kivi, mihin on kirjoitettu Pyhän Laurin lähde (Valok.n:o 26.).

Linnell kirjoittaa v. 1748 tästä lähteestä De Tavastia-nimisessä
teoksessaan. Hän mainitsee, että se oli tunnettu yli puolen Hämettä
ja että kaikkialta kokoontuttiin tänne ensimmäisenä sunnuntaina Lau-
rinpäivän jälkeen - siis elokuussa. Juhlamenot kävivät kuitenkin
raaoiksi ja mitä hirveimpiä pakanallisia menoja harjoitettiin, minkä
takia juhlallisuuDET v. 1731 kirkon taholta kiellettiin⁴⁾. Turun
konsistorin kirjeessä v:lta 1731 puhutaan m.m. juomingeista ja tap-
peluista ja lisätään: "Osa harjoittaa sen ohella kaikenlaista taikuut-
ta ,hieroen heitä kirkkomaan lähellä olevassa lähteessä"⁵⁾. Eiköhän
tämä viittaa siihen, että myös tässä lähteessä muitten menojen ohel-
la on harjoitettu ~~XXXXXX~~ kylpemistä ehkä vähän samaan tapaan kuin
Svingarn' in lähteessä Ruotsissa. Siitä kerrotaan m.m., että p.
Kolminaisuudenaattona vielä niin myöhään kuin v. 1840 kerääntyi vä-
keä lähteelle auringonlaskun aikaan käyttääkseen sen ihmeellistä
voimaa. Jotkut joivat siitä, sairaat ja raajarikkoiset riisuutuivat,
menivät pitkälle ojanteeseen, mihin oli pantu lehtipuita ja oksia.
He hieroivat itseään savella ja kierivät vedessä⁶⁾.

Kuten jo olen maininnut, on arveltu, että tämä kylpeminen on
vanhempaa perua kuin juominen. On myös arveltu, että lähteitten käyt-

1) Diarium Gyllenianum. s. 138., Nikander, s. 295., Tallgren, Kiinteät
muinaisjäännökset. s. 75.

2) Harva, s. 50.

3) Vrt. s. 15.

4) Heikel, s. 145, Kerkkonen, s. 31-32., Vaara, E., Räikkälän lähde...

5) Kerkkonen, s. 32.

6) Flentzberg, s. 82-83.

tö varsinkin kyl^{penisen}/takia olisi kielletty. Lähdemenoihin kuului sekä uhritoimitus että pakanallinen sakramentaalinen toimitus, tahdottiin että ruumis pääsisi jumaluuden yhteyteen ¹⁾.

Seutu heti Janakkalan kirkon pohjoispuolella on Tarinmaan kylää. Heikel arvelee, että tässä nimessä piilee Taara-jumalan nimi ja että ~~kun~~ seutu olisi tälle jumalalle pyhitetty. Hän lisää, että tätä Tarinmaan kylää sanotaan Janakkalan vanhimmaksi kyläksi. Taara-nimi esiintyy vielä ^{Janakkalan paikan} toisessa nimessä. Kansallismuseon topografisessa arkistossa on nimittäin karttajäljennös 1700-luvulta peräisin olevasta kartasta, mihin on Mäki-Flink'in tontin kohdalle kirjoitettu Taarala. Juuri tästä paikasta on rautakautisia esineitä tullut näkyviin, ²⁾ mikä todistaa, että täälläpäin esihistoriallisella ajalla on asuttu. ~~Ne~~. Taara-nimestä päättäen ~~seutu~~ kirkon seutu siis olisi pyhää maata ^{ympäristö} ja ~~lähteen~~ olisi kenties pakanallinen jumalanpalveluspaikka. Ne pakanalliset menot, jotka 1700-luvulla kiellettiin olivat kai perua Taarajumalan palvonnasta.

Tiedetään myös, että täällä, likellä Janakkalan kirkkoa on pidetty kärkejä useimmiten kenties juuri näitten juhlallisuuksien yhteydessä. Ehkä täällä jo ammoisista ajoista, mahdollisesti jo pakanuuden aikana on pidetty kärkejä. Likellä lähettä onkin Räikälän talo, jonka arvellaan saaneen nimensä siitä, että paikalla on pidetty paljon räikkää eli meteliä. Lähettä kutsutaan myös Räikälän lähteeksi. Ei kai ole aivan mahdotonta, että tämä nimi ulottuu hyvin kauas taaksepäin. Voin mainita että Ruotsissa on havaittu kärjäpaikkojen usein sijainneen uhrilähteitten lähistöllä ³⁾. Juhlamenojen ja käräjien ohella on täällä Laurinpäivänä luultavasti myös pidetty markkinat.

Toisen nimen, Piispan lähde, olisi lähde saanut siitä, että joku piispa oli siinä kastanut hämäläisiä. Tuomas/piispan johdolla täällä Etelä-Hämeessä suoritettiin käännytystyötä 1200-luvun alkupuoliskolla, mutta tarkoitetaanko tässä Tuomas piispaa on mahdotonta sanoa. Tämän nimityksen Heikel oli kuullut ⁴⁾, Nykyään lähettä yleisesti kutsutaan Pyhän Laurin lähteeksi ja kiveen, joka on lähteen viereen pysty-

1) Flentzberg, s. 143, 148.

2) s. 15.

3) Flentzberg, s. 67.

4) Heikel, s. 145.

tetty, on ~~on~~ tämä nimi pantu. On arveltu, että lähde on saanut tämän nimen siten, että kirkon miehet koettivat saada hämäläisiä taipumaan antamalla pakanalliselle lähteelle kristillisen nimen. Olihan tavallista, ettei pakanallisia menoja y.m.s. poistettu, vaan niille koetettiin antaa kristillinen leima. Kuten usein muuallakin, niin täälläkin vanhan pakanallisen pyhäkön läheisyyteen sittemmin rakennettiin kirkko. ¹⁾

Heikel lopettaa esityksensä P.Laurin lähteestä seuraavin sanoin: "Kernaalan järven pohjoisille rannoille olikin ihmiselämä Suomen pakanallisaikana jo varhain perehtynyt, niinkuin me kerrotusta löydöistä saimme tietää. Tarinmaan, Hiitten kartanon ja Kernaalan niemekkeelle taisivat ihmiset sentähden helposti tulvata monelta haaralta, jonka vuoksi olot siinä pakanallisaikana olivat vireämmät kuin monissa muissa paikoissa. Linnell'in antama tieto l. kertoma taru, että Janakkalan uhrilähde oli ylt' ympäri tunnettu ja kuuluisa, jonka luona siis usein tultiin kokoon pakanallisen Taara-jumalan palvelusta viettämään, on sen vuoksi luonnollisesta syystä l.paikan keskiasemaan katsoen todenmukainen asia. ²⁾

V ä h ä - H i i d e n k y l ä.

N. 100 m. entisen Vähä-Hiiden kartanon päärakennuksesta (omist. ins.rouva Ella Ollonqvist, os. Turenki.) länteen päin on uhrilähde erään notkon länsipäässä. Kalliot ympäröivät lähdettä puolilympyrän muotoisesti. Lähde on nykyään katoksen peittämänä. Arveltiin, että vesi, joka kuule^ma melkein aina on jään peittämänä ja ei koskaan ylitä $\pm 4^{\circ}$ olisi virrannut pohjoiseen päin. ^{kuulleensa}

Rouva Ollonqvist kertoi isältään, hovineuvos D.J.Wadén'ilta ~~KXXXXXXX~~, että tämä lähde olisi vanhin ja pakanuuden ajalla eniten käytetty lähde näillä seuduilla - siis ^{tärkeämpi} kuin P.Laurin lähde. Paikkakunnan koko väki - jopa muuallakin - tuli tänne uhraamaan ja aivan kuin amfiteatterissa ihmiset istuivat kalliolla juhlamenojen aikana. Rouva Ollonqvist lisäsi, että tästä mainitaan jossain kirjassa. Olen koettanut kirjallisuudesta etsiä tietoja tästä lähteestä, mutta en ole onnistunut ~~xxxxxxx~~ löytämään. Oletan, että

1) Lähteen yläpuolella on kivikkoinen mäki, josta koetin etsiä uhrikiviä, mutta mitään ei näkynyt.

2) Heikel, s. 147-8.

rouva Ollonqvist, joka ei itse ole kirjaa lukenut, on erehtynyt, ehkä hän ajaa takaa Heikel'in ylläolevaa lausuntoa Kernaalan seudun keskeisestä asemasta ja sen suuresta merkityksestä sekä "Janakkalan uhrilähteen" kuuluisuudesta. Mainitaanhan siinä Hiiden nimi. Silti en tahdo sanoa, ettei Vähä- Hiiden uhrilähde olisi ennen muinoin voinut olla hyvinkin tunnettu ja käytetty ja onhan siitä voinut olla paljonkin taruja, vaikkei niitä ole kirjallisuudessa. Päinvastoin on ymmärtääkseni luultavaa, että sillä on ollut mitä suurin merkitys ja että sen käyttö ulottuu hyvinkin kaukaisiin aikoihin.

Edellisessä olemme nähneet, että P.Laurin lähde ja sen seutu-jo-pa Tarinmaata myöten- luultavasti ovat entistä Taara-jumalalle pyhitettyä seutua. Tarinmaan naapurikylä on Hiiden kylä ¹⁾ ja tutkijat ovat selittäneet Hiiden nimen alunperin merkinneen pyhää lehtoa, siis myös pakanalliselle jumalalle pyhitettyä maata ²⁾. Vähä- Hiiden uhrilähteen ympäristö on ehkä ollut tällainen pyhä lehto, Hiisi. On huomautettu, että Varsinais-Suomessa Hiisi näyttää merkitsevän kylä- ehkäpä pitäjä-alueen yhteistä uskonnollista pyhäkköä. Tässä tapauksessa se siis olisi kylän pyhä paikka, sillä kirkon seutuvillahan on toinen lähde. Varsinais-Suomessa on myös sääntönä, että Hiisi on asutun alueen keskellä ³⁾. Voimme otaksua, että myös nämä seudut olivat asuttuja, sillä sijaitsevathan ne aivan tärkeimmän vesireitin varrella ja vähän matkaa, n. 2,5 km. täältä on Paturin talon maasta tavattu aarrelöytö ja vähän päälle kilometri Vanajan puolelle on Kinnarin talo uhrikivineen ja rautakauti^{s1}ne~~ne~~kalmistoineen ⁴⁾.

Mahdollisesti koko tämä seutu tai kylä on saanut nimensä Hiiden, pyhän lehdon mukaan ja siinä tapauksessa luultavasti jo pakanuuden ajalla, sillä myöhemmin ei ollut aihetta antaa tällaista nimeä. Kristillisen kirkon vaikutuksesta sai tämä nimi nimittäin uuden merkityksen -paholainen, vuorien, järvien y.m. haltija, ja myös korpi, helvetti y.m. Se annettiin myös ^{ihä} ihmeellisille ja kammottaville luonnon muodostelmille, vuorille y.m. että ihmiskäden tekemille muis-toille, mutta asutus nimeksi sitä ei enää annettu ⁵⁾.

1) Vähä-Hiiden kylä on todennäköisesti 1700-luvun alkupuolella erotettu Hiiden kylästä.

2) Tallgren, S. muin. suus. s. 239, Muin. jäänn. s. 74, Hiisi ja Moisio. Harva, s. 140.

3) Tallgren, Hiisi ja Moisio.

4) s. 28 ja Sarasmon stipendikertomus

5) Tallgren, Hiisi ja Moisio.

Edellisessä ¹⁾ olen kertonut Inko- eli Inkerinlinnasta. Mainitsin myös, että tähän nimeen liittyy taru Hiidestä. Kristillisellä ajalla, jolloin Hiisi oli saanut paholaisen merkityksen ja jolloin syntyi paljon taruja siitä, eräs taru kenties liitettiin tähän Hiiden kylässä sijaitsevaan vuoreen. Olen myös maininnut, että J.Voionmaa selittää nimen liittyvän Ingo-sukuun.

Mainitsin, että Inkolinna mahdollisesti on esihistoriallinen muinaislinna taikka ainakin merkinantopaikka. Siinä tapauksessa tässä olisi linna ja sen vieressä uhrilähde. Vanajan puolella on taas Kilanlinna, joka kaikista päättäen on muinaislinna ja sen läheisyydessä on Kinnarin uhrikiivi ja kalmisto. Ehkäpä täällä ammoisina aikoina on oikeudenkäyttöäkin harjoitettu. Kinnarin emäntä Veera Kinnari (os. Turenki) kertoi nimittäin langoltaan kuulleensa, että Vähä-Hiiden - Kinnarin tien varrella, sen länsipuolella ja ainoastaan vähän matkaa Janakkalan rajasta Vanajan puolelle olisi Rehakan maalla vanha käräjämäki ja siinä kolme kumpua. Aivan tämän likellä on Kansola niminen paikka, jonka nimi kuulemma on selitetty niin, että paikalle on kerääntynyt paljon kansaa. Sain myös samalta kertojalta tietää, että likellä Kansolaa Hiidenjoen varrella on Haaksivalkama niminen paikka. Ehkä vesiteitä pitkin saapuvilla ihmisillä oli tapana astua maihin tässä paikassa, kun tulivat pyhille paikoilleen, käräjämäelleen tai vihollisten uhatessa linnoihinsa. Viittaa tässä yhteydessä siihen seikkaan, että myös kirkon läheisyydessä on uhrilähde, kalmisto, vanha käräjäpaikka ja vähän matkaa sieltä Hakoisten Linnavuori.

M o n i k k a l a n k y l ä.

Rouva Helen af Enehjelm'ilta sain kuulla, että Monikkalan kartanon maalla (omist. ins. Erik af Enehjelm) on vähän toista km. päärakenuksesta pohjoiseen päin ollut Hannuksen korpi -niminen suo, joka nyt on kuivunut. En kuullut minkäänlaisia taruja siitä, että siihen muinoin olisi uhrautu, mutta ehkä nimi viittaa siihen, että tähän on juhannuksena kokoonnattu juhlamenoihin ²⁾. Voisikohan olla kysymys jostakin juhannuskylpypaikasta lähteestä, millaisia on paljon Ruotsissa. Voi ajatella, että nämä juhannusmenot ovat myös meillä

1) s. 25.

2) Kupittaaan lähde, joka on juhannuslähde kutsutaan myös P. Johanneksen lähteeksi. Diarium Gyllenianum. s. 138.

ikivanhaa pakanallista perua. Olenhan maininnut, että näillä Hämeen seutuvilla on Juhannusviettoon liittynyt juhannuskaste, -sauna ja -järvikylpy sekä yleensä järvellä oleminen. On mahdollista, että Hannuksen korpea on käytetty jo pakanuuden ajan lopulla. Onhan Monikkalan puutarhasta löydetty rautakautinen kupurasolki ja vanha hautausmaa, jonka Heikel arvelee olevan peräisin aina pakanuuden ja kristillisen ajan taitteesta saakka.¹⁾ Voin myös viitata siihen seikkaan, että Monikkalassa tarun mukaan ennen on ollut kappeli - siis pyhä paikka. Ehkä tarulla ja Hannuksen korvella on jotakin yhteyttä ja onhan ^{myös} mahdollista että Hannuksen korpea on käytetty vasta toisen ristiretken ajoilta lähtien.

On mainittava, että arveltiin veden Hannuksen korvesta virranneen kaakkoon päin, mikä suunta, jos tieto on oikea, poikkeaa kylpylähteitten suunnasta. Se mahdollisuushan on, ettei sitä ole kylpylähteenä käytetty, vaan että siihen on liittynyt muita juhannusmenoja. Flentzberg huomauttaa nimittäin, että jollei kylpemisestä ole kysymystä vaan esim. juomisesta onhan tärkeämpää panna merkille mistä lähde tulee kuin minne se virtaa. Hän lisää, että uhrilähteitä, jotka eivät virtaa pohjoiseen päin on, mutta sellaisia kylpylähteitä hän ei tunne.²⁾

On mahdollista, että P.Laurin lähde ja Vähä-Hiiden lähde sekä Hannuksen korpea on käytetty uhrilähteenä jo ammoisina aikoina. Sitä vastoin ^{monet} seuraavista "uhrilähteistä" luullakseni ovat melko nuoret :

V i r a l a n k y l ä .

Kuulin kerrottavan, että entisen Viralan Kartanon (nyk. Viralan väkivälinä- ja hiivätehdäs, os. Tuorenki, Virala) maalla on iso suo, jota sanotaan Onkion lähteeksi. Siihen on kuulemma pantu viinapannu täynnä rahaa. En nähnyt lähdeä, sillä kuulin siitä vasta Viralassa käytyäni. En liioin tarkalleen tiedä, missä se sijaitsee. Minulle kerrottiin, että se olisi n. 2 km. Viralan päärakennuksesta, mutta luulisin, että se on likempänä -n. km. verran päärakennuksesta - ja suunnilleen koilliseen suuntaan. Kartalle on nimittäin km. paikkeelle merkitty lähde ja siitä n. 400 m. kaakkoon on Onkio-niminen

1) Heikel, Resorna ...

2) Flentzberg, s. 145.

paikka. Jossain näillä paikkeilla se joka tapauksessa sijaitsee.

Myös Mikkolassa -entinen Mickelsson- (omist. Mauno Heinonen, os. Turenki, Virala) on uhrilähde. Heinosen talo on likellä Viralan järveä. Lähde sijaitsee n. 65 m. pohj.koill-suuntaan asuinrakennuksesta erään mäen alapuolella. Se on n. 4 m. läpim. ja sen reunat ovat liejuiset. Vesi virtaa pohjoiseen.

Mikkolassa kerrottiin, että Kuuslammen vanha mummo on siitä ottanut vettä sammastautia sairastaville. Myös Kuuslammessa tiedettiin, että vettä on otettu. Jotain oli rahastakin kuultu. Väinö Seppälä, Seppälä(os.Turenki, Hyvikkälä) kertoi myös, että siitä on vettä otettu. Neuloja v.m. oli siihen uhrattu.

H y v i k k ä l ä n k y l ä .

Mikkolassa kerrottiin, että Metsämaan (omist.Heikki Lintunen, os. Turenki, Hyvikkälä) metsässä, n.200-300m. asuinrakennuksesta olisi lähde, mistä on otettu sammastavettä.

Amanta Salonen, Salomäki, kertoi Levonojan uhrilähteestä, joka sijaitsee Salomäen (omist.Amanta Salosen poika, Väinö Salonen, os. Turenki, Hyvikkälä) metsässä, n.300 m. asuinrakennuksesta melkein pohjoiseen ja likellä Ojalan rajaa. Lähde on kivisessä paikassa. Se on n.50 cm.läpim. ja n.50 cm.syvä. Lisättiin, että vesi virtaa pohjoiseen päin ja ettei se koskaan lopu. N. 45 v. sitten oli A.Salonen vanhempaansa kehoituksesta ottanut siitä sammastavettä ja pannut lähteeseen 25 p. "Sammassahti ja -öljy eivät parantaneet, mutta kyllä tämä vesi", hän sanoi ja lisäsi, että täytyy ottaa vettä sellaisesta lähteestä, mistä vesi virtaa pohjoiseen päin. Tämä lähde on ollut koko kulmakunnan vesipaikka. Myös muut ovat uhranneet siihen.

H a k o i s t e n k y l ä .

Ojanhaaran lähde sijaitsee Hakoisten kartanon maalla, n.70 m. Aittolasta(kuuluu myös Hakoisten kartanoon) itään, heti Ojanhaaran mäen alla, Hakoisten - Rähakan tien vieressä, sen itäpuolella, ja Hakoisten peltojen takana. Lähde oli kuulemma ennen iso. Nyt se on varustettu puukehyksellä ja on n. 70 cm. läpim. Vesi virtaa itään. Kerrotaan, että se koskaan lopu. Siitä otettiin vettä sairaille ja neula tai nappi heitettiin veteen.

I r j a l a n k y l ä .

Irjalan kartanon maalla (omist.hallintoneuvos Oskar Möller) on kuulemma lähde, jonka vesi virtaa pohjoiseen ja johon on uhrattu.

V ä h i k k ä l ä n k y l ä .

Maaniityn (kartalla on Kyöstilä) talon maalla(omist.Tauno Kyöstilä, os.Launonen, Vähikkälä) on suoperäisessä maassa lähde. Se sijaitsee n. 150 m. asuinrakennuksesta pohj.koill.päin ja n. 35 m. puima-huoneesta muutamien peltujen eteläkaakk.puolella. Vesi virtaa pohjoiseen päin. Lähteeseen on ennen muinoin uhrattu rahaa tai neuloja.

N. 100 m. Sokslammen talon (omist. Kalle Sokslampi, os. Tervakoski, Vähikkälä) navetasta luoteeseen päin on eräällä niityllä ollut uhrilähde. Se sijaitsi Sokslammen järven lounaisrannalla n.30 m. - veden ollessa korkealla n. 13 m. - rannasta, nyt vähän päälle 1 m. mutta tavallisesti vain n. 0,75- m.korkealla, siis melko matalalla. Nytemmin on niityllä suoritettu salaojitusta ja lähde on täytetty. Paikalla on nykyään ainoastaan pensaikko ja siinä joukko kiviä. Ennen lähteen ympärillä oli paljon enemmän kiviä, mutta suurin osa on viety pois.

K.Sokslampi kertoi, että vesi juoksi pohjoiseen päin ja oli hyvää. Raha tai joku muu kiiltävä esine pantiin lähteeseen, kun vettä otettiin sammastaudin parantamista varten. Kertoja oli n. 35 v.sitten ottanut vettä lapsilleen. Hän lisäsi, että muutkin ovat siitä ottaneet vettä.

Voin lisätä, että n.15 m. lähteestä länteen päin on iso kivi ja n. 60-70 m.lähteestä länsiluoteeseen on toinen ja sen läheisyydessä pari muutakin kiveä. Minkäänlaisia kuoppia en huomannut näissä kivissä.

V ä h i k k ä l ä n j a S a u v a l a n k y l ä t .

Neiti Aina Grönholm Sauvalan kartanossa vei minut eräälle suolle joka sijaitsee n.500 m. kartanosta koill. päin ja Komoportin harjun¹⁾ pohjoispuolella eräässä notkossa. Hän kutsui sitä Komoportin lähteeksi ja kertoi, että siihen on uhrattu hopea- ja kuparirahoja vettä otettaessa.

Sitävastoin Manne Ahonen (os.Launonen, Vähikkälä), jonka äiti Aina

1) Vrt.s.53.

Mari Ahonen s. Rääki, oli Sauvalan kartanon entisen sepän tytär, väitti, ettei yllämainittua suota jota hän kutsui Orisuoksi, ole uhrilähteenä käytetty, vaan lähde, joka on sijainnut pienessä notkossa suon läheisyydessä, mutta erään pienen harjanteen toisella puolella, aivan maantien vieressä ja työväentalon lounaispuolella. Hän lisäsi, että vesi on virrannut pohjoiseen päin ja että siitä vielä n. 35 v. sitten on otettu sammastavettä. Lähde on nykyään kokonaan kuivunut ja notkossa oli niin paljon risuja y.m.s., etten voinut nähdä, missä paikassa se on ollut.

Myöhemmin tapasin vielä Sauvalan kartanon sepän Joose Koskisen, Koivisto. Myöskin hän kutsui suota Komoportin lähteeksi ja sanoi, että hän on siitä lapsena saanut vettä. On n. 40 v. siitä, kun sieltä viimeksi otettiin vettä. Koskinen arveli, ettei vesi virtaa minnekään. (Valok. n:o 27)

Tästä voi kai päätellä, että sekä suota että lähde on käytetty uhrilähteenä. Lähde on Sauvalan ja suo Vähikkälän puolella.

U h k o l l a n k y l ä .

Anttilan maalla (omist. Jalmari Anttila, os. Tervakoski, Hallakorpi) on lähde, mistä on otettu vettä sammastautia sairastaville. Se sijaitsee n. 300 m. eteläloun.-suuntaan asuinrakennuksesta. Vesi virtaa pohjoiseen päin.

K e r n a a l a n k y l ä (Leppäkosken itäpuolella).

Someron lähde, Vanajan kartanon (omist. maist. Standertskiöld) maalla, sijaitsee n. 3 km. Leppäkosken kartanosta Tanttalaan päin, aivan Turengin - Hausjärven maantien varrella, sen länsipuolella. Toisen kertojan mukaan siihen olisi piiloitettu kuparisia kattiloita toisen mukaan viinapannu täynnä rahaa, kun suomalaiset lähtivät vihollisia pakoon. Siihen on myös uhrattu sammastavettä otettaessa.

H a u s j ä r v e n p i t ä j ä , T u r k h a u d a n k y l ä .

Aivan Janakkalan rajalla on Turengin - Hausjärven maantien varrella kolme lampea n.s. Kolmilammet. Kerrottiin, että läntisimmästä lammeesta n.s. Valkeelammesta, olisi sammastavettä otettu ja siitä on kuulemma löydetty paljon rahaa. Vesi ei nähtävästi virtaa minnekään. Suuria vuoria on lampien pohjoispuolella.

Kartasta ilmenee uhrilähteitten levinneisyys. Kuten näkyy löytyvät useimmat lähteet vesistöjen tai järvien läheisyydestä ja kaikki pitäjän länsiosasta, missä vanhat asutus- ja viljelysseudut sijaitsevat. Pitäjän itäisissä takamaissa sitä vastoin en missään kuullut kerrottavan uhrilähteistä. Myös Vanajalla useimmat uhrilähteet sijaitsevat asutuksen vanhoilla pesäpaikoilla ¹⁾.

Hist. ajan
löydöt

Hakoisten linnan yhteydessä olen maininnut keskiajalle kuuluvia löytöjä. Seuraavassa aion luetella muutamia muitakin keskiajan sekä myöhemmän historiallisen ajan löytöjä :

K e r n a a l a n k y l ä.

Nuolenkärki keskiajan mallia (n:o 2671:25). Kernaalanjärven ranta.

Rautamiekan katkelma, kahva ja säilän yläosa, vanhemman keskiajan mallia (n:o 5005). Kernaalan pelto.

Kuulin kerrottavan, että peltori Magnus Wickström'illä (os. Vanaja) olisi miekan katkelma, joka v. 1920 löytyi Kernaalan pellostä.

Tykinkuulia on kuulemma löydetty Kernaalasta.

Luita (n:o 2926). Annanmäki ja Tytärmäki.

L e p p ä k o s k e n k y l ä.

Rautainen kirves (Hist.os.n:o 43-15.) on muutamia vuosia säilytetty Leppäkosken koululla. Toim sen mukanaani museoon. Kirves, ~~joka~~ ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ on löytynyt Leppäkosken kartanon maalta Haukankallion juurelta ²⁾.

Janakkalan museotoimikunnan kokoelmissa, jotka säilytetään Leppäkosken koululla on 2 rautaista kirvestä, joista toisessa on kirjoitus. (Piirroset n:o 5-6)

T e r v a k o s k e n k y l ä.

Pungan koululla on rautainen kirves, joka luultavasti on keskiajalta peräisin. Se on löydetty koulun likeltä ³⁾. (Piirros n:o 7)

R ä i k ä l ä n k y l ä.

Räikälän "Kirkkopellosta" Monikkalan tien varrelta on löydetty

1) E. Sarasmon stip.kert.

2) Opett. Martta Lehmuksaari mainitsee kirjeessään löytöpaikan.

3) Opett. Pietilän kirje.

seuraavat esineet (n:o 4922:3-5) :

savipikari

tiilenpätkä

perustuska (Kerkkonen, kuva 30)

H a k o i s t e n k y l ä .

Kuolaimet (n:o 1903). löydetty Hankaisten kalliolta - Hakoisten kartano -, missä on nähty Ison vihan aikuisten pakolaisten tulensijan jälkiä. ¹⁾

T a r i n m a a n k y l ä .

Hevosenkentä (Hämeenlinnan museo n:o 3283). Orvali. → po. Oravala

M o n i k k a l a n k y l ä .

3 rautanaulaa (n:o 3144:8). Monikkalan kartano.

sileä sormus (n:o 3144:9). Monikkalan kylä.

hopealusikka (n:o 3144:10). Monikkalan kylä.

T u r e n g i n k y l ä .

Valinmuotti (n:o 3804:21). Kinnala.

K o n t t i l a n k y l ä .

Hioinkiventapainen kivi löytyi n. 15 v. sitten Konttilan kartanon (omist.pankinjoht. Kustaa Villehard Lundell, os. Turenki) Rajala nimisen torpan pienestä metsäpellosta. Kivi oli ainakin 20 cm.syv. ja auracoli vetänyt sen esille.

Kivi on melkein neliskulmainen ja hiottu. Se on yläpuolelta 45 cm p. ja 24 cm.l., alapuolelta 48 cm.p. ja 25 cm.l. sekä 6,5 -7,5 cm paksu. Keskellä on pyöreä syvennys ,18 mm.läpim. ja 7,5 mm.syvä. Kiven toiseen päähän on hakattu numerot 1071. (Piirros n:o 8)

V a n a n t a a n k y l ä .

Sipilän talon maalla on hiekkakuopasta löytynyt 72 helmeä ^(n:o 7287) ja 9 ihmisen luurangot .. Vv. 1710-11 oravosi rutto Suomessa vaatien Janakkalasta yhteensä 81 kuolinuhria, siitä Sipilästä 6 sekä muutamia lapsia ¹⁾ eli yhteensä n. 9 henkeä. Ehkä helmet ja luurangot ovat näiltä ajoilta peräisin. (Kerkkonen, kuva 31)

K i i p u l a n k y l ä .

5 jalustinta (n:o 1790). Kiipulan talo.

1) Kerkkonen, s. 311-12.

Leppäkosken kylä.

Juho Rankilla (os. Leppäkosken kartano) on huhmar, joka v. 1904 löytyi Leppäkosken kartanon maalta, Rankilan läheltä ja entisen Uittamolta kirkolle vievän oikotien varrelta ¹⁾. Rankin mukaan venäläiset saapuivat tätä pitkin Janakkalaan v. 1808. Hän arvelee, että huhmar on niiltä ajoilta peräisin. Ranki mainitsee tästä löydöstä kirjassään v:ltä 1936 ²⁾. (Valok. n:o 46)

Ranginojalla näin vanginraudat, jotka Eino Ranki löysi n. 20 v. sitten. Raudat oli pilleitettu erään ison kiven koloon ja niitten päällä oli pieniä kiviä. Löytöpaikka on Ranginojan maata (omist. Otto Rankila, os. Leppäkoski) ja se sijaitsee n. 200 m. Ranginojasta länteen. (Valok. n:o 47)

Ruuhilöydöt

Janakkalasta on löytynyt myös joukko ruuhia, joista ainakin useimmat ovat yksipuisia. Löydöt ovat:

Viralan kylä.

1. Yksipuinen ruuhi kerrottiin löydetyn Suojärvestä Rauhalan rannasta. Eräs Heinonen-niminen henkilö löysi sen ja maist. Kerkkonen toimitti sen museoon. T:ri Itkosella on tästä löydöstä seuraavat tiedot: "1) "Viralan k., Rauhalan t. Syrjäsen maalta. Suojärven rannalta, lm. syväältä 2) 1933 3) kuperapohja mol. kokat sulpohkot. 4) p. 489, 1.67 s. 31 cm, 5) Hämeenlinnan museo." ³⁾

Hakoisten kylä.

2. Yksipuinen ruuhi löydettiin n. 10 v. sitten Joutjärven pohjoisrannasta, Yli-Joutjärven talon (omist. Martti Salonen, os. Tervakoski, Joutjärvi) rannasta. Järven vesipinta oli alennettu ja ruuhi löytyi liejusta. Isännän sisar, rouva Lyyli Anttila, kertoi löydöstä, mutta hän ei tiennyt mitään ruuhen kohtalosta.

Rehakan kylä.

Useampia yksipuisia ruuhia on n. 10 v. sitten Nillo Kilpisen (Venho, os. Turenki, Rehakka) mukaan löytynyt pitkin Joutjärven rantoja. Vesi on laskettu n. 1,5 m. ja sen johdosta ne ovat tulleet näkyviin. 3. M.m. on ruuhi löytynyt Unikon ja Järvenpään välisestä rannasta ja 4. toinen ruuhi ~~XXXXX~~ Peltolan rannasta (omist. N.K:n isä Kalle Kilpinen). Kilpisen mukaan ruuhet oli tehty niin suurista puista, ettei

1) Vrt. s. 55.

2) Säilytetään top. arkistossa.

3) Itkonen, Suomen ruuhet. s. 9.

sellaisia enää kasva, mutta ennen Rehakan metsissä oli paljon pak-
suja runkoja. Ruuhia ei enää ole tallessa, sillä lehmät ovat tallan-
neet ne ja jätteet on kerätty polttopuiksi.

U h k o i l l a n k y l ä .

5. Yksipuinen ruuhi löytyi v. 1940 Joutjärven etelärannasta, Nuori-
talon rannasta (omist. Kyösti Nuorilalo, os. Tervakoski, Unkoilla).
Löytäjä oli Orpo Syrjänen (os. Tervakoski, Napialan keskus). Ruuha
ei enää ole olemassa, se on luultavasti poltettu.

R e h a k a n k y l ä .

6. Yksipuinen ruuhi on löydetty Mustalammesta (kuuluu Rehakan kar-
tanoon), jonka vedenpintaa on alennettu. Edellämainittu Nillo Kilpinen
oli v. 1939 vetänyt sen järven läntiselle rannalle, mutta hän ei
tiennyt onko se vielä siellä. Ruuhi oli n. 4 m. p., tasapohjainen,
nokka hiukan suippo. Se oli joko polttamalla tai kirveellä tehty, ei
sahattu, ehkä ensin poltettu. Perä oli hiukan vaurioitunut, mutta
muuten ruuhi oli ehjä.

7. Ruuhi löytyi n.v.1938 Valkealammen kaakkoispäästä (kuuluu Reha-
kan kartanoon). Kuulin Kolisevan vanhan isännän Vihtori Kolisevan
(os. Tervakoski) kertovan siitä. Joku Kolisevan pojista oli sen löy-
tänyt. Ruuhi hakattiin palasiksi ja ainoastaan osa pohjaa on jäljel-
lä. Ruuhen päät olivat tasaisiksi hakatut. Pohjalauta on tasainen,
n.3,6 m.p. ja n.25 cm.l. Siinä on 4 paria porattuja reikiä, n.2 cm.
läpim. Nämä reiät ovat 10 cm. toisesta reunasta ja 5 cm. toisesta.
viimemainittukin
On mahdollista, että ~~XXXXXX~~ reuna on ollut leveämpi. Siinä on n.
17-22 cm. päässä toisistaan pieniä, n.1 cm.p., puisia nauloja.
Parittaiset reiät ovat sidepienojen kiinnittämistä varten. Tämä ruu-
hi on siis luultavasti ollut kolmi- tai useampi-
puinen. 1) Reiät ovat alapuolelta O ja yläpuolelta

 muotoiset.

8. Ruuhi on löydetty Nielulammen (Rehakan kartano) itärannasta v.
1938 tai 1939. Kertoja oli Lehtelän isäntä Kalle Venho (os. Tervakoski)
Ruuh
hi oli muka polttamalla tehty, sisäpinta oli nimittäin hiillistä. Ny-
kyään on ainoastaan n.3 m.p. pohjapala tallella.

1) Vrt. Itkosen kuv. 42.

S a l o i s t e n k y l ä .

Yksipuinen ruuhi säilytetään Seppälän talon (sanotaan myös Taipailan taloksi, omist. Janakkalan kunta) pihalla Turengissa. Otto Heikkilä Saloisten kylästä toi sen v. 1938 Turengin maatalousnäyttelyyn ja sen omistaa nykyään Janakkalan museotoimikunta.

Vihtori Bomberg, Korpela (os. Turenki, Saloinen) löysi sen v. 1938. Etu-Venonjärven itäpäästä, n. 50 m. n. luot. eräästä ojansuusta ja n. 200 m. Metsolasta (omist. Vilho Borg) n. loun.-suuntaan. Löytöpaikka oli aivan Korpelan ja Metsolan rajalla, mutta kuitenkin Korpelan puolella. Koska vesi on haitannut viljelyksiä laskettiin se ainakin 75 cm., joten ranta löytöpaikan kohdalla nykyään on n. 3 m. päässä entisestä rannasta. Ruuhi löytyi liejusta, n. 75 cm. syv.

Ruuhi on tasapohjainen, n. 4,70 m. p., keskeltä ulkop. n. 50 cm. l. ja sis. n. 45 cm. l. Laidat, jotka ovat hyvin risaiset, ovat keskeltä n. 23 cm. kork. Keulasta ruuhi on n. 32 cm. kork., tylppäpäinen, ylh. n. 42 cm. l. ja alh. n. 50 cm. l. Keulan päässä on iso reikä sekä kaksi pientä reikää, n. 1,5 cm. läpim. ja niissä tapit, jotka ovat katkenneet. Toisessa laidassa, 1,8 m. kokosta on soikea reikä, 7,5 cm. p. ja 4,5 cm. kork. sekä 5 cm. pohjasta. Toinen laita on särkynyt vastaavalta kohdalta. Reikä on luultavasti siipipuun kiinnittämistä varten ¹⁾. Laidat ovat ylhäältä n. 1-2 cm. paksut. Myös perä on rikki. (Valok. n:o 28, 29)

10. Toinen yksipuinen ruuhi on löytynyt Etu-Venonjärven etelärannalta. August Lintusuo (Ilomäki, os. Turenki, Saloinen) löysi sen n. v. 1938 kuivalta maalta. Pieni kokkapala oli hänellä tallessa, mutta muut osat olivat jääneet rannalle. Kokassa on kaksi reikää tappeja varten. Toin palasen mukana museoon.

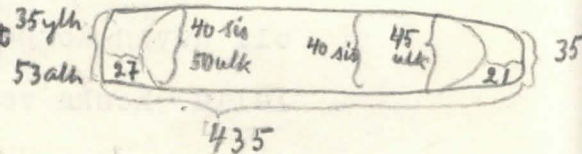
11. Lintusuon mukaan on järven itäpuolella vielä ruuhi, jota ei kuitenkaan ole välittänyt nostaa järvestä.

M o n i k k a l a n k y l ä .

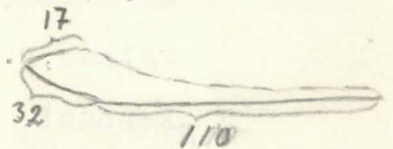
12. Yksipuinen ruuhi on Sammaljärven rannalla (maa on kuulunut Monnikkalan kartanoon, mutta nykyään lohkaistu tilanomist. Tor af Enehjelm'ille, Riihiviita). Kuusiston pojat Ville ja Heikki Aalto vetivät sen maihin kesäkuussa v. 1942. Se löytyi Sammaljärven länsi-

1) Vrt. Itkonen, kuv. 23, 24.

päästä n.10-15 m.erästä polusta, joka Ihanaisista johtaa järven rantaan. Vesi on 10 v.laskenut n.1 m.Ainoastaan ruuhen toinen pää näkyi järven mutapohjasta. Kerrottiin, että lautaruuhiä on täälläpäin paljon käytetty, mutta ei muistettu, että tällaisia yhdestä puusta tehtyjä ruuhia olisi käytetty. Ruuhi on isosta puusta koverrettu. Perä on alta hiukan pyöreäpohjainen, mutta muuten ruuhi on melko tasapohjainen. Ruuhi on varsinkin kokasta laho.Laidat puuttuvat ja myös perä on särkynyt. Pohja ja laidat ovat olleet n.2-5 cm.paksut, reunat ohkaisemmat. Kokassa on reikä.Monikkalan kartanon metsänvartija Nillo Elo arveli, että ruuhi on kirveellä tehty, mutta että päät on sahattu. (Valok.n:o 30,31)

13. Aivan tämän ruuhen vieressä on ruuhenpätkä, löydetty samasta paikasta kuin edellinen.Vaikuttaa siltä, kuin tämäkin ruuhi olisi ollut tasapohjainen. (Valok. n:o 32)

14. Yksipuinen ruuhi kerrottiin löydetyn Saukonlammesta, jonka vedenpinta on alennettu. Ruuhen kohtalosta ei ollut tietoa.

15. Yksipuinen ruuhi on löytynyt Vehkalammen itärannalta.Monikkalan kartanon metsänvartija N.Elo (os.Turenki, Mallinkainen) oli nähnyt sen vielä v.1941, mutta hän ei tiennyt, onko se enää tallessa.Hänen kertomuksensa mukaan ruuhella on tasaiset päät ja ne on hakattu kirveellä. 80-vuotias Aadolf Kuuslampi (os.Turenki, Mallinkainen) kertoi, että Vehkalammen ruuhi on tehty suuresta puusta. Se on vähän yli puolet rungosta ja tasapohjainen. Sahaa ei ollenkaan ole käytetty, vaan se on hakattu taltalla, kuokalla tai kirveellä .Päät on veistetty kirveellä vinoon. Kuuslampi arveli, että Nikoteemus Mäkelä mahdollisesti on kalastanut sillä n.40 v.sitten. Hän ei tiennyt, onko Mäkelä itse valmistanut ruuhen.

T u r e n g i n k y l ä .

16. Haapionosa kerrottiin löydetyn Kahilammesta (kuuluu Janakkalan kunnalle).Löytäjä on Erkki Rantanen,Suojala (os. Turenki, Löytty-

mäki). Jäljellä on ainoastaan reilallinen laudanpätkä, siis nähtävästi useampipuisesta ruuhesta, kenties laitaruuhesta.

M o n i k k a l a n k y l ä.

^{x/7.} ^{xx/18.} 2 yksipuista ruuha on Mäenpään emäntä Aino Vilen (os. Turenki, Mallinkainen) n. 40 v. sitten nähnyt Mallinkaistenjärven (sanotaan myös Isoksijärveksi), jonka vedenpintaa on alennettu n. 1 m. Toinen oli lähellä Niemelää^{x)} ja toinen järven itäpuolella^{xx)}. Molemmat on nyttemmin hävitetty, luultavasti poltettu. 70-vuotias isäntä kertoi, ettei hän ole nähnyt käytettävän tällaisia yksipuisia ruuhia.

19. Yksipuinen ruuhi on myös löydetty Mallinkaistenjärven ja Saparojärven välisestä salmesta. Mäkelän isäntä Juho Väinö Mäkelä (os. Ryttylä, Turkhauta) kertoi siitä. Ruuhi on poltettu. Se oli pyöreäpohjainen ja laitoja ei ollut paljon. Kertoman mukaan toinen ruuhi mahdollisesti on löydetty Isonkallionlahdesta^{x)}, sen itärannalta, mutta isäntä ei ollut ihan varma siitä.

Tässä yhteydessä mainittakoon myös muutamia Janakkalan pitäjän ulkopuolelta löydettyjä ruuhia, josta sain tietoja.

V a n a j a n p i t ä j ä.

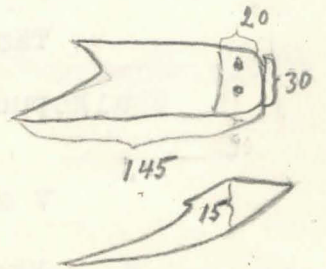
21. Yksipuinen ruuhi löytyi keväällä v. 1939 Saloistenjärven itärannasta Vanajan ja Janakkalan rajalta. Löytäjät olivat Arvo ja Lauri Haanperä Vähä-Haanperästä, Koljolan k. (os. Turenki Saloinen). Kirjakauppias August Valari (os. Turenki) otti ruuhan talteen museoon lähettämistä varten v. 1939, mutta sota tuli väliin. Ruuha säilytetään nykyään Janakkalan Ilvekset-nimisen partiolippukunnan majassa Vohlisaarella, Saloistenjärven rannasta. Ruuhi särkyi järvestä nostettaessa ja on nykyään kahtena palana. Se on n. 5,90 m.p. ja kokosta n. 50 cm. l. Molemmissa päissä on ulkonevat nokat.

22. Toinen yksipuinen ruuhi on löydetty melkein samasta paikasta kuin edellinen. Paavo Haanperä löysi sen n. v. 1940 Saloistenjärven rannasta, paikasta, joka kuuluu Vähä-Haanperään (omist. Otto Haanperä). Se oli mutapohjassa. Vähä-Haanperässä oli vielä pieni pala tallessa ja toin sen museoon.

23. Yksipuinen ruuhi löytyi v. 1940 Salilammesta (kutsutaan myös Säde-

lammaksi) järven pohjoisrannasta n. 200 m. Salimäeltä ja Salimäen maasta ~~XXXXXXXXXXXXXXXX~~ (omist. Mauno Laurila). Vesi oli laskettu matalammaksi ja Reino Virtanen löysi ruuhen rannalta puita keräessään. Ruuhi oli lujasti kiinni mutapohjassa. Ruuhi, josta toinen sivu, pohja ja kokka saatiin liejusta, on ^{nyt} poltettu. Se oli pyöreäpohjainen n. 4 m. p. ja 60 cm. l. kokka oli muotoinen. Juho Virtanen, Reino Virtasen isä, Metsäsyryjä, Rastila (os. Turenki, Rastila) kertoi löydöstä.

24. Yksipuinen ruuhi on löytynyt Käkilammen eteläpäästä (omist. Harviala O.Y.). Vesi oli laskettu n. 1,5 m. ja Otto Häggman, Sandvik, Syväojan kylä (os. Turenki, Metsäkulma) näki sen jo useampia vuosia sitten järven mutapohjassa. Löytöpaikka sijaitsee n. 0,5 km. Sandvikista pohj.luot.päin. Kesäkuussa v.1942 Häggman nosti ruuhen rannalle. Se rikkoutui ja ainoastaan pieni pala, nähtävästi kokasta oli jäljellä. Vaikuttaa siltä kuin se olisi ollut melko tasapohjainen, n. 2 cm. p. ^{aksu} laidat puuttuvat kokonaan. Kokka on tylppä, vähän ylöspäin kaartuva ja siinä on reiät tappaineen, n. 3 cm. läpim. ja 10 cm. syv.

Isännän äiti, 72-vuotias Miina Häggman, arveli, että Taneli Lindholm, joka n. 60 v. sitten asui Sandvikissa, mahdollisesti olisi käyttänyt tätä ruuhaa.

H a u s j ä r v e n p i t ä j ä .

25. Yksipuinen ruuhi kerrottiin v. 1939 löydetyin Turkhaudan kylän Lemminkalman talon maalta Puujoesta. Myös tri Itkosella on tietoja tästä löydöstä. Mainitsen tämän ruuhen kokka se on löytynyt aivan Janakkalan rajan läheltä.

Edellisessä mainitsemani ruuhet ovat melkein kaikki yksipuisia. Poikkeuksia ovat luullakseni ainoastaan Valkealammesta ja Käkilammesta löydetyt ruuhet. On vaikea sanoa, kuinka vanhoja nämä yksipuiset ruuhet ovat, sillä yksipuisia ruuhia on käytetty Janakkalan seutuvilla vielä viime ja tällä vuosisadalla ¹⁾. Sama on asian laita myös kaksipuisiin ruuhiin nähden ²⁾.

1) Itkonen, kartta s. 38.

2) " " s. 73.

Ruuhien joukossa on sekä tasa- että kuperapohjaisia ruuhia. Itkosen mukaan kuperapohjaisia ruuhia on suhteellisen runsaasti tavattu Hämeestä, mutta onpa löytynyt tasapohjaisiakin ruuhia. Niitten levinneisyys selviää Itkosen kartasta ¹⁾.

Olen edellisessä maininnut, että Turengissa säilytetyssä ruuhessa on toisessa laidassa soikea reikä luultavasti siipipuun kiinnittämistä varten ²⁾. Vastaava kohta toisessa laidassa puuttuu, joten en tiedä onko siinäkin ollut reikä. Itkosen mukaan on sellaisiakin ruuhia, joilla on ollut siipipuun ainoastaan toisessa kyljessä. On mahdollista, että yllämainittujen ruuhien joukossa on ollut muitakin reiällä varustettuja ruuhia, mutta sitä ei enää voi todeta, kun laidat ovat yleensä melko risaiset ja usein ne jopa puuttuvat. Itkosen kartasta ³⁾ näkee, että useimmat siipiruuhet on löydetty maamme sisä- ja varsinkin itäosista. Tällä ja viime vuosisadalla ei siipiruuhia nähtävästi ^{enää} ole käytetty maan länsiosissa, mutta kyllä sen itäosissa. Ehkä tämän perusteella voisi otaksua, että Turengin ruuhi on ainakin pari, ehkä useampiakin vuosisatoja vanha. Mainitsen tässä myös, että se on tasapohjainen. Itkosen mukaan tasapohjaiset yksipuiset siipiruuhet ovat harvinaisia.

Useimmat ruuhet ovat tylppäpäisiä, mutta onpa niitä suippopäisiäkin ja Vohlisaareissa säilytetyillä ruuhella on molemmissa päissä epäsuhteiset, ulkonevat nokat. Itkonen tuntee 49 yksipuista muinaisruuhista - niistä n. 10 Hämeestä - , joissa on nokka päässä, mutta ainoastaan 4 tapauksessa on nokka molemmissa päissä. Muutamissa tylppäpäisissä ruuhissa oli keulassa pari reikää ja niissä tapit. Ovatko ne ruuhien kiinnittämistä varten vai mihin tarkoitukseen, en tiedä.

Edellisessä olen jo huomauttanut, että on hyvin vaikea tietää, kuinka vanhoja nämä ruuhet ovat. Luulisin, että useimmat niistä ovat melko nuoria, mutta ehkä joukossa on myös useampia satoja vuosia vanhoja ruuhia.

---

1) Itkonen, kartta s. 42.

2) Vrt. Itkonen, kuv. 24.

3) Itkonen, kartta s. 42.

Mainitsen tässä yhteydessä, että Etu-Venonjärven itäpäässä (Korpelan maata, Saaloisten kylä) aivan ruuhen löytöpaikan vieressä ¹⁾ on rannalla useita katiskoita. Katiskan kepit on veistetty. Katiskoiden päällä on n.50 cm.maata ja puita, joten ne ovat melko vanhat. Nämä vedet olivat ennen hyvin kalarikkaita ja näissä on ammoisista ajoista asti kalasteltu.

Epämääräisiä muinaisjään-
nöksiä, joista monet nähtävästi ovat melko nuoria. Minulle kerrottiin seuraavista :

Hyvikkälän kylä.

Kustaa Koivulta Kallioisissa (os. Turenki, Virala) sain kuulla, että "metsässä, jossain Lindholmin puolella", Viralan-Hyvikkälän rajan ja Rengon maantien välillä, olisi ainakin 2 rökkiötä, mutta hän ei tarkalleen muistanut, missä ne sijaitsevat. Lindholmilla eli Mäkelässä ei tiedetty mitään näistä rökkiöistä.

Viralan kylä.

Kuulin, että Vahvarannassa Koutolanjärven rannalla on rökkiö, jonka kivet ovat nokiset. Tämä on mahdollisesti vanha liedensija.

Monikkalan kylä.

Edellisessä olen maininnut A.Heikelin kaivauksen Monikkalan kartanon puutarhassa. Hän löysi silloin m.m. erään potaskauunin ²⁾.

Hakoisten kylä.

Kerkkonen mainitsee teoksessaan, että Hankaisten kalliolla (Hakoisten kartano) on nähty Isonvihan aikaisten pakolaisten tulensijain jälkiä ³⁾. Kävin paikalla, mutta en huomannut niitä. ~~XXXXXX~~
~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~, Sitävastoin siellä on kiviäita, joka ^{koko} melkein ympäröi päällystän keskimmäistä osaa. Juho Tuomisto Hakoisten kartanosta (os. Turenki, Hakoinen) kertoi minulle, että Hampgulan kartanon entinen opettaja Karl Schlman on kalliolla raivannut itselleen perunamaata ja rakentanut aidan. Myös opett. Valaranta, Hamppula, kertoo samaa ⁴⁾. (Valok.14)

1) s. 43.

2) s. 14.

3) Kerkkonen, s. 20. on

4) Opett. Valarannan kirje top.arkistossa.

R e h a k a n k y l ä.

Kuulin, että Kustaa Vuorisen Vuoristo-nimisellä palstalla (os. Turenki, Rahakka) on ollut kiviröykkiö, joka peltoa raivattaessa hävitettiin. Se oli sijainnut n. 60-70 m. asuinrakennuksesta itään mäen reunassa. Se oli maanpinnan tasalla, n. 40 cm. syv. ja vähän multaa oli sen päällä. Se oli n. 2 m. läpim., neliskulmainen ja kivet olivat palaneita. Ainoastaan hiiliä löytyi. (Karttakopio)

Niilo Kilpinen, Venho (os. Tervakoski) näytti minulle erään röykkiön Huistinojan talon maalla (omist. Artturi Niemi, os. Tervakoski) n. 20 m. loun. Huistinojan joesta ja n. 2 m. eräästä polusta, jota pitkin pääsee Huistinojan taloon ja Tervakoskelle. Röykkiö sijaitsee tasaisella, kivettömällä maalla. Se on n. 2 m. läpim. ja 30 cm. kork. Venhon mukaan se ennen on ollut n. 50 cm. kork. Hauraita kiviä näkyy röykkiössä, mistä voi päätellä, että se on vanha tulensija. (Valok. 33)

Kilpinen näytti minulle myös erään uunin Kiuaskalliolla, Rehakan kartanon maalla, likellä Valklampea ja siitä n. pohj. koill. suuntaan erään kukkulan eteläpäässä, tasaisella kalliolla. Kaikesta päättäen täällä on ollut ryssänuunintapainen muinaisjäännös. Katto puuttuu nykyään ja kiviä on jonkun verran hajallaan uunin ympärillä. Uuni on nykyään 7,70 m. p. (pohj.-etelä), mutta se on ennen ollut pienempi, 2,20 m. l. ja 45-50 cm. kork. Sisältä uuni on 80 cm p. ja 60 cm. l. Aukko on eteläpäässä ja sen molemmin puolin on isompia kiviä kuin muualla. Näkee selvästi, että kivet uunin pohjoispäässä on järjestetty paikalleen (Valok. 34-35)

Lehtelässä kuulin kerrottavan tästä "pirtinkiukaasta". Sanottiin, että sielläpäin, missä uuni sijaitsee, on koko joukon toista sataa vuotta sitten asuttu. Lehtelän entinen isäntä, joka oli lähes 100 v. vanha kuollessaan oli kertonut siitä. Ei kuitenkaan ole varmaa, että uuni on tämän asujan käyttämä.

S a u v a l a n k y l ä.

Punamullanmaalla (omist. O. Y. Tervakoski A. B.) on n. k. taalain-uuni jonka m. m. Väinö Kaurio Suonpäästä ja Kalle Oja Mikkolasta n. 6-7 v. sitten löysivät puita luettaessa. Paikka on kaakk. Mikkolasta ja n. 500 m. suunnilleen länteen Suonpäästä erään laajan kallion pohjoispuolella, vuoren laidassa, n. koill. korkeimmalta paikalta.

Uuni löydettiin umpimetsästä, mutta nykyään on paikka aukea. Uuni oli jo silloin hiukan hajonnut ja löytäjät tutkivat sitä vähän. Ainoastaan hiiliä ja palaneita kiviä löytyi. Vaikuttaa siltä, kuin täällä olisi ollut ryssänuunintapainen muinaisjäännös. Uuni on 2,20 m.p. (länsi-itä), 1,70 m.l. ja se on ollut n. 70 cm.kork. Seinät ovat n. 40-50 cm. paksut ja aukko on uunin itäpäässä.

Maantiellä tapasin Veli Martti Koskisen Koskelasta (omist.Oiva Koskinen, os. Launonen, Vähikkälä), jolta sain kuulla, että hänen isänsä Kalle Koskinen on kertonut eräästä uunista, joka oli Koskelassa ja jonka paikalle hän kaivoi perunakuopan. Uunista löytyi hiiliä. Mäellä on kuulemma vielä toinen röykkiö, joka luultavasti on uuni. Mahdollisesti nämäkin uunit ovat ryssänuunintapaisia.¹⁾

U h k o i l a n k y l ä .

Ojala- nimisellä palstalla (omist.Emeli Grönlund, os. Tervakoski, Hallakorpi), joka sijaitsee n. 200 m. Tervakosken - Ryttylän maantieltä etelään, suunnilleen Leppäojan ja Kiviojan välillä, on ollut kiviröykkiö. Se sijaitsee n. 15 m. kaakkoon asuinrakennuksesta ja n. 200 m. Uotinoja-nimisestä ojasta, joka laskee Ilmusjärveen, Kernaalanjärven itäiseen päähän. Röykkiö, joka hävitettiin n. 18 v. sitten oli pyöreä, n. 20-30 cm. oli maan sisässä ja n. 60 cm. maanpinnan yläpuolella. Siinä on pidetty valkeata, sillä siitä löytyi hiiliä ja hauraita kiviä.

Olen ohimennen kertonut Otto Viitasen, (Korpelasta (os. Riihimäki, Punka) löytäneen erään "muuratun uunin pohjan", joka oli n. 40 sm. syv. maassa. Sen läheisyydestä on löydetty vanhanaikaisia hevosenkenkiä sekä esine, joka luultavasti on taltta.²⁾

L e p p ä k o s k e n k y l ä .

Vanha Juho Ranki Leppäkosken kartanossa on kirjeessään³⁾ Kansallismuseolle kertonut 2 röykkiöstä, jotka sijaitsevat Leppäkosken kartanon (omist. Sipilän perilliset, os. Leppäkoski) maalla. Leppäkoskella käydessäni hän opasti minut röykkiöille.

Röykkiö A sijaitsee n. 700 m. kartanosta lounaaseen ja n. 150 m. rautatieylimenopaikasta loun. suuntaan, heti erään yllimenon

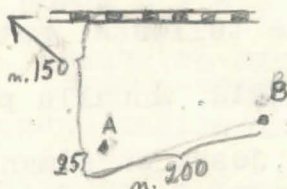
1) Kuulin tästä uunista vasta näillä seuduilla oltuani.

2) Vrt. s. 8.

3) Kirje säilytetään top.arkistossa.

paikalta johtavan polun eteläpuolella. Röykkiö on melkein neliskulmainen n. 5 m.p.(länsi -itä), n.2,5 m.l. ja n. 60 cm.k. Keskellä röykkiötä kasvaa pensaita. Koetuin vähän kalvaa röykkiön toisessa päässä. Kivet olivat sammalten peittämiä. Yhden kiven päällä oli heti sammalten alla tiilikivi ja saman kiven vierestä tapasin tiilenpalasen ja hilliä, mutta mitään muuta mainittavaa en tavannut. ¹⁾ Röykkiö oli rakennettu enimmäkseen miehennostannaisista kivistä, mutta myös isompia ja aivan pieniä kiviä oli joukossa.(Piiros n:o ja valok. n:o 36,37)

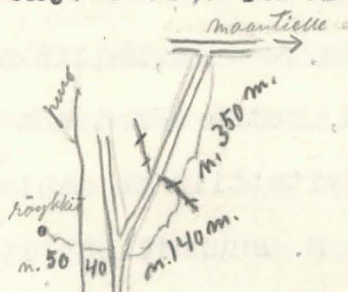
Tästä röykkiöstä n.25 m. polkua pitkin loun. yhtyy siihen toinen polku, joka nousee kaakkoon päin. N.200 m. tätä polkua pitkin, sen pohjoispuolella ja aivan lähellä polkua on toinen röykkiö. Röykkiö B sijaitsee eräällä harvaan havumetsää kasvavalla mäkirinteellä. Myös tämä röykkiö on sammalten peittämä ja melko neliskulmainen. 6,70 m.p.(länsiluode - itäkaakko) länsopäässä 3,25 m.l. ja itäpäässä 3 m.l. Keskeltä röykkiö on 70 cm k., ~~XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX~~ ~~XXXXX~~, muuten melko tasinen. Kivet ovat osaksi miehennostannaisia kiviä isompia. (Valok. n:o 38,39)

Mihin tarkoitukseen röykkiöt on rakennettu en voi sanoa. Esihistoriallisia ne ymmärtääkseni eivät ole ja liedensijoja ne eivät liioin ole.

K e r k k o l a n k y l ä .

Taappolan talon (omist. Vihtori Koskisen kuolinpesä, os. Turenki, Taappola) metsässä on kiven- ja mullansekainen röykkiö. Se n.700 m. Taapolasta pohj.koill. ja n. 300 m. Kotirinteestä luot. sekä n.50 m. pohj.erästä purosta, josta on matkaa n. 40 m. erääseen tienhaaraan.

Paikka on melko tasaista, kuusta kasvavaa ja puuroonpäin loivasti viettävää maata, joka puron lähellä muuttuu vesipitoiseksi.

Röykkiö on 4,5 m.p. ja 3 m.l., keskeltä n. 50 cm.kork. ja sivut n. 35 -40 cm kork. Koko röykkiö oli paksun sammaleen peittämä. Sammalet poistettiin n. puolesta röykkiöstä. Paljon sammalta ja multaa oli myös kivien välissä. Kaikki kivet ovat

1) On hyvin ymmärrettävää, että tiilenpala on voinut joutua röykkiöön, sillä sielläpäin näkyi monin paikoin Leppäkosken tiilitehtaalta peräisin olevia tiiliä.

miehen nostettavia ja useimmat ovat melko pieniä. Röykkiön keski-osa tarkastettiin ja huomattiin, että kivet vaikuttivat jonkun ver-
ran palaneilta. Kivien välissä oleva multa oli hiilipitoista. N. 25
cm. syv. oli savea palaneitten kivien välissä ja n. 40 cm syv. alkoi
puhdas hiekka tulla näkyviin. Puu on kasvanut röykkiön keskellä.

Tämä röykkiö on siis nähtävästi vanha tulensija. (Valok. 40-41)

Läheisyydessä ei näkynyt ~~XXXXXX~~ kiviä. On mahdollista, että tällä
rinteellä joskus on ollut kaskiviljelystä. Voin lisäksi mainita, että
röykkiöstä n. 30 m. etelään on kuoppa, mahdollisesti vanha nauris-
hauta.

Terrilän (omist. Hannes Nylund, os. Turenki, Kerkkola) pellolla
on ollut röykkiö, n. 100 m. asuinrakennuksesta länsiloun.-suuntaan
ja erään puron lähellä. Pellot ovat yleensä alavaa savimaata, mutta
röykkiö on sijainnut matalalla töyräällä.

Nylund kutsui röykkiötä eränkävijän haudaksi ja kertoi isänsä
hävittäneen sen n. 13-14 v. sitten. Sain tietää, että röykkiö oli
pyöreä, muurahaispesäntapainen, pinnalla oli maata ja nurmea. Röyk-
kiön keskellä kasvoi iso koivu. Röykkiö oli n. 60 cm. maanpinnan ylä-
puolella ja n. 50 cm. syvä. Sen halkaisija oli n. 3 m. Kiviä oli aina-
kin 6 kuormallista. Muutama kivi on vielä tallessa, mutta ei enää
alkuperäisellä paikallaan. Ne ovat lohkokiviä. Muualla pellossa ei ole
kiviä, mutta n. 400 m. ^{päässä} paikalta on mäki, jossa on samantapaisia kiviä.
Kaikki kivet olivat miehen nostettavia. Röykkiöstä löytyi hiiliä,
kiilakiviä ja liuskoja. Nähtävästi on kysymyksessä vanha tulensija.

Tämä peltomaa raivattiin n. v. 1925. Nylund sanoi, ettei vaikutta-
nut siltä, kuin täällä olisi ollut kaskiviljelyksiä.

I s o - H i i d e n k y l ä .

Männistön (omist. Vilho Männistö, os. Turenki, Mallinkainen, Hongisto)
pellolla on ollut ainakin 3 tulensijaa, jotka Männistön arvelun mu-
kaan ovat lappalaisten muistoja. Ne hävitettiin jo monta vuotta sit-
ten, mutta ne olivat sijainneet n. 600 m. suunnilleen itään asuinra-
kennuksesta itään viettävän mäenrinteen ^{alapuolella}, eräs n. 15 m. Hau-
kijoesta ja muut vähän edempänä n. 4-5, 6-7 ja 10 m. joenpintaa ylem-
pänä.

Tulensijat olivat n. 3 m. läpim., maan ^{pinnan} tasalla, n. 30 cm. syv. ruoka-

mullassa. Niillä oli tasaiset reunat, mutta Männistö ei tiennyt, olivatko ne pyöreät vai neliskulmaiset. Niistä ei löydytynyt mitään, mutta kivet olivat palaneita. Ne olivat lohkokiviä, joita hyvin jaksostaa.

I k a l o i s t e n k y l ä.

Haukijoen talon (omist. Akseli Haukijoki, os. Turenki, Mallinkainen) maalla on kuulemma ollut kiviröykkiö, joka oli painunut maahan. Röykkiötä purettaessa huomattiin, että kivet olivat palaneita. Semolinsis nähtävästi tulensija. Röykkiöstä ei tullut kovin monta kuormaa kiviä.

T u r e n g i n k y l ä.

Mäkelän talon (omist. Juho Väinö Mäkelä, os. Ryttylä, Turkhauta) asuinrakennuksesta n. 400 m. itään on erään mäen takana matala kiviröykkiö, n. 1,5 2 m., joka mahdollisesti on tulensija.

Lauri Mäkelä (os. Loppi, Vojakkala) mainitsee kirjeessään ¹⁾ erään tulensijantapaisen röykkiön, jonka hän on karttakopioon merkinnyt. Sen mukaan se on sijainnut lähellä Mäntyniemeä.

S a u v a l a n k y l ä.

Sauvalan kartanon (omist. Väinö Danielsson'in perilliset, os. Lauonen) maalla on kivivalli n. 450 m. päärakennuksesta koilliseen sijaitsevalla Komoportin harjulla, joka on luode-kaakko-suuntainen soraharju. Maantieltä pääsee parhaiten harjulle, joka tästä kohtaa on matala, mutta vähitellen nousee. Harjulta on hyvä näköala. Sieltä näkee sekä loun. Sauvalan kartanoon että koill. Vähikkälän kylään. Harjun korkeimmalla kohdalla kulkee Sauvalan kartanon ja Vähikkälän kylän välinen raja. 10 m. rajaröykkiöstä luot. on kivivalli. Se on 20 m.p. Kaakk.päässä on lisäksi 2 m. alueella kiviä, jotka luultavasti ovat pudonneet vallista. Tästä päästä on valli 1,10 m.l. Keskellä valli on iso kivi, 1,3 m.p., 0,9 m.l. ja 0,6 m.k., mutta päältä on kiviä pudonnut. Valli on rakennettu kivistä, jotka enimmäks^{een} ovat miehen nostettavia, mutta on siinä käytetty myös isoja kiviä, joiden väliin on pantu pieniä kiviä. Luoteispäässä on valli ainoastaan 0,65 m.kork., myös siitä on kiviä pudonnut. Vaikuttaa siltä kuin kivet olisi muualta

1) Kirje on top.arkistossa.

kannettu, sillä harjun maanpinta on yleensä melko tasaista. Vallin välittömässä läheisyydessä on tosin joukko isoja ja pieniä kiviä, jotka näyttävät muodostavan neliön- ja ympyrämuotoisia kuvioita. Kaivamatta sen voinut todeta ovatko kivet todellakin aseteltuja paikoilleen.

Heikel arvelee, että tämä valli on rajaäita.¹⁾ En kuitenkaan luullisi sitä, sillä se ei ole ainakaan nykyisen rajan suuntainen ja se on siksi lyhyt. Tosin on mahdollista, että Heikel on nähnyt jonkun vanhan kartan, jossa raja on kulkenut vallin suuntaan. Nykyään ei kartanossa enää ole vanhoja karttoja, sillä tulipalo on kerran rai-vonnut siellä. Mahdollisesti voisi ajatella, että valli on sodanai-kainen rintasuojia t.m.s. Ehkä harju on ollut ~~XXXXXXXXXXXX~~ vartio-tai tähystyspaikkana. (Valok. 42-45)

Monin paikoin Janakkalaa on myös joukko hauta- ja nauriskuopan tapaisia syvennyksiä.

Hautoja on m.m. kirken lähellä²⁾ sekä Annanmäellä ja Tytärmäel-lä Kernaalassa.

Nauriskuopantapaisia syvennyksiä on m.m. seuraavilla paikoilla: pitkin Viralanjärven etelärantaa, varsinkin Lindholmin lähellä on nii-tä kuulemma paljon³⁾, Monikkalan kartanon maalla, Haapaniemenjärven rannoilla, Hyvikkälän talon maalla, Joutjärven eteläpuolella m.m. Peltolan maalla sekä Mallinkaisten puolella.

Voin vielä mainita, että P.Laurin lähteen lähellä on v.1918 peräisin oleva juoksuhauta.

Lisään tähän Heikel'in sanat, joilla hän lopettaa esityksensä Janakkalan muinaisjäännöksistä: "Lopuksi mainittakoon ne monet kiukaan-pesät, salpietariuunit, tervahaudat, peruna- ja nauriskuopat, joita erittäin viimeisiä tavataan sadottain ei ainoastaan useimman kylän likeisillä rinteillä, vaan kaukaisissa takamaissakin. Niiden käytän-

1) Heikel, Resorna till Janakkala 1 juni och sept.1895.

2) Top.arkistossa on valok.

3) Lindholm illa kerrottiin, että Viralan talolla vielä n.70-80 v. sitten oli viljelyksiä tällä puolella järveä. Arveltiin, että kuopat ovat talon naurishautoja. Kertomanbmukaan sielläpäin myös pitäisi olla 2 röykkiötä, vrt.s.48.

tö on nykyiselle sukupolvelle jo monessa paikassa käynyt epäselväksi. Kiukaita ja vanhoja salpietariuunia näin etenkin Mallinkaisten kullmassa Janakkalassa.¹⁾

Sotienaikaisia muistoja

Sotienaikaisia muistoja.

Hankaisten kalliolla, Hakoisten kartanon lähellä, on kuulemma Ison vihan aikana ollut väkeä vihollisilta pillossa ja siellä on sen aikuisia tulensijanjätteitä.²⁾

Kernaalassa kuulin, että vanhat kertovat ryssien tulleen järven yllä ja täällä järven pohjoispuolella syntyneen ankaria taisteluita.³⁾

Juho Ranki Leppäkosken kartanosta kertoi, että Uittamolta ennen kulki oikotie suoraan Ilmusjärvelle ja sieltä Kernaalaan. Hän jatkoi, että venäläiset v. 1808 tulivat tätä tietä pitkin Janakkalan kirkolle ja Hakoisten kartanolle, missäpäin oli taisteltukin. Ranki kertoi myös Kokkehusin(?) mäestä, joka ~~Kokkehusin~~ on saman oikotien varrella. Hän arveli, että se on ollut suomalaisten joukkojen ruokailupaikkana.

Olen jo toisessa yhteydessä⁴⁾ maininnut, että Kernaalan kylässä olevan Linnamäen notkoa on käytetty turvapaikkana venäläisten uhattessa. Olipa siellä hiukan puolustauduttukin.

Juho Henrik Järvinen, Jokela (os. Turenki, Hyvikkälä) kertoi, että Vihtori Ananen, joka ennen asui vastapäätä Väkkärlää, mutta nyt on kuollut, on hänelle kertonut, että Mäenpään ja Väkkärlän talojen välillä, heti Hyvikkälän maantien pohjoispuolella on neljän upseerin haudat. Mänty oli istutettu jokaiselle haudalle. Järvinen poisti keran kannot, jotka olivat n. 50 cm. läpimitt. Maa oli mustaa, mutta haudoista mitään jälkiä hän ei huomannut. Ananen oli jatkanut, että tällä paikalla olibollut kaikkein ankarin taistelu venäläisiä vastaan ja hän

1) Heikel, Kertomus ... s. 160. Matkakertomuksessaan (Resorna ...) Heikel mainitsee Hiivolan talon maalla sijaitsevan maakunnan, jossa on potaskauuni. En kuitenkaan ole maininnut sitä muitten samantapaisten muinaisjäännösten yhteydessä, sillä ei ole Janakkalaa, vaan Hausjärveä.
Hiivola

2) Kerkkonen, s. 311-12.

3) Tämä tapahtui luultavasti v. 1808.

4) s. 27.

arveli, että tämä tapahtui Ison vihan aikana. Luulisin kuitenkin että taru liittyy vuosien 1808-09 sotaan, jolloin kirkon seutuvilla on kuulemma on taisteltu.

Mäenpään vanha emäntä Aino Vilen, Monikkalan kylä (os. Turenki, Mallinkainen) kertoi, että kerran kun oli sota venäläisiä vastaan tuli kaksi virolaista sotilasta vihollisia pakoön Mallinkaisten-järvessä olevaan Isoonsaareen eli Hirvensaareen. He tekivät itselleen lautan, jolla pääsivät kulkemaan ja rakensivat ensimmäiset talot saarelle. Siitä on saaren asutus saanut alkunsa.

Vihtori Bomberg, Korpela (os. Turenki, Saloinen) kertoi, että vanhat ihmiset m.m. hänen äitinsä, Edla Bomberg, ovat kuulleet Uuden-talon (nyk. Heikkilä) entiseltä emännältä Henriika Alaspäältä, että tämän talon asuinrakennuksen ja navetan välissä vasikkahaassa on vanha kalmisto ruttovuosilta. Bomberg lisäsi, että siihen aikaan ei ollut tietä Turenkiin.

Kerrottiin, että viinapannu täynnä rahaa on pantu Someron läh-teeseen, kun vihollisia lähdettiin pakoön.

Näihin muistoihin voin lisätä joitakin historiallisia tietoja.

Tiedetään Lybecker'in Isonvihan aikana 25 p:nä heinäk. v. 1713 joukkoineen saapuneen Hämeenlinnaan, hänen joukkonsa oli pian jälleen peräännyttävä, sillä vihollinen valmisti sotaretkeä Hämeeseen. Pälkäneellä joukot joutuivat kosketukseen ja taistelun jälkeen joutui Etelä-Häme venäläisten käsiin. ¹⁾

Myös Pikkuvihan aikana viholliset ahdistivat Hämettä. Elok. 26 p:nä 1742 oli Hämeenlinnan antauduttava ja pian sen jälkeen oli maa alttiina vihollisten toiminnalle. ²⁾

Vuosien 1808-09 sodan aikana, tarkemmin helmik. lopussa v. 1808 oli Klercker'in armeijan peräännyttävä Hämeenlinnaan, jolloin suunnilleen puolet vihollisten joukosta lähti ajamaan sitä takaa ³⁾. Schulman mainitsee, että Palmfelt'in prikaati helmik. 28 p:nä saapui Janakkalan kirkolle, mistä se jatkoi perääntymistään. Hän lisää, et-

1) Lindeqvist, K.O., Isonvihan aika Suomessa. s. 318, 328.

2) Schybergson, M.G., Finlands historia. II. s. 116.

3) " " " " s. 334.

tä se oli marssinut sellaista vauhtia, ettei vihollinen päässyt siihen kosketukseen ¹⁾. Kansan kertoman mukaan on taisteltu Kernaalassa ja kirkon seutuvilla.

Tarinoita

Tarinoita.

Edellisessä olen Inkolinnan yhteydessä kertonut tarinan Hildestä ja Inkeristä ²⁾.

Alitalon vanha emäntä, 72-vuotias Iida Vaurio (os. Tervakoski, Alitalo) kertoi, että jättiläisellä oli kerran aikomus rakentaa silta Uhkoilan rannasta Kernaalan puolelle. Sen piti viedä kolme helmallista kiviä saadakseen sillan ulottumaan järven toiselle rannalle, mutta kun se oli vienyt yhden helmallisen, kuului Hakoisten puolelta huuto: "Kiisi siltoja rakentaa". Silloin jättiläinen suuttui ja viskasi ison kiven huutajaan päin. Kerrotaan, että "silta" on näkyvissä suunnilleen Penttiön paikkeilla, lähellä Nuoritaloa ja kivi on Hakoisten puolella n. Kaurismäen seutuvilla.

Likellä Rengon rajaa, Rengon-Hyvikkälän maantien pohjoispuolella on Heitikan-niminen paikka ja sen vieressä n.s. "Heitikan kivi". Tästä kivistä kerrottiin, että jättiläisen piti heittää se Rengon kirkkoa kohti, mutta ei jaksanutkaan heittää niin pitkälle, vaan kivi putosi tähän kohtaan.

Juho Ranki Leppäkosken kartanosta kertoi tarinan eräästä ratsumiehestä, joka jouluaamuna oli menossa kirkkoon. Haukan kallion kohdalla ³⁾ hän näki kallion raossa valkean. Hän käänsi hevosensa sinne päin ja tapasi paholaisen miehen hahmossa. Tämä tarjosi hänelle hopeisen pikarin. Hän otti sen, mutta ei juonutkaan, vaan heitti juoman olkapäänsä yli. Silloin tipahti vähän hevosen selkään, minkä johdosta karva lähti. Ratsumies lähti nyt äkkiä tienhensäpikari mukanaan mutta paholainen lähti ajamaan häntä takaa ja saavutti melkein hänet. Silloin kuului ääni: "Mene ristiin kynnettyyn" ⁴⁾. Ratsastaja johti nyt ratsunsa pellon halki suoraa tietä kirkolle, missä hän pani pikarin alttarille ja paholainen jäi jälkeensä. Tämän johdosta mies sai vapaa-tilan, mutta hänen tuli ylläpitää hevonen ja ratsumies.

1) Schulman, H., Striden om Finland 1808-1809. s. 38.

2) s. 25.

3) Leppäkosken aseman lähellä.

4) Siunattu pelto, joka oli ristiin kynnetty.

Neiti Aina Grönholm, Sauvalan kartano (os. Launonen, Vähikkälä) kertoi minulle tarinan, jonka hän lapsena oli kuullut eräältä Gullman-nimiseltä vaimolta. Tarun mukaan asui Sauvalassa muinoin korkea sotamerra, joka isolla, mustalla oriilla lähti sotaan. Matkallaan hän Vähikkälän kylän Kyöstilän talon kohdalla tapasi vanhan eukon. Hän luuli, että se merkitsi onnettomuutta ja käänsi hevosensa kotiin päin. Kun hän uudelleen lähti kotoa tapasi hän jälleen eukon ja käänsi hevosensa, mutta kun eukko kolmannen kerran tuli häntä vastaan jatkoi hän matkaansa ja kuoli sittemmin sodassa.

Sain neiti Grönholmilta kuulla myös tarun erästä ratsumiehestä, joka hopeakengillä kengitettyine hevosineen joutui Komoportin suohon, mutta sen enempää hän ei tästä tarusta tiennyt ¹⁾.

Manne Ahonen, Vähikkälä, kertoi kuulleensa äidiltään Aina Mari Ahoselta, jonka isä oli ollut seppänä Sauvalan kartanossa, että Komoportin harjulla (Sauvalan kartanon maata) ennen on nähty enteitä: nimittäin juokseva villakoira, jota ei koskaan ole saatu kiinni.

Edellisessä olen esittänyt ne tulokset, mihin olen tullut etsiessäni muinaisjäännöksiä ja irtolöytöjä Janakkalan pitäjistä.

Helsingissä maaliskuun 18 p:nä 1943

Perit Postrom.

1) Suota kutsutaan myös Orisuoksi, vrt.s. 37.

Kirjallisuutta:

- Ailio, J., Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. (Hämeenlinnan kaupungin historia I.) Hämeenlinna 1917.
- Appelgren, Hl., Suomen muinaislinnat. (S.M.Y.A. XII. s.36-37.) Helsinki 1891.
- Diarium Gyllenianum. Utg.R.Hausen. Helsingfors 1882.
- Elmgren, S., Om Aksborg. (Hist.ark.IV.s.100-3.) Helsinki 1874.
- Flentzberg, A., Offerkällor och trefaldighetskällor. (Fataburen 1909. s.65-84, 141-9.) Stockholm 1910.
- Harva, U., Varsinais-Suomen henkistä kansankulttuuria. (Varsinais-Suomen historia. III:1.) Porvoo 1935.
- Heikel, A., Kertomus muinaisjännöksistä Hauhon kihlakunnassa. (Bidr.till känn.af Finlands natur och folk.29.) Helsingfors 1878.
- Itkonen, T.I., Suomen ruuhet. (Kansat.ark. V.s.1-172.) Forssa 1942.
- Kerkkonen, V., Janakkalan historia. Hämeenlinna 1931.
- Koskinen, Y. ja Ignatius, K.E.F., Muinais-jännökset Vanantaustalla Janakkalassa. (Hist.ark.I.s.61-72.) Helsinki 1866.
- Lindeqvist, K.O., Ison vihan aika Suomessa. Porvoo 1919.
- Mikkolan, J.J., Novgorodernas krigståg till Finland intill år 1311. (Hist.tidskr.1927. s.65-79.) Helsingfors 1927.
- Nikander, G., Fruktbarhetsriter under årshögtiderna hos svenskarna i Finland. (Folkloristiska och etnografiska studier.I. Sv.litt.sällsk.skr.128. s.195-315.) Helsingfors 1916.
- Rinne, J., Suomen keskiaikaiset mäkilinnat.I. Helsinki 1914.
- Sauramo, M., Eräistä Hämeen muinaislinnoista. (S.M.Y.A. XL.s.212-14.) Helsinki 1934.
- Schulman, H., Striden om Finland.1808-1809. Borgå 1909.
- Schybergson, M. G., Finlands historia. II.Helsingfors 1889.
- Suomen maa. IV. (Janakkala). Helsinki 1922.
- Tallgren, A.M., Hiisi ja Moisio. Erip.Virittäjä 1933.
- " - Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjännökset. Helsinki 1918.
- " - Suomen muinaisuus. (Suomen historia I.) Porvoo 1931.
- Vaara, E., Räikkälän lähde Janakkalassa. (Kotiseutu 1913. s.240-42.) Jyväskylä 1913.
- Voionmaa, W., Muinaishistoriallinen Häme. (Kaikuja Hämeestä 8.s.11-28.) Porvoo 1913.

Painamattomia lähteitä:

- Allio, J., "Unikkolinna" Janakkalassa. 1921.
- Cleve, N., Janakkala. Räikälän kl., Mäki-Flink. 1933.
- Europaeus, A., Kivikautinen asuinpaikka Janakkalan pitäjässä Rankin-
ojan uustilan luona. 1923.
- Heikel, A., Resorna till Janakkala 1 juni och sept. 1895.
- Salmo, H. ja Keskitalo, O., Kivikautinen asuinpaikka Janakkalan pitä-
jän Irjalan kartanon maalla. 1939.
- Salmo, H., Kivikautinen asuinpaikka Janakkalan pitäjän kirkonkyläs-
sä lehtori Kerkkosen huvila-alueella. 1939.
- " - Ruumishautakalmisto Janakkalan pitäjän Vanantaan kartanon
Vähä-Kurjen torpan maalla. 1939.
- Sarasma, E. Stipendikertomus (Vanaja).
- Voionmaa, J., Hämeen muinaislinhoja. 1935-36.

Sisällysluettelo.

Aikaisempia selostuksia.....	s. 1.
Luento.....	1.
Kivikauden löydöt.....	3.
Rautakauden löydöt.....	10.
Muinaislinnat.....	19.
Uhrikivet.....	28.
Uhrilähteet.....	28.
Historiallisen ajan löydöt.....	39.
Ruuhilöydöt.....	41.
Epämääräisiä muinaisjäännöksiä.....	48.
Sotienaikaisia muistoja.....	55.
Tarinoita.....	57.
Ländeluettelo.....	59.
Sisällysluettelo.....	60.

Luettelo Janakkalan pitäjän muinaisjäännöksistä.

kivik. asuinpaikkalöydöt:

1. Ranginoja (Leppäkoski) s. 4.
2. Irjalan kartano " 4.
3. Kotiranta (Janakkalan kirkonkylä) " 5.

kivik.irtolöydöt , epävarmat :

1. Kiihamäki (Virala) " 5.
2. Kinnala (Turenki) " 5.
3. Monikkalan kartano " 5.
4. Vanantaan kartano " 5.
5. Leppäkosken kartano " 5.
6. Rankila (Leppäkoski) " 5.
7. Haapaniemen talo " 5.
8. Rehakan kartano " 5.
9. Tapiala (Rehakka) " 5.
10. Niinisalo (Rehakka) " 5.
11. Toiva (Vähikkälä) " 6.
- 12-13. Heikkilä (Napiala) " 6.
14. Kanervisto (Mallinkainen) " 6.
- 15-16. Tervakoski " 6.
17. Koivuniemi (Turenki) " 6.
18. Kaislaranta (Ikaloinen) " 6.
19. Mäkelä (Turenki) " 6.
20. Kallioinen (Virala) " 7.
21. Suojärvi (Hyvikkälä) " 7.
22. Vuorela (Hyvikkälä) " 7.
23. Yli-Joutjärvi (Hakoinen) " 7.
24. Mäenpää (Sauvala) " 7.
25. Korpela (Unkoila) " 8.
- 26-27. Leppäkosken kartano " 8.

28.	Ihanainen (Turenki)	s.	8.
29.	Korpela (Saloinen)	"	8.
30.	Lassila (Saloinen)	"	8.
31.	Taka-Silvola (Saloinen)	"	9.
32.	Koskela (Turenki)	"	9.
33.	Jussila (Mallinkainen)	"	9.
34.	Haukijoki (Ikalainen)	"	9.
35.	Vuorenmaa (Ikalainen)	"	9.
36.	Lastuvuori (Vanaja)	"	10.
37.	Kiehonkoski (Hausjärvi)	"	10.

rautak. hautalöydöt :

1.	Vanantaan kartano	"	11.
2.	Vähä-Kurki (Vanantaka)	"	13.
3.	Kernaala	"	13.
4.	Monikkalan kartano	"	14.
5.	P.Laurin lähteen seutu (Räikälä)	"	15.

rautak. irtolöydöt,   epävarmat :

1.	Kommio (Haapaniemi)	"	11/6.
2-3.	Vanantaan kartano	"	13.
4.	Kernaalan järven ranta	"	13.
(5-6.	Veittonen (Kernaala)	"	14.)
(7-8.	Vanajaveden reitti	"	14.)
9.	Paturi (Turenki)	"	14.
10.	Kiipulan talo	"	15.
11.	Hiidenkärki (Kernaala)	"	16.
12.	Santala (Leppäkoski)	"	16.
13.	Ali-Joutjärvi (Hakoinen)	"	16.
14.	Yli-Joutjärvi (Hakoinen)	"	16.
15.	Ahola (Hakoinen)	"	17.
16.	Penikulmantukkimäki (Hakoinen)	"	17.

municipalslunnat:

1.	Unikkolinna (Hakoisten, Rehakan ja Hyvikkälän rajalla)	"	20.
2.	Hakoisten linna (Hakoinen)	"	22.

3.	Inkolinna (Vähä-Hiisi)	s.	25.
	<u>linnanimet:</u>		
1.	Linnamäki (Kernaala)	"	27.
2.	Linnamäki (Tanttala)	"	28.
	<u>uhrikivi:</u>		
1.	Vanantaan kartano	"	28.
	<u>uhrilähteet:</u>		
1.	Pyhä Laurin lähde (Räikkälä)	"	30.
2.	Vähä-Hiiden lähde	"	32.
3.	Hannuksen korpi (Monikkala)	"	34.
4.	Onklon lähde (Virala)	"	35.
5.	Mikkola (Virala)	"	36.
6.	Metsämaa (Hyvikkälä)	"	36.
7.	Levonojan lähde (Hyvikkälä)	"	36.
8.	Ojanhaaran lähde (Hakoinen)	"	36.
9.	Irjalan kartano	"	37.)
10.	Maaniitty (Vähikkälä)	"	37.
11.	Sokslampi (Vähikkälä)	"	37.
12.	Komportin lähde (Sauvalan ja Vähikkälän rajalla)	"	37.
13.	Anttila (Unkoilla)	"	38.
14.	Someron lähde (Kernaala)	"	38.
15.	Valkeelampi (Hausjärvi)	"	38.
	<u>epämääräiset muinaisjäännökset:</u>		
(1.	Lindholmin lähellä (Hyvikkälä)	"	48.)
(2.	Vahvaranta (Virala)	"	48.)
3.	Monikkalan kartano	"	48.
4.	Hankaisten kallio (Hakoinen)	"	48.
5.	Vuoristo (Rehakka)	"	49.
6.	Huistinoja (Rehakka)	"	49.
7.	Kiuaskallio (Rehakka)	"	49.
8.	Punamullanmaa (Sauvala)	"	49.
9.	Koskela (Sauvala)	"	50.
10.	Ojala (Unkoilla)	"	50.

11.	Korpela (Tervakoski)	s.	50.
12-13.	Leppäkosken kartano.	"	50.
14.	Taappola (Kerkkola)	"	51.
15.	Terrilä (Kerkkola)	"	52.
16-18.	Männistö (Iso-Hiisi)	"	52.
19.	Haukijoki (Ikaloinen)	"	53.
20.	Mäkelä (Turenki)	"	53.
21.	Mäntyniemen läh. (Turenki)	"	53.
22.	Komoportin harju (Sauvala)	"	53.
	<u>ruuhilöydöt:</u>		
1.	Suojärvi, Rauhalan läh. (Virála)	"	41.
2.	Joutjärvi, Yli-Joutjärvi (Hakoinen)	"	41.
3.	Joutjärvi, Unikon ja Järvenpään väl. ranta (Rehakka)	"	41.
4.	Joutjärvi, Peltola (Rehakka)	"	41.
5.	Joutjärvi, Nuoritalo (Unkoila)	"	42.
6.	Mustalampi (Rehakka)	"	42.
7.	Valkealampi (Rehakka)	"	42.
8.	Nielulampi (Rehakka)	"	42.
9.	Etu-Venonjärvi, Korpela (Saloinen)	"	43.
10.	Etu-Venonjärvi (Saloinen)	"	43.
(11.	Etu-Venonjärvi (Saloinen)	"	43.)
12-13.	Sammaljärvi (Monikkala)	"	43.
14.	Saukonlampi (Monikkala)	"	44.
15.	Vehkalampi (Monikkala)	"	44.
16.	Kahilampi (Turenki)	"	44.
17.	Mallinkaistenjärvi, lik. Niemelää (Monikkala)	"	45.
18.	Mallinkaistenjärven itäpuol. (Monikkala)	"	45.
19.	Mallinkaistenjärven ja Sapirojärven väl. (Monikkala)	"	45.
20.	Isonkallionlahti (Monikkala)	"	45.
21-22.	Saloistenjärvi (Vanaja)	"	45.
23.	Salilampi (Sädelampi) (Vanaja)	"	45.
24.	Kähilampi (Vanaja)	"	46.
(25.	Lemunkalma (Hausjärvi)	"	46.)

J a n a k k a l a n   p i t ä j ä n
m u i n a i s j ä ä n n ö k s e t .

Valokuvat (47 kpl.)

ja

piirroksat (12 kpl.).

N:o 1. Yli-Joutjärvi
Valok. rannasta päin

N:o 2. Yli-Joutjärvi.
Näköala löytopaikasta
Kaakkoon.

N:o 3. Unikkolinna.
Valli pohj. koillisesta

N:o 4. Unikkolinna.
Valli lännestä.

N:o 5. Unikkolinna.
Vallin eteläpäätä

N:o 6. Unikkolinna.
Pieni harjanne,
edessä notko.

N:o 7. Unikkolinna.
Notkon "aukko" kaakosta.

N:o 8. Unikkolinna.
Päältä eteläkaakosta.

N:o 9. Unikkolinna.
Puurupesä eteläkaakosta.

N:o 10. Näköala
Hakoisten Linnavuorelta
pohjoiseen.

N:o 11. Näköala
Hakoisten Linnavuorelta

N:o 12. Näköala
Hakoisten Linnavuorelta
koilliseen.

N:o 13. Näköala
Hakoisten Linnavuorelta
kaakkoon.

N:o 14. Hakoisten Linnavuori (oik.) Näköala
Hankaisten kalliolta.

N:o 15. Näköala
Finkolinnasta luoteeseen.
Taustassa Kiiantaukka.

N:o 16. Näköala
Finkolinnasta pohjoiseen.

N:o 17. Näköala
Finkolinnasta itäkaakkoon

N:o 18. Näköala
Finkolinnasta kaakkoon

N:o 19. Lehonenruusu
ja Finkolinnasta (oik.).

N:o 20. Näköala
Kiiantaukasta.

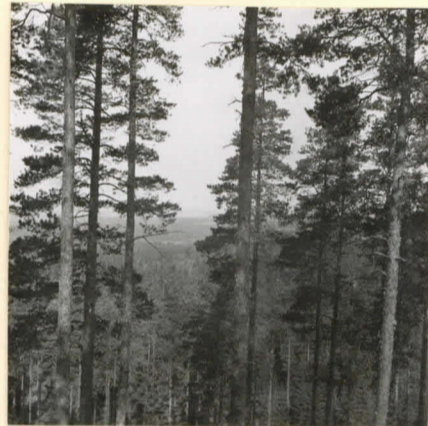
N:o 21. Linnamäki lounaisesta

N:o 22. Linnamäki idästä.

N:o 23. Näköala Linnamäeltä pohj. luoteeseen.

N:o 24. Näköala Linnamäeltä länsiluoteeseen.

N:o 25. Näköala Linnamäeltä itäkaakkoon.

N:o 26. P. Laurin lähde.

N:o 27. Komoportin lähde

N:o 28. Ruuhi, löyd. Etä
Venonjärvestä (n:o 9).

N:o 29. Ruuhi, löyd. Etä
Venonjärvestä (n:o 9).

N:o 30. Ruuhi, löyd.
Lammaljärvestä (n:o 12).

N:o 31. Ruuhi, löyd.
Lammaljärvestä (n:o 12).

N:o 32. Ruuhi, löyd.
Lammaljärvestä (n:o 13).

N:o 33. Huistinoja.
Röytkiö.

N:o 34. Kivaskallio
Uuni.

N:o 35. Kivaskallio
Uuni.

N:o 36. Leppäkoski
Röykkiö A. eteläkaakosta

N:o 37. Leppäkoski
Röykkiö A. luoteesta.

N:o 38. Leppäkoski
Röykkiö B. länsiluoteesta.

N:o 39. Leppäkoski
Röykkiö B. luoteesta.

N:o 40. Taappola.
Röykkiö.

N:o 41. Taappola
Röykkiö.

N:o 42. Komoportin harju.

N:o 43. Komoportin harju.
Kivirassi.

N:o 44. Näköala
Komoportin harjulta
Lauvalan kartanoon jäin.

N:o 45. Näköala
Komoportin harjulta
Vähikkälään jäin.

N:o 46. Huhmar, löyd.
Leppäkosken kartanon
maasta.

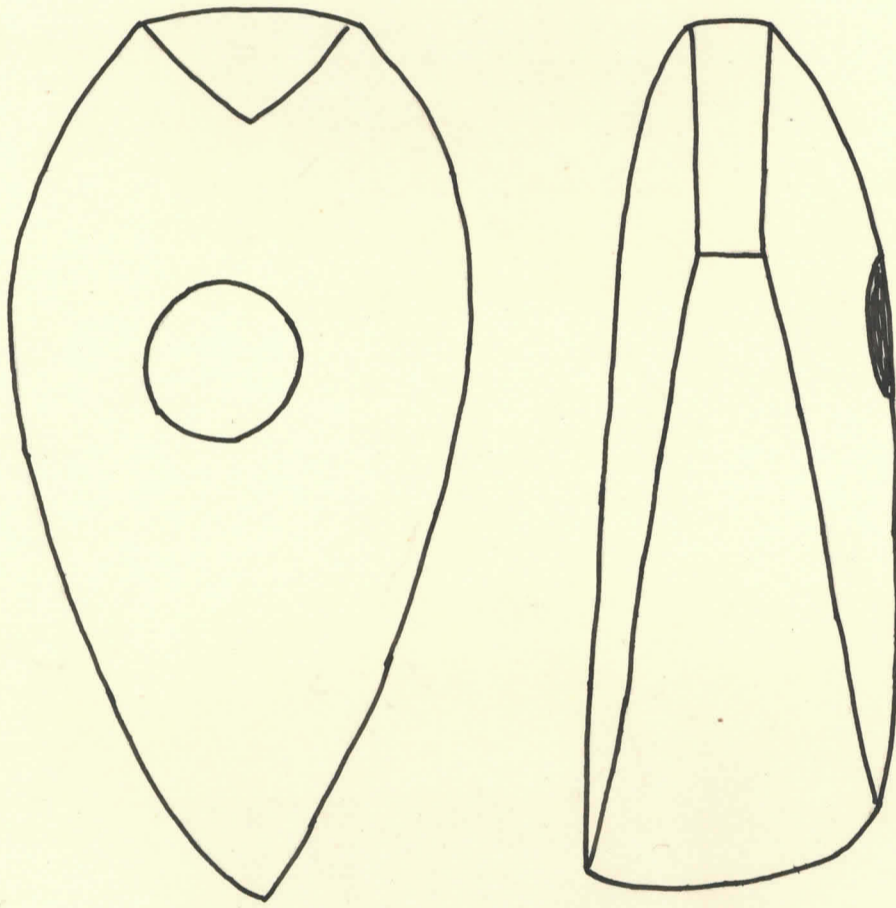

N:o 47. Vanginraudat,
löyd. Ranginajan likeltä.

N:O I.

JANAKKALA.

MÄKELÄ.

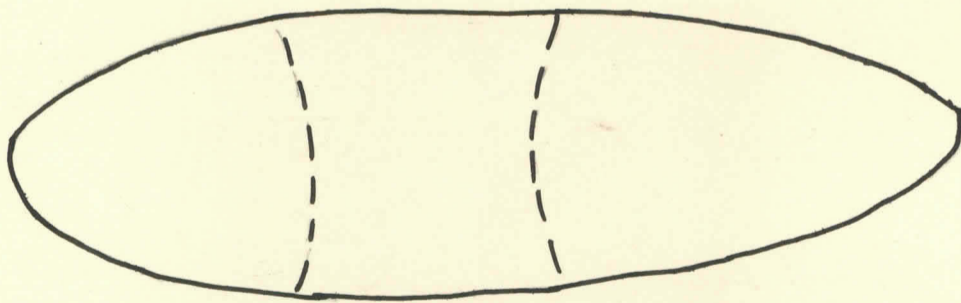
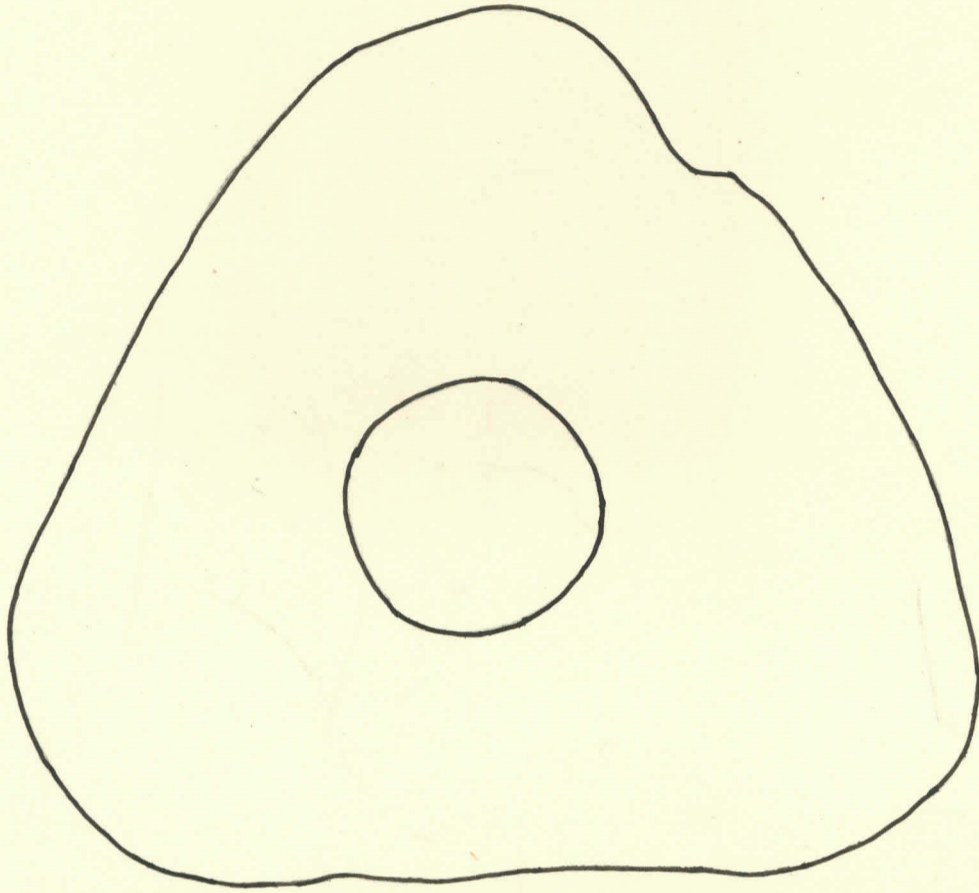

N:O 2.

JANAKKALA.

VUORENMAA.

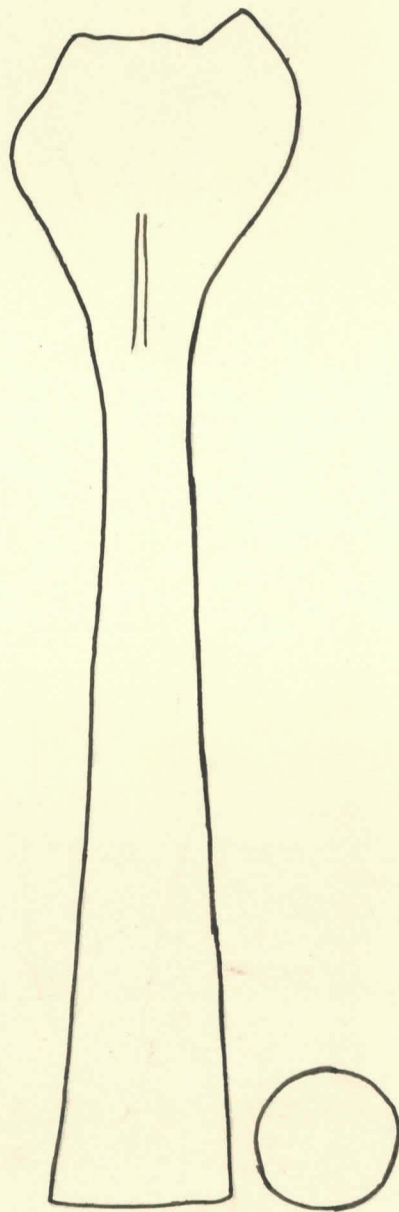

KAPT. LEHTISEN PIIRR. MUK.

N:o 3.

JANAKKALA.

LEPPÄKOSKEN KANSAKOULU.

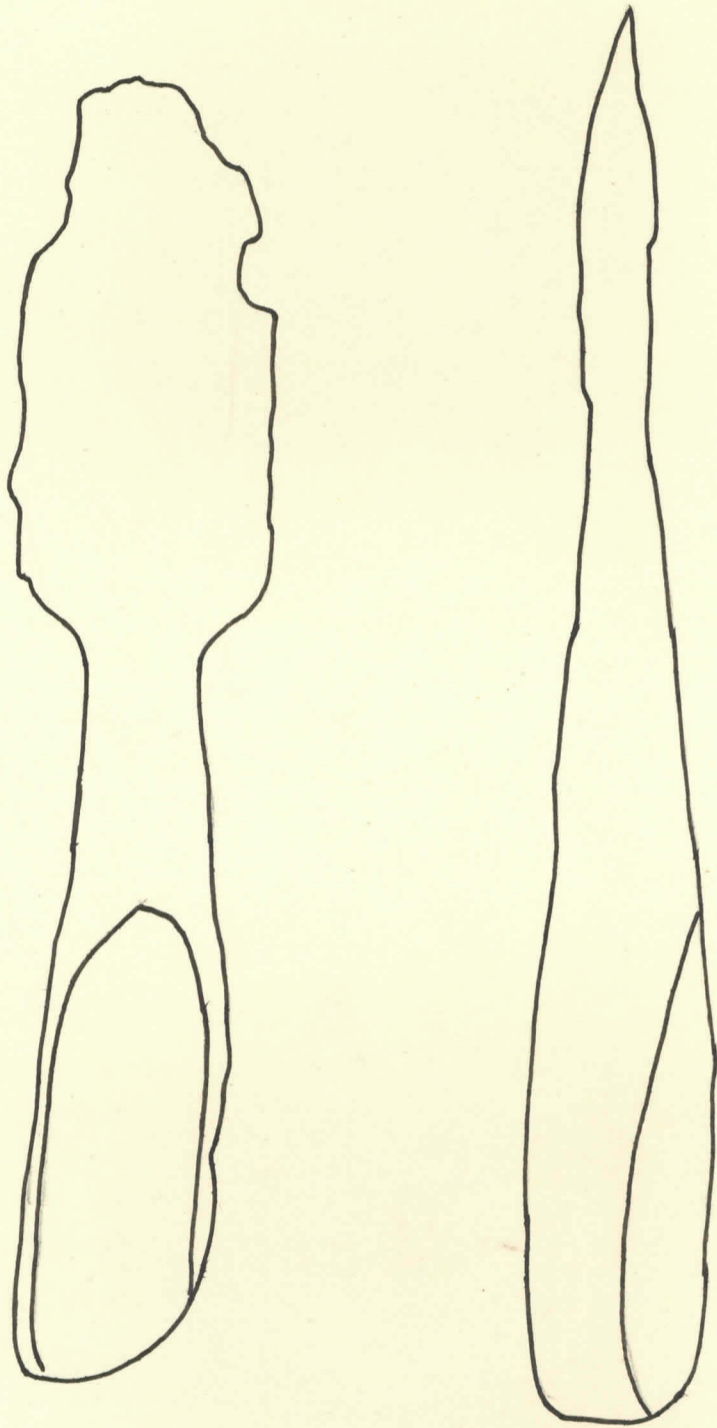

PIIRT. B BOSTRÖM 1949.

N:0 4.

JANAKKALA.

HAMPPULAN KANSAKOULU.

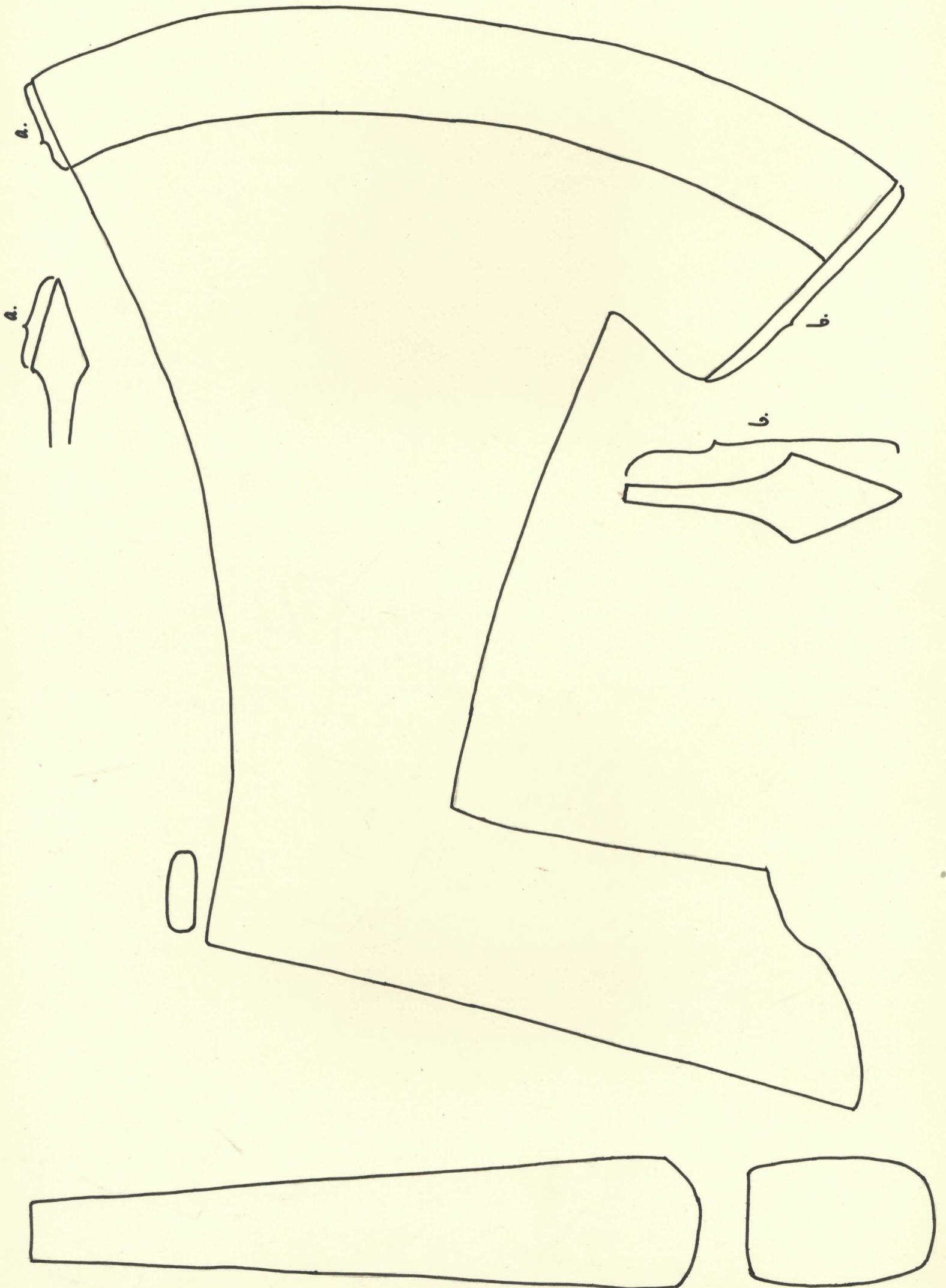

OPETT. VALARANNAN PIIRRMUK.

N:0 5.

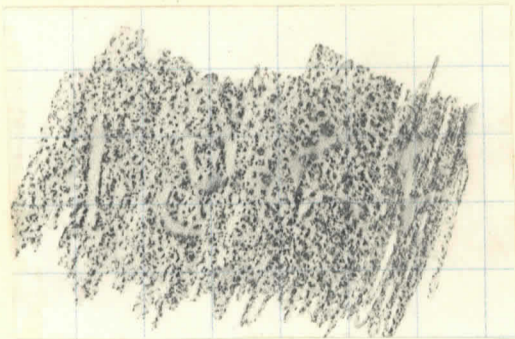
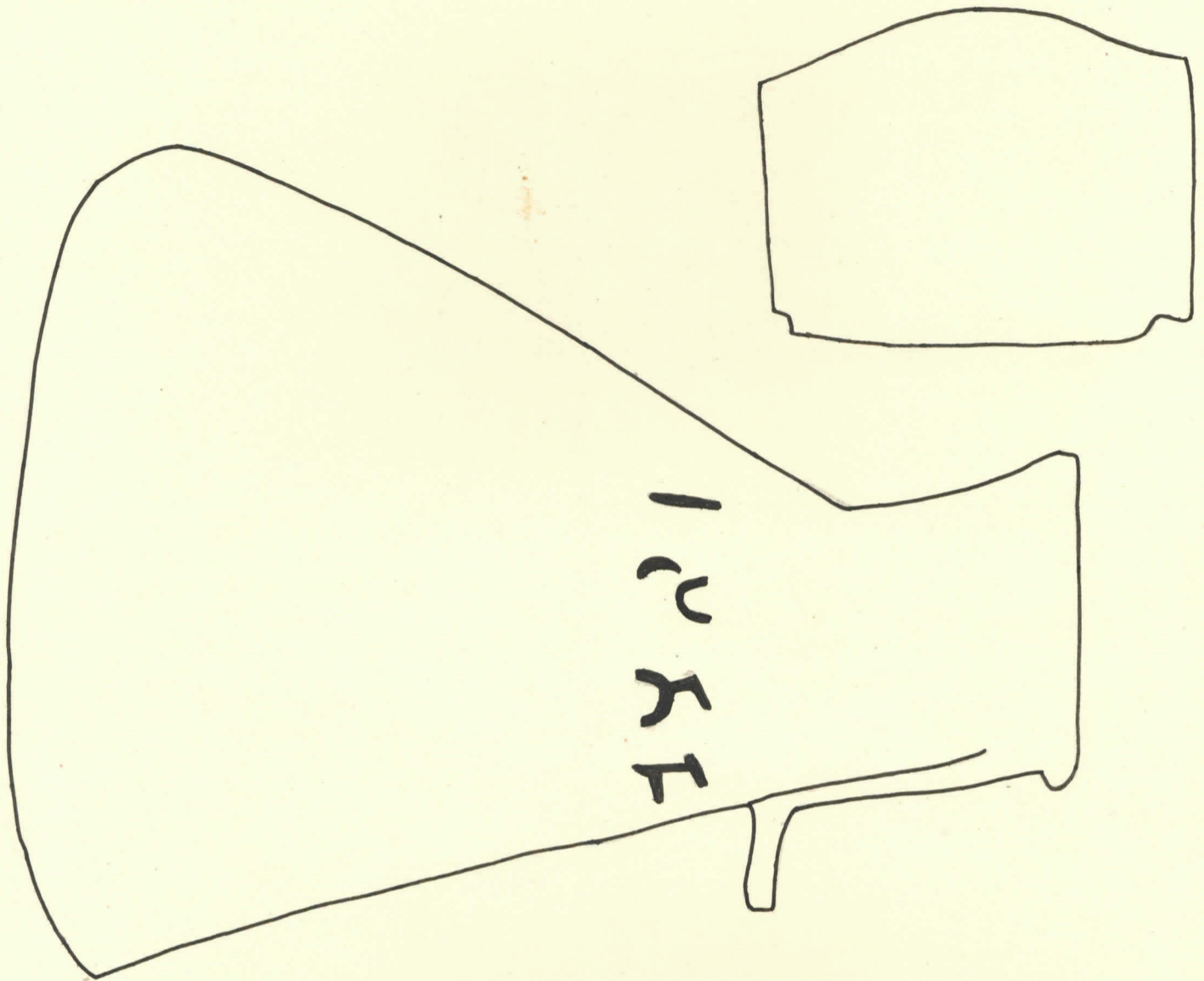
JANAKKALA.

LEPPÄKOSKEN KANSAKOULU.

PIIRT. B. BOSTRÖM 1949.

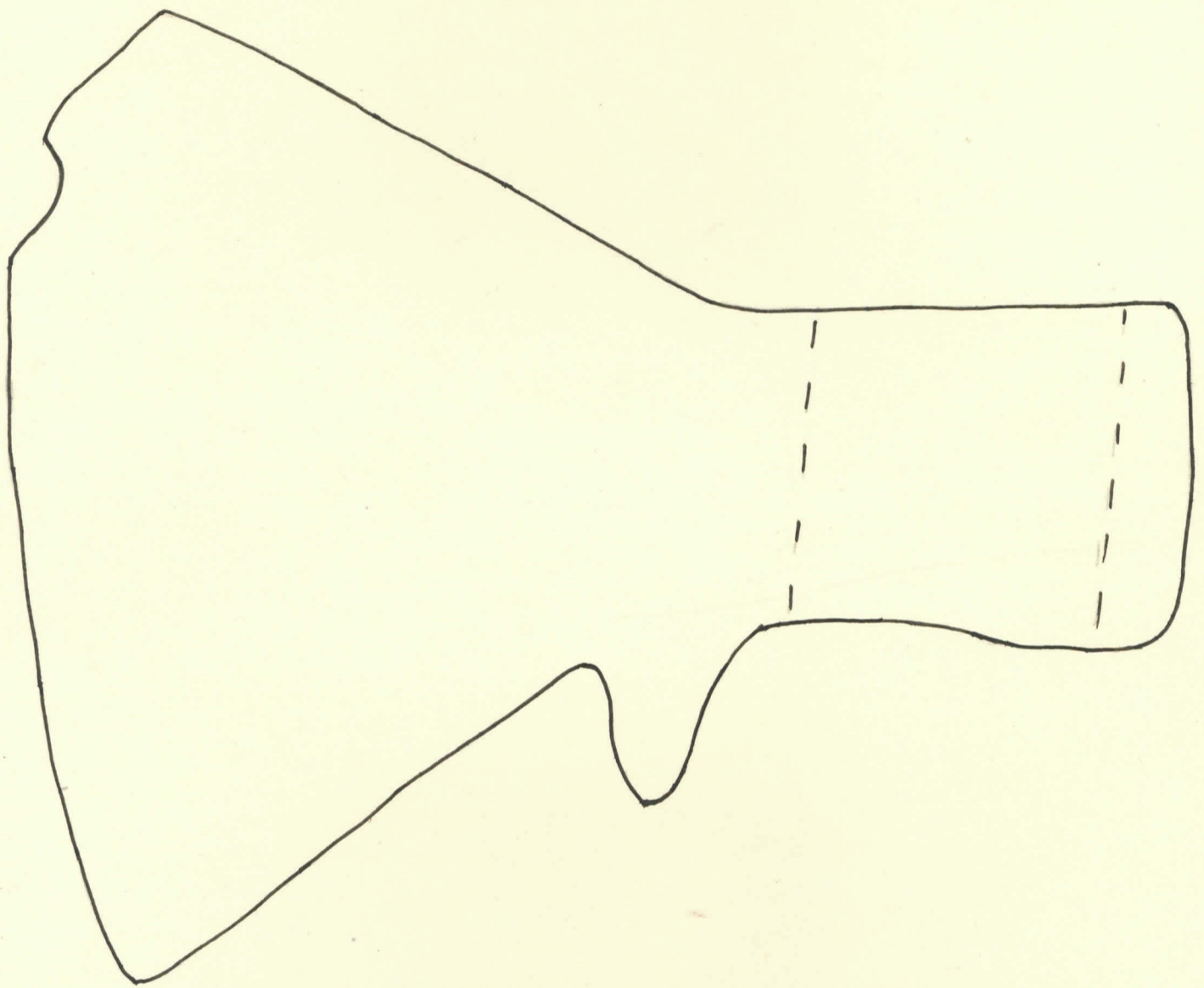
N:O 6.

N:O 7.

JANAKKALA.

PUNGAN KANSAKOULU.

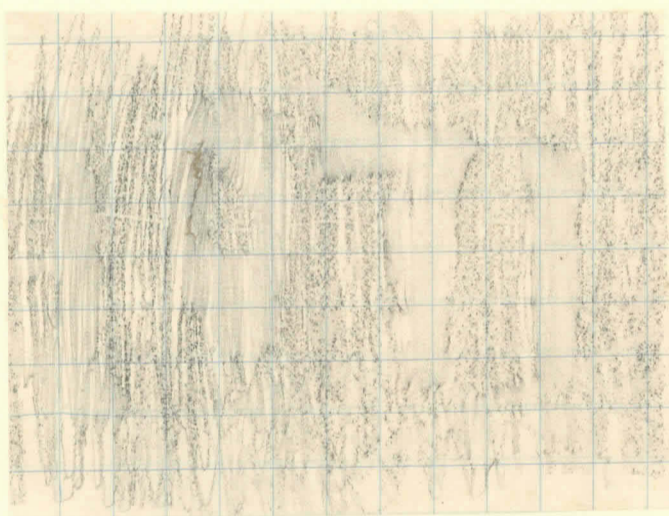
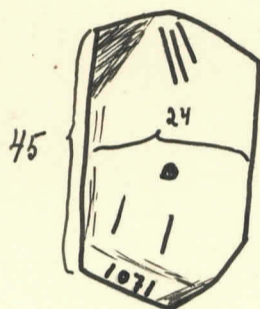
OPETT. PIETILÄN PIIRR. MUK.

JANAKKALA.

KONTTILA.

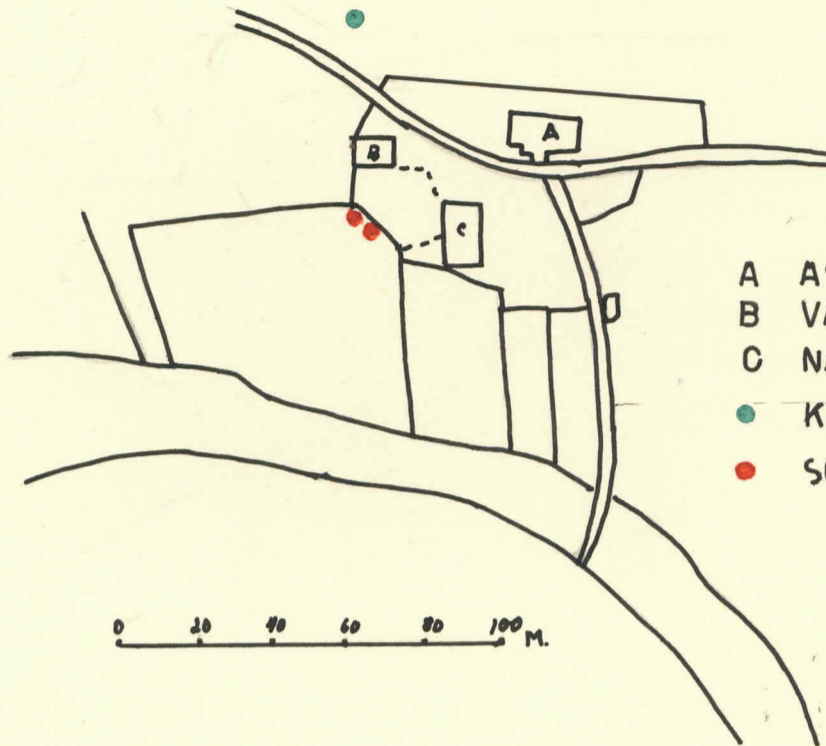
HIOINKIVI ?

N:o 8.

N:O 9.

OSA YLI-JOUTJÄRVEN
VILJELYSKARTTAA
(1933)

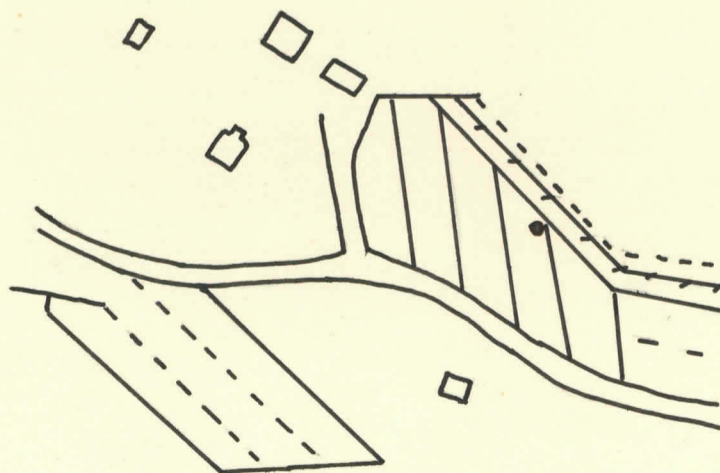

- A ASUINRAK.
- B VAJA
- C NAVETTA
- KIVIES. LÖYTÖP.
- SOLKIEN LÖYTÖP.

0 20 40 60 80 100 M.

N:O 10.

OSA VUORISTON
VILJELYSKARTTAA
(1942)

0 50 100 M.

- RÖYKKIÖ

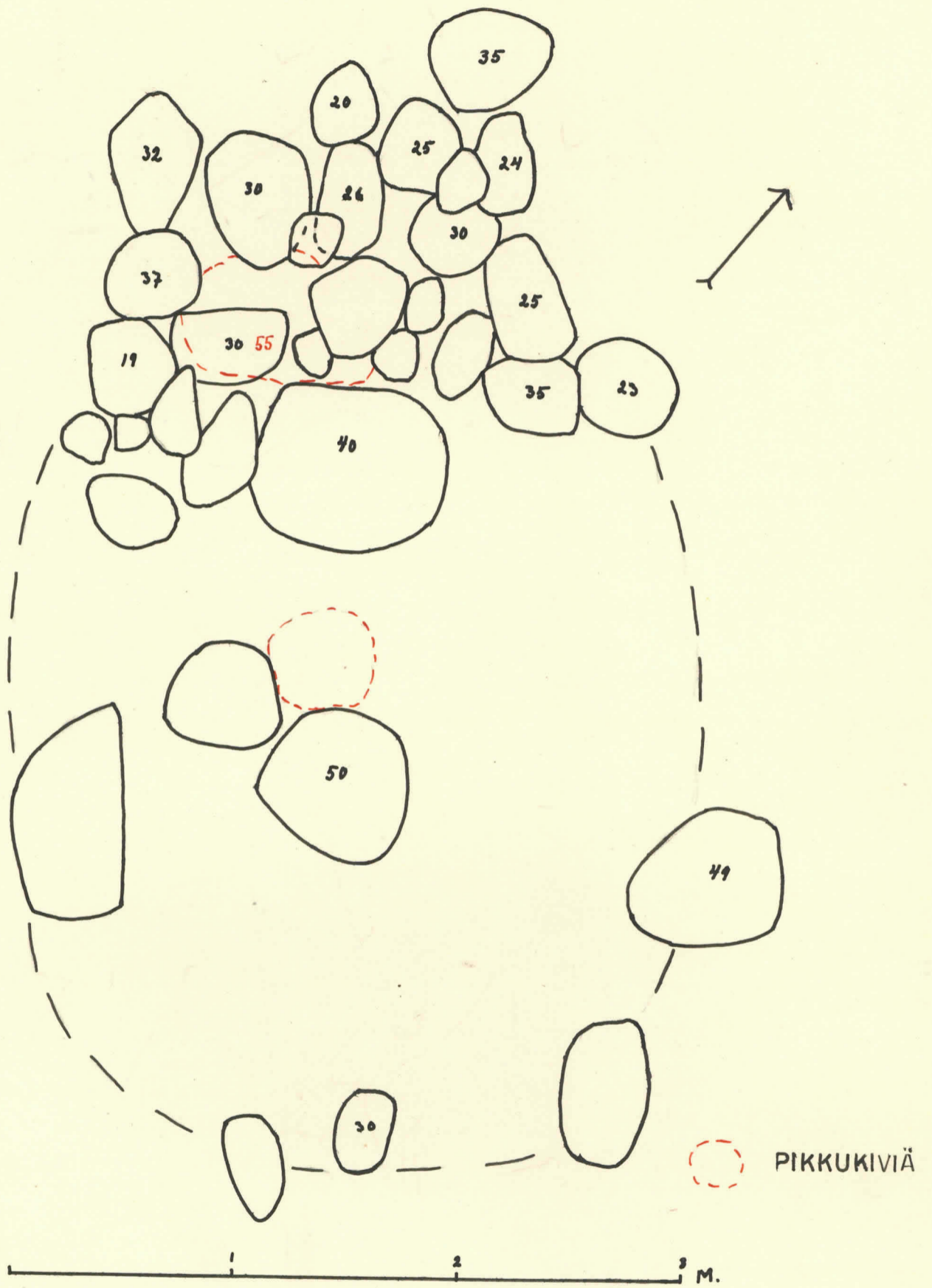

N:O II.

JANAKKALA.

LEPPÄKOSKI.

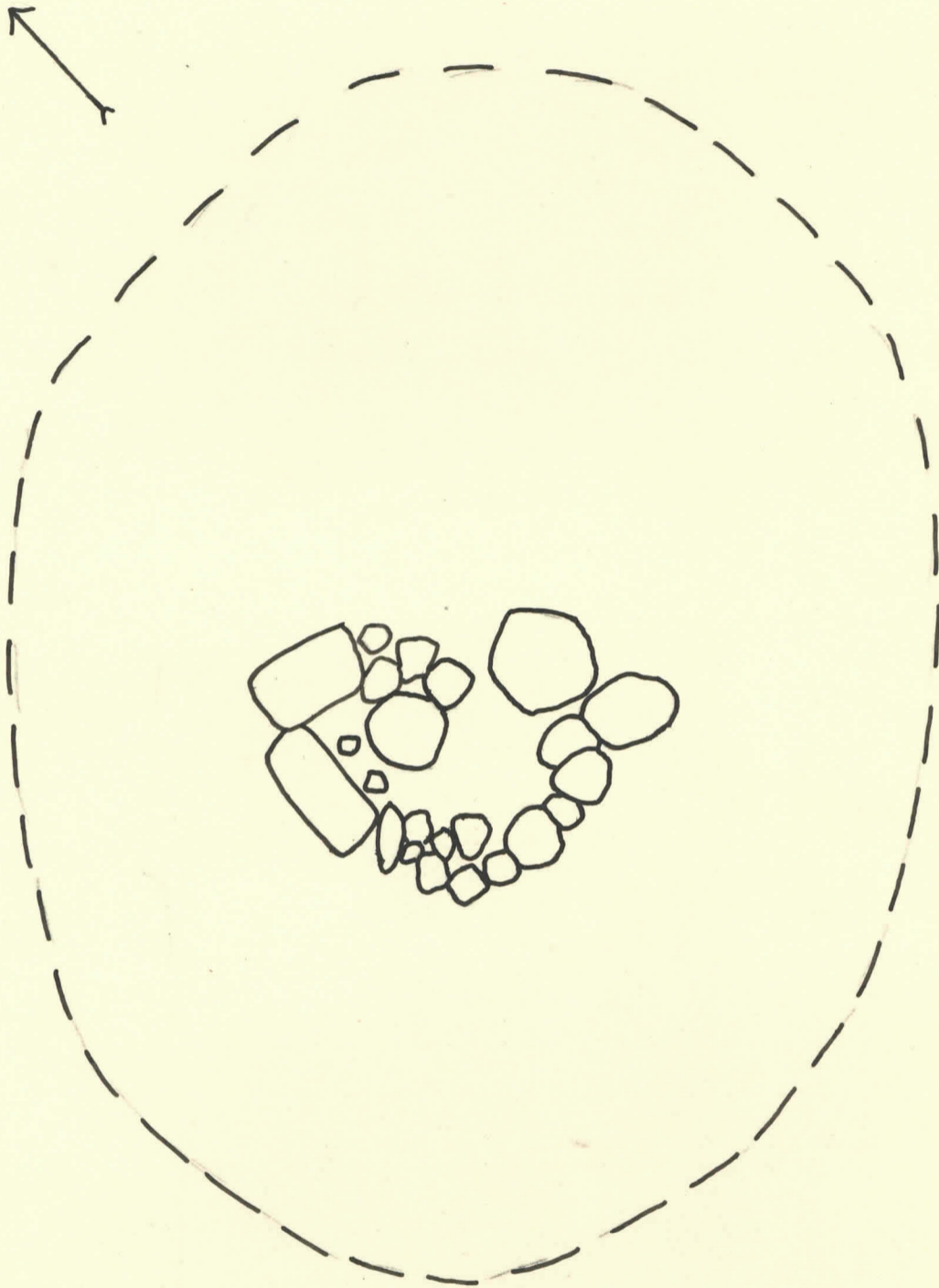
RÖYKKIÖ A.

N:O 19.

JANAKKALA.

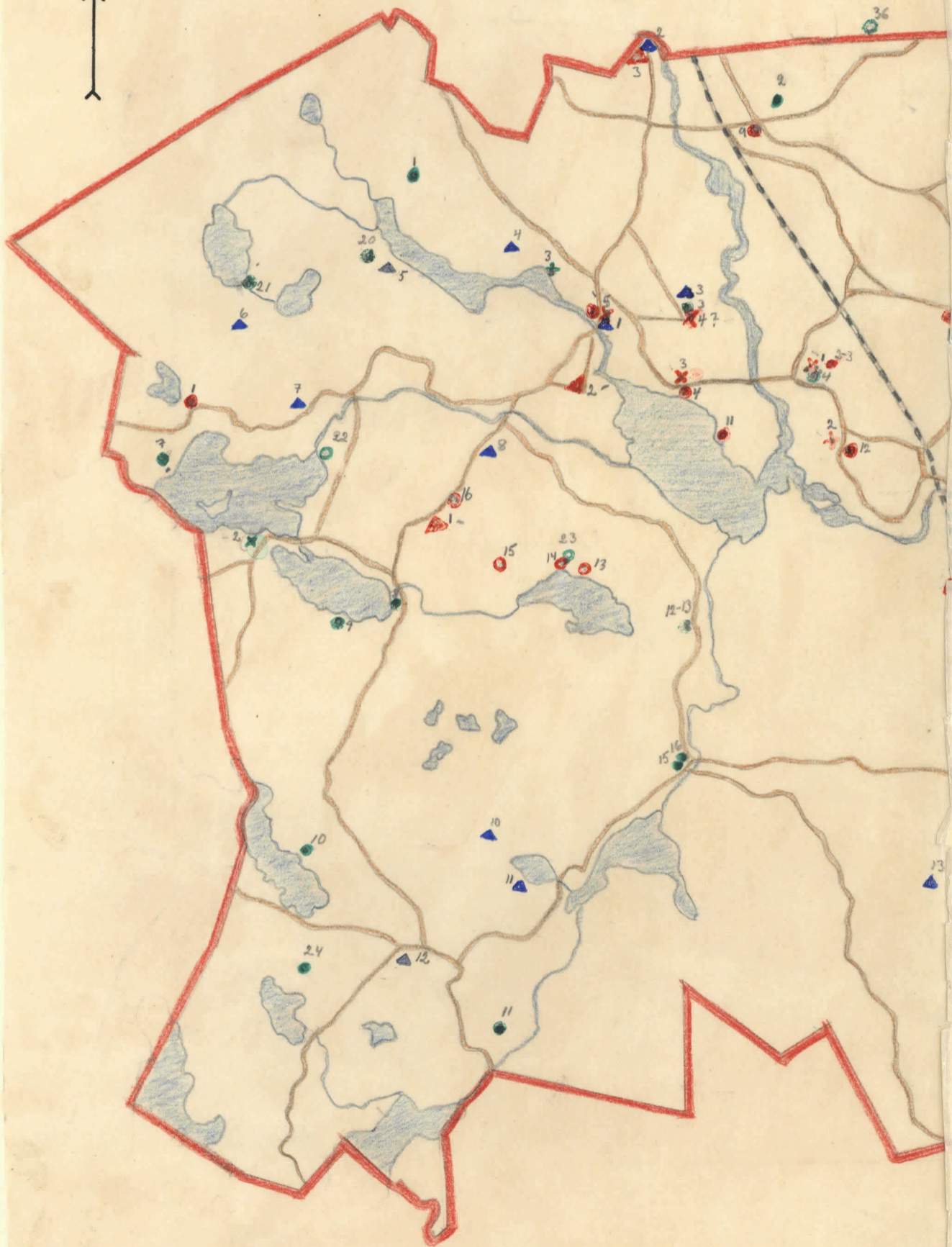
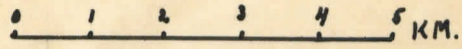
TAAPPOLA.

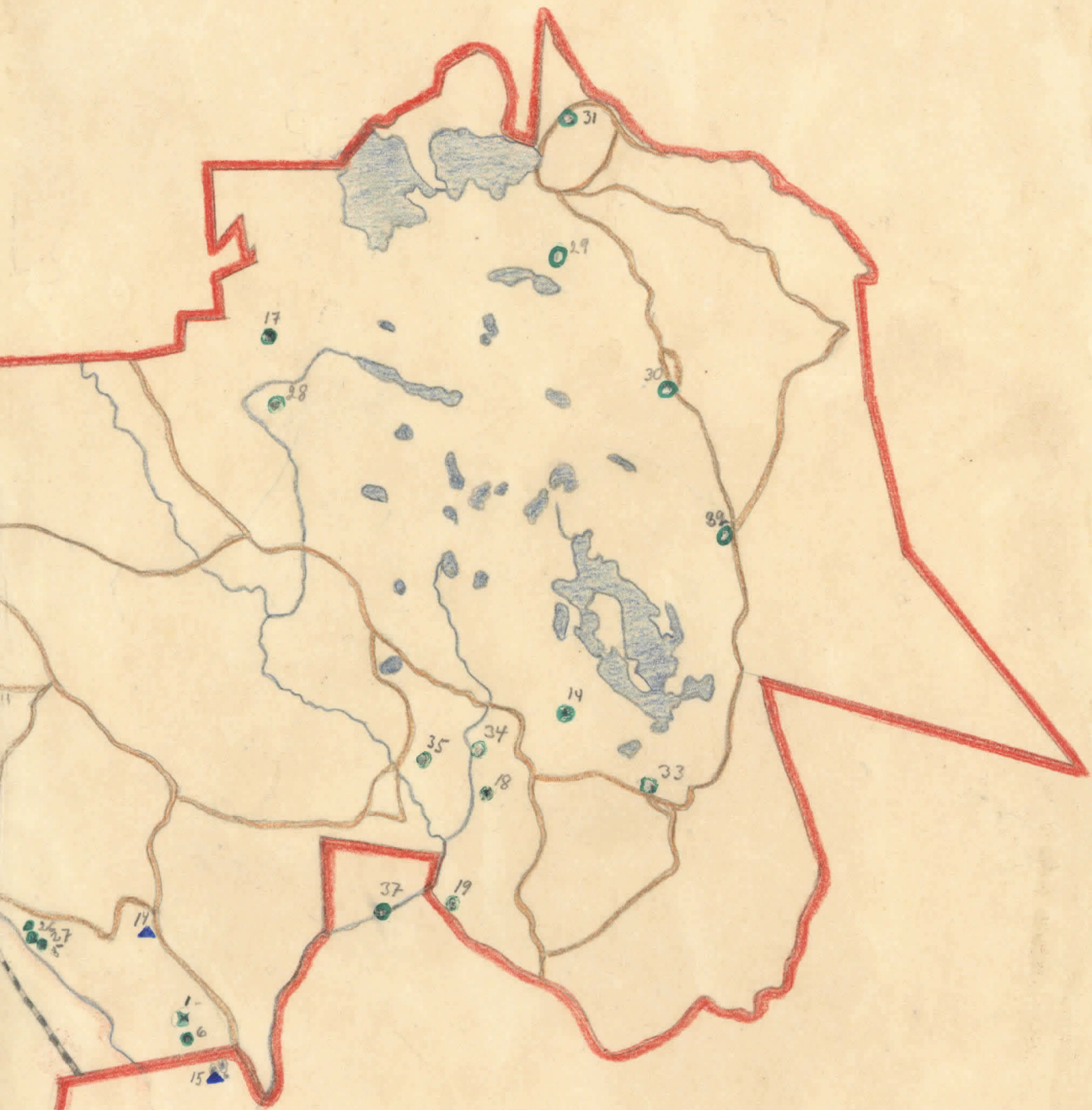

JANAKKALA.

TALOUD. KART. MUK.

1: 160000

- X KIVIK. ASUINPAIKKALÖYD.
- " IRTOLÖYD.
- " " EPÄVARM.
- X RAUTAK. HAUTALÖYD.
- " IRTOLÖYD.
- " " EPÄVARM.
- ▲ MUINAISLINNAT.
- ▲ LINNANIMET.
- UHRIKIVI.
- ▲ UHRILÄHTEET.